

Türkiye Ekonomisinin 100 Yıllık Panoraması I

Editörler:

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ • Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

ÖZGÜR
YAYINLARI

Türkiye Ekonomisinin 100 Yıllık Panoraması I

Editörler:

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ

Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Türkiye Ekonomisinin 100 Yıllık Panoraması I

Editörler: Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ • Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

Language: Turkish

Publication Date: 2024

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-95526-0-6

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub594>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Çifçi, İ. (ed), Kılıç, R. (ed) (2024). *Türkiye Ekonomisinin 100 Yıllık Panoraması I*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub594>. License: CC-BY-NC 4.0

Bu kitap, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin "100. Yılımda 100 Kitap" projesinde listelenmektedir.

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Önsöz

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren geçen yüz yıllık süre içinde, bir ülkenin ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak yeniden inşasının eşsiz bir örneği olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen yüz yılda, birçok zorluklardan geçilmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti, zorlukların üstesinden gelme kabiliyetini geliştirerek, kararlı adımlarla ilerlemesini sürdürmüş ve bulunduğu dönemin koşullarına uygun olarak ekonomik büyüme ve kalkınmasını gerçekleştirebilmiştir. Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 17 Şubat 1923’de Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün İzmir İktisat Kongresindeki şu ifadeleri ekonomik büyümenin ve kalkınmanın Türkiye için ne kadar hayati olduğunun en açık göstergelerinden birisidir:

“...Yeni Türkiye’mizi layık olduğu yere ulaştırabilmek için mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorundayız. Çünkü; zamanımız tamamen bir ekonomi devresinden başka bir şey değildir... Siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmamışlarsa, meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner. Bu bakımdan en kuvvetli ve parlak zaferimizin bile sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yararlı kazançları belirlemek için ekonomimizin, iktisadi hakimiyetimizin sağlanması ve sağlamlaştırılması ve genişletilmesi gerekir...”

Birinci Dünya Savaşının ardından yıkılmış bir ekonomi devralan genç Cumhuriyetin ilk hedefi ekonomik büyüme ve kalkınma olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, 1929 Büyük Buhranın küresel etkilerine rağmen sanayileşme ve kalkınma çabalarını kararlılıkla sürdürmüş ve bu dönemde de oldukça başarılı girişimlerde bulunmuştur. İkinci Dünya Savaşının neden olduğu ekonomik baskılar, 1960 ve 1980 askeri darbelerinin ekonomik ve siyasi etkileri, 1973 ve 1979 Petrol Krizi, Kıbrıs Barış Harekâtı gibi ulusal ve uluslararası gelişmeler, 1980’ler sonrası devam eden terör örgütlerinin faaliyetleri, 1990’lı yıllardaki ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, 1999 Marmara Depremi, 2001 Ekonomik Krizi, 2016’daki hain darbe girişimi, 2020 yılındaki Covid-19 ve nihayet 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler gibi çok yönlü olumsuzluklar Türkiye ekonomisini derinden etkilemiş, fakat Türkiye, refah düzeyini sürekli arttırmayı başarmıştır. Yukarıda sıralanan engeller Türkiye’nin tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan da bilgi ekonomisine geçiş sürecini engelleyememiştir. Bu gelişmeler Türkiye’nin ekonomik

direnç ve yeteneğini güçlendirerek, birçok alanda yapısal dönüşümünü gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde tarım toplumu niteliğinde olan Türkiye, geçen yüzyıl boyunca üretim yapısını çeşitlendirmiş, sanayileşme yolunda önemli mesafeler kat etmiş ve modern bir ekonomi olma yolunda çok önemli adımlar atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu dönüşümü, sadece ekonomik göstergelere değil, aynı zamanda sosyal kalkınma, gelir dağılımı ve küresel entegrasyona da yansımıştır. Bu kitap, Türkiye'nin ekonomik hikayesini geniş bir bakış açısıyla ele alarak, Türkiye ekonomisinin dönüşümüne ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu eser, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılında elde ettiği ekonomik başarıları ve zorlukları olabildiğince geniş bir bakış açısıyla okuyuculara sunmayı amaçlamakta ve geleceğe yönelik politika belirleyicilerine yol gösterici olmayı hedeflemektedir.

'Türkiye Ekonomisinin 100 Yıllık Panoraması I' adlı bu eserin birinci bölümünde, Türkiye'nin 1923-2022 yılları arasındaki ekonomik büyüme performansı ve refah artışı incelenerek dünyanın en büyük 30 ülkesi ile olan ekonomik performansı kıyaslanmıştır. Kitabın ikinci bölümü Cumhuriyetin belli başlı dönemlerine ilişkin sanayileşme sürecine dair kapsamlı bir analiz sunarak, ekonomik yapının hızla değiştiğini ortaya koymaktadır. Üçüncü bölümde, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 21. yüzyılın başına kadar yoksulluğun geçirdiği dönüşüm incelenmiştir. Kitabın dördüncü bölümünde, Türkiye'nin yüz yıllık tarihinde enflasyonun seyri dönemler itibarıyla analiz edilmiştir. Beşinci bölümde, Türkiye'nin kamu maliyesindeki dönüşümleri, iç borçlanma stratejileri ve iç borçlanmanın yüz yıllık süreçte nasıl seyrettiği detaylı olarak incelenmiştir. Kitabın altıncı bölümü, gelir dağılımı ile ilgili kavramları ve gelir dağılımını etkileyen iktisadi faktörler açıklayarak, gelir dağılımını etkileyen politikalar dönemler itibarıyla incelenmiştir. Yedinci bölüm, Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar iş gücü piyasalarındaki dönüşümleri incelemektedir. Kitabın sekizinci bölümünde Türkiye'nin küreselleşme sürecinin siyasi, sosyal ve özellikle ekonomik boyutları incelenmiştir. son olarak dokuzuncu bölümde Türkiye'nin yenilebilir enerji kaynakları incelenerek bunların ekonomik etkileri açıklanmıştır.

Türkiye'nin ikinci yüzyıldaki ekonomik yolculuğu geçmişte olduğu gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalabilir. Küresel ekonomik ve siyasi belirsizlikler, iklim değişikliğinin tarım ve enerji sektörüne etkisi, dijital dönüşüm ve yapay zekâ teknolojilerine adaptasyon süreci ve demografik değişimler Türkiye'nin gelecekteki ekonomik büyümesini etkileyecek unsurlardan birkaçıdır. Ayrıca Türkiye ekonomisinin sıklıkla deneyimlediği işsizlik, yüksek enflasyon, gelir eşitsizliği ve dış ticaret açığı gibi yapısal

sorunların özölmesi, sürdürülebilir büyüme ve refah artışı için kritik bir öneme sahiptir. Türkiye, sahip olduğu güçlü ekonomik temeller ve beşerî sermaye sayesinde, yukarıda sıralanan zorlukların üstesinden gelme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin ikinci yüzyılında da sürdürülebilir büyüme stratejilerini benimseyerek küresel ekonomideki rekabet gücünü arttırması ve refah düzeyini daha da yükseltmesi en büyük temennimizdir.

Kitapta emeği geçen tüm yazarlarımıza ve bu çalışmanın hazırlanmasında katkıda bulunan herkese teşekkür eder, bu eserin okuyucularımıza faydalı olmasını dileriz.

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ - Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

Kütahya, 2024

İçindekiler

Önsöz iii

Bölüm 1

Cumhuriyetin 100 Yıllık Ekonomik Büyümesi 1
Rabia İnci Özbek Çiççi
İsmail Çiççi

Bölüm 2

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 Yıllık Sanayileşme Sürecine Kısa Bir Bakış 29
Hüseyin Önder

Bölüm 3

Türkiye'de Yoksulluğun 100 Yıllık Seyri 45
Gülşah Adam

Bölüm 4

Türkiye Yüzylında Enflasyon 67
Nuri Uslu

Bölüm 5

Cumhuriyetten Günümüze Türkiye İç Borçlarının Seyri 105
Süleyman Emre Özcan
Özer Özçelik

Bölüm 6

Türkiye'de Gelir Dağılımının Gelişimi 137
Ezgi Kopuk

Bölüm 7

Türkiye İş Gücü Piyasasının 100 Yıllık Dönüşümü	151
<i>Oktay Tosun</i>	

Bölüm 8

100. Yılında Türkiye'nin Küreselleşme Süreci Üzerine Bir Değerlendirme	175
<i>Cihat Erdem</i>	
<i>İlhan Korkmaz</i>	

Bölüm 9

Türkiye'de ve Dünyada Yenilenebilir Enerji	191
<i>Volkan Aslan</i>	

Cumhuriyetin 100 Yıllık Ekonomik Büyümesi

Rabia İnci Özbek Çifçi¹

İsmail Çifçi²

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923'den 2022 yılına kadar olan 100 yıllık süreçteki ekonomik performansını, üretim ve talep yapısındaki değişimleri dönemler itibarıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Gayri Safi Milli Hasıla, ekonomik büyüme, konjonktürel dalgalanmalar, kısa dönem ve uzun dönem ekonomik büyüme kavramları açıklanmıştır. Çalışmada 1998-2023 dönemi toplam talebin yapısı, Türkiye ekonomisinin üretim bileşenleri ve üretim faktörlerinin gelirden aldıkları paylar incelenmiştir. Son olarak Türkiye'nin 100 yıllık süreçte sergilediği ekonomik büyüme performansı dönemler itibarıyla incelenerek Türkiye'nin bu dönemlerdeki ekonomik büyümesi günümüz gelişmiş ve gelişmekte olan 30 ülke ile kıyaslanmıştır. Çalışmadaki bulgular şu şekilde özetlenebilir: i) Cumhuriyetin kuruluş yıllarında tarım ve sanayinin üretim içindeki payı sırasıyla ortalama % 45 ve %10 iken 2022 yılında bu oran sırasıyla %6 ve %27 olmuştur. ii) Türkiye kuruluşundan beri siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar yaşasa dahi her yıl ortalama %3.84 gibi çok yüksek bir ekonomik büyüme oranını yakalamış ve 100 yıllık süreçte Türkiye her 20 yılda bir gelirini ikiye katlamayı başarmıştır. iii) Türkiye, günümüz 30 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyle kıyaslandığında 1923-2022 döneminde Rusya'dan sonra gelirini en fazla arttıran ikinci ülke olmuştur.

Giriş

Bir hastalığın teşhisinde kullanılan testler gibi, ülke ekonomisinin durumunun tespiti için kullanılan bir takım iktisadi veriler vardır. Ülke

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, rabiainci@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3224-3333

2 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ismail.cifci@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8853-030X

ekonomisinin durumunun tespitinde kullanılan en önemli kavram da ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme bir ülkedeki insanların refahının önemli göstergelerinden biridir. Ekonomik büyüme genel olarak bir ülkedeki üretim kapasitesindeki artış olarak ifade edilebilir ve genellikle kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla veya kişi başına düşen reel gayri safi milli hasıla kullanılarak hesaplanmaktadır. Bir ülkede ekonomik büyümenin meydana gelmesi için fiyatlardan arındırılmış olan reel gayri safi yurtiçi hasıla artış oranının nüfus artış oranından yüksek olması gerekmektedir ki böyle bir durumda ülkedeki vatandaşların ortalama mal ve hizmet üretim veya tüketim miktarlarında artış meydana gelsin.

1. Gayri Safi Milli Hasıla ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Bir ülkedeki ekonomik büyümenin hesaplanmasında reel gayri safi milli hasıla kullanılsa da günümüzde artan ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar ve sermaye hareketleriyle birlikte reel gayri safi yurtiçi hasılanın kullanımı artmıştır. Günümüzde artan önemi nedeniyle reel gayri safi milli hasıla ve reel gayri safi yurtiçi hasıla günlük konuşmalarda da sürekli kullanılsa da kavram olarak ifade ettikleri anlam oldukça önemlidir ve ne ifade ettiği ve nasıl hesaplanması gerektiği bilinmelidir. Gayri safi milli hasıla, belirli bir dönemde bir ülke vatandaşlarının sahip olduğu üretim faktörleri kullanılarak üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeridir. Gayri safi yurtiçi hasıla, belirli bir dönemde ülke sınırları içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeridir. Tanımlardan anlaşılacağı üzere gayri safi milli hasıla ülke vatandaşlarının sahip olduğu üretim faktörlerine atfedilen faaliyetleri kapsarken, gayri safi yurtiçi hasıla ülke sınırları içinde gerçekleşen faaliyetleri kapsamaktadır.

Gayri safi milli hasıla (GSMH) ve gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) tanımı basit görünmesine karşın, tanımda kullanılan her bir kelime oldukça önemlidir. Aşağıda tanımda geçen ifadeler açıklanmaktadır:

“Gayri safi yurtiçi hasıla, belirli bir dönemde...”

GSYH, belirli bir dönemde üretilen nihai mal hizmetlerin değeridir. Bu belirli dönem genellikle üç aylık veya yıllık olmaktadır. Geçmiş yıllarda veya dönemlerde üretilmiş olan mallar GSYH'ya dahil edilmez. Örneğin bir inşaat firması bir ev üretip sattığı zaman bu evin değeri GSYH'ya dahil edilir. Ancak bir kez satın alınan bir ev tekrar satıldığında, bu değer GSYH'ya dahil edilmez. Geçmişte üretilen malların değeri geçmiş GSYH'ya dahil edilir.

“Gayri safi yurtiçi hasıla, ... ülke sınırları içinde üretilen...”

GSYH, bir ülkenin sınırları içinde üretilmiş mal ve hizmetlerin değeridir. Örneğin İtalyan bir firmanın Türkiye sınırları içinde üretim yapmasıyla oluşan değer, Türkiye'nin GSYH'sına dahil edilirken İtalya GSYH'sına dahil edilmez. GSYH tanımında yer alan ülke sınırları içinde kavramı, GSMH'da yoktur. GSMH'da önemli olan üretimin nerede yapıldığı değil üretimin o ülke vatandaşlarının sahip olduğu üretim faktörleriyle yapılmasıdır. Ülkelerin birbirine günümüzdeki gibi entegre olmadığı dönemlerde ülke refahı ve büyüklüğü hesaplanırken kullanışlı olan GSMH, günümüz küreselleşen dünyada önemini kaybederek yerini GSYH'ya bırakmıştır.

“Gayri safi yurtiçi hasıla, ...nihai mal ve hizmetlerin ...”

GSYH, üretilen nihai mal ve hizmetin değeridir. Tanımda nihai kelimesinin kullanılmasının nedeni çift sayımı engellemektir. Çünkü bir mal üretilirken birçok aşamadan geçmekte ve üretiminde birçok ara mal kullanılmaktadır. Kullanılan ara malların değerinin hesaplanması durumunda GSYH olduğundan fazla hesaplanmış olacaktır. Örneğin bir limonatanın fiyatı GSYH'ya dahil edildikten sonra, limonata yapımında kullanılan limon, su ve şeker gibi ara malların değeri GSYH'ya dahil edilmez, çünkü ara malların fiyatları zaten limonata fiyatının içindedir.

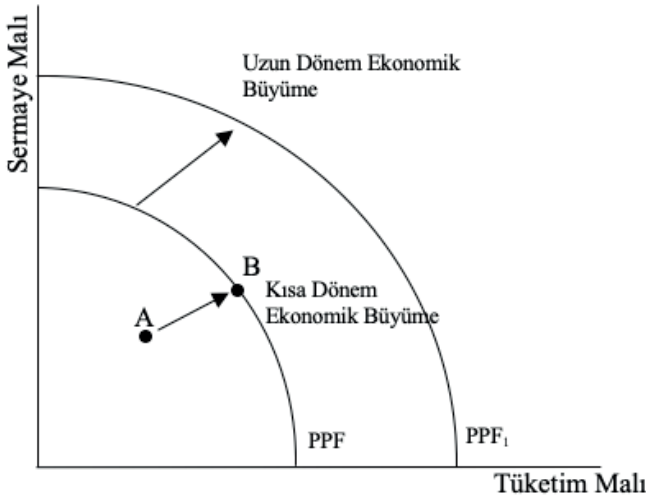
“Gayri safi yurtiçi hasıla, ...piyasa değeridir.”

Bir dönemde ekonomide çok çeşitli mal ve hizmetler üretilmektedir. Ekonomide üretilen çok çeşitli mal ve hizmetlerin toplam miktarını belirlemek için onların ortak bir paydada toplanmasına ihtiyaç vardır. Bu yüzden söz konusu tüm mal ve hizmetler piyasa fiyatları üzerinden toplanmakta ve üretilen değer ulusal para cinsinden hesaplanmaktadır. Piyasa değeri bilinmeyen veya gözlenemeyen değerler GSYH'ya dahil edilmez. Örneğin bir ev kadınının yaptığı temizlik hizmetleri veya bir kişinin evinin bahçesinde yetiştirip tükettiği sebzelerin değeri GSYH'ya dahil edilmez.

2. Ekonomik Büyüme ve Konjonktürel Dalgalanmalar

Ekonomik büyüme, bir ülkedeki çıktı ve gelir artışını sağlayan üretken kapasitesindeki artışlardır. Bir ekonomideki üretken kapasite artışları, uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin genişlemesi, üretim potansiyelinin artması, üretim faktörlerin artması veya bunların daha verimli kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüme kavramı uzun vadeli bir kavramdır ve ekonomik büyümeyi ekonomideki arz cephesi oluşturmaktadır. İktisatta ekonomik büyüme, üretim olanakları eğrisinin veya uzun dönem arz eğrisinin sağa kaymasıyla gösterilmektedir ve üretim olanakları eğrisini veya uzun dönem arz eğrisini kaydıran faktörler de fiziki sermaye stoku, beşerî sermaye stoku, teknolojik gelişmeler, verimlilik artışları ve

demografik değişimlerdir (Kibritçioğlu, 1998: 208; Todaro, 2000: 740; Todaro ve Smith, 2012: 14, Özbek, 2016: 23; Kılıç ve Aslan, 2016: 2). Bir ülkede ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlayan çeşitli faktörler vardır. Bunlardan birincisi, üretimi meydana getiren üretim faktörlerindeki (emek, sermaye, toprak ve girişimci) artışlardır. Üretim faktörlerindeki artışa, çorak toprakların tarıma açılması, sermayenin artması, işgücünün ve girişimci sayısındaki artış örnek gösterilebilir. Ekonomik büyümenin ikinci kaynağı, üretim faktörlerinin kullanımındaki etkinlik gelişmeleridir. Etkinlik gelişmeleri verimlilik artışı olarak da ifade edilmektedir. Böylece aynı miktarda üretim faktörü ile daha fazla çıktı üretilebilir. Buna örnek olarak, yaparak öğrenme, teknolojik gelişme, beşerî sermaye artışı, yeni üretim tekniklerinin keşfedilmesi gibi bilgi düzeyindeki artışlar gösterilebilir.

Şekil 1: Üretim Olanakları Eğrisi ve Ekonomik Büyüme

Şekil 1'de kısa dönem ve uzun önem ekonomik büyüme gösterilmiştir. Uzun dönemli büyümede ekonomideki üretken kapasitedeki artışlar, üretim olanakları eğrisinin PPF'den PPF₁'e kaymasına neden olurken, kısa dönemli büyümede ise ekonomideki atıl kapasitenin kullanılması neticesinde ekonominin A noktasından B noktasına geçmesine neden olmuştur.

Uzun dönemdeki üretim kapasitesindeki artışlar ekonomik büyüme ile açıklanırken, kısa dönemli üretim artışları, üretim kapasitesindeki artışlardan değil, ülkenin mal ve hizmet piyasalarındaki toplam talep artışlarına paralel olarak kapasite kullanım oranındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır (Özbek, 2016: 23). Kısa dönemdeki üretim artışları veya değişimleri

konjonktürel dalgalanmalarını ifade eder. Kısa dönemde meydana gelen üretim artışları veya konjonktür dalgaları genellikle talep artışlarından kaynaklanan kapasite kullanımındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyümenin ölçülmesinde kullanılan t değişken fiyat düzeyinden arındırılmış kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hıladır. Dolayısıyla ekonomik büyüme hesaplanırken kişi başına düşen reel GSYH'deki değişim kullanılır. Ekonomik büyümeyi kısa dönem ekonomik büyüme ve uzun dönem ekonomik büyüme olarak ayırmak gerekir. Uzun dönem ekonomik büyüme ekonomideki üretken kapasitedeki artışlar olarak ifade edilir ve uzun dönem büyüme oranı veya trend büyüme oranıyla hesaplanır. Kısa dönem ekonomik büyüme de ise dönemlik kişi başına düşen reel GSYH'deki değişim kullanılır.

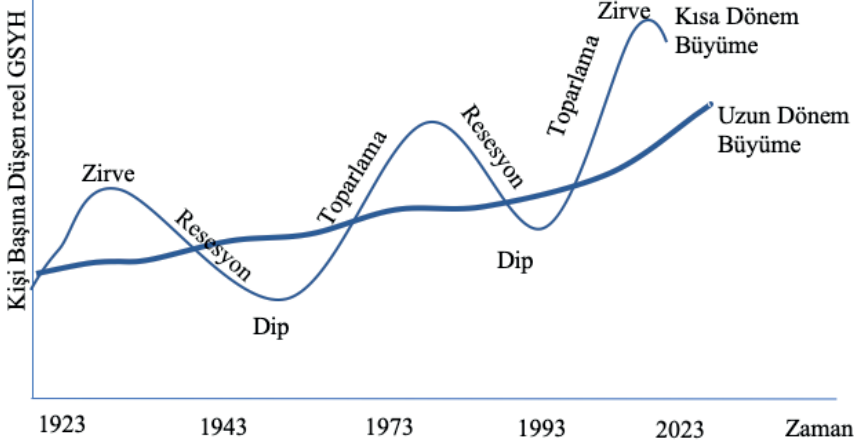
Kısa dönem ekonomik büyümenin hesaplanmasında, kişi başına düşen reel GSYH'nın kullanılması, nüfus artışını da hesaba kattığı için daha doğru bir yaklaşımdır. Dolayısıyla kısa dönemli ekonomik büyüme (g) aşağıdaki formülle hesaplanabilir:

$$g_{2024} = \frac{GSYH_{2024} - GSYH_{2023}}{GSYH_{2023}} * 100 .$$

Burada g_{2024} 2024 yılı kısa dönem ekonomik büyümesini, $GSYH_{2024}$ ve $GSYH_{2023}$ da sırasıyla 2024 ve 2023 yılı için kişi başına düşen reel GSYH'yı ifade etmektedir. Uzun dönem ekonomik büyüme veya trend büyüme g ise şu formülle hesaplanabilir:

$$g = \left(\frac{GSYH_{2024}}{GSYH_i} \right)^{1/n} - 1) * 100 .$$

Buradaki n dönemi belirtir, $GSYH_{2024}$ ve $GSYH_i$ sırasıyla 2024 ve başlangıç yılı için kişi başına düşen reel GSYH'yı belirtir. Kısa dönem ekonomik büyümenin uzun dönem ekonomik büyüme etrafındaki salınımlara veya devrevi hareketlerine konjonktürel dalgalanmalar denmekte (Özçelik ve Babayiğit, 2018: 847) ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

Şekil 2: Konjonktürel Dalgalanmalar

Şekil 2’de temsili bir ekonomideki konjonktürel dalgalanmalar gösterilmiştir. Şeklin dikey eksenini kişi başına düşen reel GSYH’yi, yatay eksenini ise zamanı göstermektedir. Kısa dönem büyüme grafiği zamana bağlı olarak değişen kişi başına düşen reel GSYH’yi gösterirken, uzun dönem büyüme oranı, uzun dönemde kişi başına düşen reel GSYH’deki artış trendini göstermektedir.

Uzun dönemli büyüme oranı veya trend büyüme oranı her yıl aynı oranda gerçekleşmez. Bu oran bazı yıllarda düşerken bazı yıllarda artış gösterir. Burada belirtilen uzun dönem büyüme oranları kısa dönemli dalgalanmaları görmezden gelir ve ekonominin uzun vadeli trend yolunu gösterir. Konjonktürel dalgalanmalar, ekonomik faaliyetlerin trend büyüme yolundaki genişleme (toparlanma) ve daralma (resesyon) gibi aşağı yukarı düzenli bir biçimde tekrarlanan desendir. Şekil 2’de kişi başına düşen reel GSYH’nin trend yolunda gösterdiği devresel hareketler ve çevirim aşamaları gösterilmektedir. Bir ekonomide kişi başına düşen reel GSYH her zaman aynı oranda büyümeyiz. Bazı dönemlerde kişi başına düşen reel GSYH trend büyümesinin üzerine çıkarken bazen altına düşmektedir. Bunlar Konjonktürel dalgalanmalarının aşamalarıdır. Konjonktürel dalganın bir zirvesinde, ekonomik faaliyet trend ile kıyaslandığında yüksektir, diğer taraftan konjonktürel dalganın dibinde ekonomik faaliyet trend ile kıyaslandığında düşüktür. Konjonktür dalgaları Şekil 2 kullanılarak açıklanabilir. Örneğin ekonomi 1923 yılından sonra zirve aşamasındadır. Zirve aşamasından sonra kişi başına düşen reel GSYH daralmaya başlar, bu daralma resesyon olarak ifade edilir ve yaklaşık olarak 1950 yılı dip nokrasına kadar devam eder. Dip noktasında kişi başına düşen reel GSYH

uzun dönem değerinin altındadır. Dip noktasından sonra kişi başına düşen reel GSYH zirve noktasına (1980 yılı) kadar artmaya başlar ve bu aşamaya genişleme veya toparlanma denir. 1980 yılında kişi başına düşen reel GSYH trend değerinin üstündedir ve bu döngü böyle devam eder. Konjonktürel dalgalanmalarda her ne kadar iniş ve çıkışlar meydana gelse de bunlar trend değeri etrafında düzensiz bir biçimde dalgalanır. Diğer bir ifadeyle resesyona iki dönem devam ederken genişleme 10 dönem devam edebilir. Diğer taraftan dip ve zirvenin trend değere olan uzaklıkları da çok farklı olabilmektedir. Konjonktürel dalgalanmalar kişi başına düşen reel GSYH ya da refah ile ilişkili olduğu gibi kişilerin refahını önemli ölçüde etkileyen işsizlik ve enflasyonla da önemli ilişki halindedir. Dolayısıyla iktisatçılar konjonktürel dalgalanmaların hareketlerini öngörmeye çalışıp bunların zararlı etkilerini yani refahı azaltan etkileri ortadan kaldırmayı amaçlarlar.

Ekonomide bazı değişkenler diğerlerinden önce yükselmeye veya düşmeye başlamaktadır. Örneğin ekonomi konjonktürel dalgalanmaların zirve noktasında iken resesyona girmeden önce bazı göstergeler düşmeye başlar, bunlara öncü gösterge denir ve gelecekteki ekonomik koşulları tahmin etmede kullanılır. Konjonktürel dalgalanmalar ile birlikte hareket eden göstergelere ise eşanlı göstergeler denir. Konjonktürel dalgalanmalardan sonra hareket eden göstergelere de gecikmeli göstergeler denir ve bunlar ekonominin tarihsel performansını yansıtmaktadır. *Öncü göstergelerle* ilgili ilk çalışmalar The National Bureau of Economic Research (NBER) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da (TCMB) 2002 yılından beri OECD ile birlikte yürüttüğü ortak çalışma sonucunda, Türkiye ekonomisindeki konjonktürel dalgalanmaları önceden belirlemek için “Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi” oluşturmuştur. Tablo 1’de belli başlı *öncü, eşanlı ve gecikmeli göstergeler* sunulmuştur.

Tablo 1: Konjonktürel Dalgalanma Göstergeleri

Öncü Göstergeler	Eşanlı Göstergeler	Gecikmeli Göstergeler
Ortalama çalışma süresi	Kayıtlı İstihdam	Çıktı birimi başına işgücü maliyeti
İşsizlik başvuruları	Endüstriyel üretim	İşsizlik süresi
Üreticilerin yeni siparişleri	Kişisel gelir	Stok/satış oranı
Faiz oranı	İmalat ve ticari satışlar	Mevcut ticari krediler
Para arzı		Temel faiz oranı
Tüketici beklentileri		Hizmet Sektörü enflasyon oranı

Kaynak: Boyes and Melvin (2014).

İktisatçılar konjonktürel dalgalanmaların aşamalarını önceden öngörmek için öncü göstergeleri kullanırlar. Böylece ekonomi toparlanma veya resesyona aşamasına girmeden önce ekonominin gidişatı hakkında bilgi edinirler. Örneğin Üreticilerin yeni siparişlerindeki artışlar ekonominin toparlanmaya gireceğini gösterirken, işsizlik başvurularındaki artışlar ekonominin resesyona gireceğinin bir habercisidir. Eşanlı göstergeler ise çıktı ile birlikte hareket eden değişkenlerdir. Örneğin ekonomide kayıtlı istihdam ve İmalat ve ticari satışlar gibi eşanlı değişkenler çıktı düzeyi ile beraber artıp azalır. Diğer taraftan gecikmeli göstergeler çıktı değiştikten sonra değişen göstergelerdir. Örneğin ekonomi resesyona girdiğinde çıktı düzeyi azalır bazı firmalar kapanır dolayısıyla da işsizlerin işsiz kalma süresi uzar. Konjonktürel dalgalanma göstergeleri ekonominin gidişatı hakkında kesin bilgiler vermez ancak, ekonominin gidişatını öngörmek için bu değişkenler kullanılır.

Literatürde ve günlük dilde ekonomik büyümeyle ifade edilen ve ekonomik büyümeyi ifade etmek için kullanılan çeşitli kavramlar vardır. Bu kavramları kısaca aşağıdaki tablodaki gibi tanımlayabiliriz:

Tablo 2: Ekonomik Büyüme Kavramları

Kavram	Tanım
Cari Fiyatlarla Büyüme Oranı	Cari fiyatlarla bulunun GSYH rakamlarına göre hesaplanan büyüme oranı
Sabit Fiyatlarla (recl) Büyüme Oranı	Belirli bir baz yılına göre bulunan GSYH rakamlarına göre hesaplanan büyüme oranı
Satınalma Gücü Paritesine Göre Hesaplanan Büyüme Oranı	Standart mal ve hizmetlerden oluşan bir sepetinin başka bir ülkede satın alınması için gerekli olan para tutarı ile ulusal para tutarının birbirlerine oranı sonucunda oluşan döviz kuruna göre bulunan GSYH rakamlarına göre hesaplanan büyüme oranı
Trend Büyüme Oranı	Uzun dönemde gerçekleşen büyüme oranlarının ortalaması olan ve bir eğilimi yansıtan büyüme oranı
Doğal Büyüme Oranı	İşsizlik oranının sabit olarak sürdürülmesini sağlayan büyüme oranı
Potansiyel Büyüme Oranı	Üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanımı sonucunda oluşan potansiyel GSYH da meydana gelen değişimlere göre hesaplanan büyüme oranı

Kaynak: Yeldan (2011: 7-59) ve Özbek (2016: 9).

Ülke refah düzeyleri ve ekonomik büyüme kiyaslamalarında satın alma gücü paritesine göre hesaplanan GSYH verilerinin kullanılması daha doğru bir yaklaşım sunmaktadır. Ülke çıktı veya refah kiyaslamaları genellikle aynı para birimi (örneğin Amerikan Doları) kullanılmaktadır fakat aynı para birimi kullanarak yapılan kiyaslamalar yanlış yorumlara neden olabilir. Bunun nedeni aynı para birimi cinsinden ifade edilen para biriminin eksik veya fazla değeri olmasıdır. Bu sorunun üstesinden gelmek için satın alma gücü paritesine göre hesaplanan GSYH verilerinin kullanılması gerekmektedir. Satın alma gücü paritesi, aynı mal sepetinin fiyatını tüm ülkelerde eşitleyen bir paritedir. Dolayısıyla satın alma gücü paritesine göre bir mal sepetinin fiyatı tüm ülkelerde aynı olur ve ulusal paranın eksik veya aşırı değeri söz konusu değildir. Bu nedenle satın alma gücü paritesi yöntemi dikkate alınarak yapılan kiyaslamalar da daha doğru sonuçlar sağlar. Her ne kadar GSYH verileri kullanarak ülke refah düzeylerini kıyaslamak basit ve etkili bir yol olsa da, GSYH değerlerinin kayıt dışı ekonomileri, hükümet transfer harcamalarını, gelir eşitsizliğini, çalışma koşullarını, çevreye olan etki gibi birçok faktörü dikkate almadığı da akılda bulundurulmalıdır. Son dönemlerde ekonomik büyümenin sadece çıktı artışı üzerine odaklanması tartışılmaktadır. Günümüzde ekonomik büyümede sadece çıktı artışına değil aynı zamanda gerçekleşen ekonomik büyümenin kalitesi olması da önemli hale gelmiştir. Günümüzde ekonomik büyümeyle birlikte, istihdam, gelir eşitsizliği, beşerî sermaye, çevre, demokratik hak ve özgürlükler, kültürel değişim gibi konulara da ekonomik büyüme için dikkat edilen konular haline gelmiştir. Bu durum ekonomik büyüme için iyi büyüme ve kötü büyüme ayrımlarını beraberinde getirmiştir. Birleşmiş Milletler 1996 yılı İnsani Kalkınma Raporunda kaçınılması gereken beş kötü büyüme çeşidini tanımlamıştır (Berber, 2011: 6-7):

Tablo 3: Kötü Büyüme Çeşitleri

Kavram	Tanım
İşsiz Büyüme	Ekonomik büyüme ile birlikte, yeterli istidamın oluşmaması ve bunun sonucunda işsizlikte artışın olması.
Acımasız Büyüme	Ekonomik büyümeyle birlikte gelir eşitsizliğinin artmasına acımasız büyüme denir.
Sessiz Büyüme	Büyüme sürecinde demokratikleşmede kötüye gitme ve bireysel hak ve özgürlüklerin kötüleşmesi.
Köksüz Büyüme	Ekonomik büyüme ile birlikte toplumların kültürel kimlik kaybına uğraması, örf, adet, gelenek ve göreneklerinin yozlaşması.
Geleceksiz Büyüme	Ekonomik büyüme için yenilenemeyen doğal kaynakların tüketilmesi durumunda gerçekleşen büyüme türü.

3. Türkiye'deki Ekonomik Büyümenin Yapısı

GSYH üç farklı yöntemle ölçülebilir, bu yöntemler: gelir yöntemi, harcama yöntemi ve üretim yöntemidir. Bu yöntemlerle hesaplanan GSYH'nın birbirine eşit olması gerekmektedir. Bunun nedeni de bir kesimin üretilen mal ve hizmetlere yaptığı toplam harcama, başka bir kesimin gelirini oluşturmaktadır. Dolayısıyla üretilen tüm mal ve hizmetlerin değeri toplanarak üretim yöntemiyle GSYH, yapılan toplam harcamalar toplanarak harcama yöntemiyle GSYH ve elde edilen tüm gelirler toplanarak gelir yöntemiyle GSYH hesaplanmaktadır. Üretim yöntemiyle GYSH, belirli bir dönemde ülke sınırları içinde ekonomik faaliyetler sonucu üretilen tüm mal ve hizmetlerin değerleri toplamından bunların üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir. Harcama yöntemiyle GSYH ise belirli bir dönemde ülke sınırları içinde tüketime ve yatırıma yönelik harcamalar ile ihracat, ithalat farkından oluşur. Bu yöntemin temel bileşenleri, hane halklarının nihai tüketim harcaması, devletin nihai tüketim harcaması, sabit sermaye yatırımları, ihracat ve ithalattır. Gelir yöntemiyle GSYH, belirli bir dönemde ülke sınırları içindeki üretici birimlerin elde ettiği maaş, ücret, işletme karı ve devletin elde ettiği çeşitli vergi gelirlerinden oluşur. Her faaliyet kolunda mal ve hizmet üretim sürecinde yer alan üretici birimlerin üretim faktörlerine ödedikleri değerlerin toplamıdır (TÜİK, 2024). Farklı veri kaynakları nedeniyle üç yöntemle göre hesaplanan GSYH'lar arasında küçük farklılıklar olabilmekte ve bu istatistikler farklar

da hesapların birbirine eşit olacak şekilde de düzeltilmektedir. GSYH gelir, harcama ve üretim yöntemiyle hesaplınsa da kayıt dışı ekonomi nedeniyle üretim yöntemiyle hesaplanan GSYH'ya daha fazla güvenilmektedir.

Türkiye ekonomisinin güncel ve tarihsel ekonomik büyüme verileri analiz edilmeden önce GSYH verilerinin reelleştirilmesinde uygulanan zincirlenmiş hacim endeksinin açıklanması gerekir. İktisadi veriler fiyat etkilerini barındırdığı için bu verilerdeki gerçek artışın tespiti için bir baz yılı alınarak reelleştirme işlemi yapılmaktadır. Belirli bir yılın fiyatları baz alınarak yapılan reelleştirme işleminde güncel fiyat bilgileri olmadığı için elde edilen sonuçlar sapmalı olabilmektedir. Zincirlenmiş hacim endeksi eski fiyat sorununu çözerek bir önceki dönem fiyatını kullanarak daha sağlıklı bir ölçüm yapmaktadır.

Aşağıda öncelikle Türkiye ekonomisinin güncel ekonomik büyüme yapısı ve verilerine yer verilerek, sonrasında tarihsel veriler üzerinde durulacaktır.

Tablo 4: Türkiye için Harcama Yöntemiyle GSYH ve Bileşenleri (Cari Milyon TL)

Yıl	Tüketim (C)	C/Y	Kamu Har. (G)	G/Y	Yatırım (I)	I/Y	İhracat - İthalat (X-M)	(X-M)/Y	GSYH (Y)	GSYH Hacim Endeksi	GSYH Büyüme Oranı
1998	46454	65	7636	11	17181	24	674	0.9	71945	71	-
1999	70905	66	13603	13	22913	21	-46	0.0	107374	68	-3.3
2000	114807	67	20457	12	40675	24	-4445	-2.6	171494	73	7.0
2001	160318	65	31269	13	44571	18	11108	4.5	247266	69	-5.9
2002	231131	64	46479	13	76433	21	8067	2.2	362110	73	6.4
2003	308393	65	59448	13	105335	22	-1005	-0.2	472172	78	6.0
2004	374654	64	71780	12	145607	25	-9188	-1.6	582853	85	9.5
2005	431297	63	82898	12	182339	27	-16257	-2.4	680276	93	9.1
2006	491117	62	102713	13	233544	29	-31617	-4.0	795757	99	7.0
2007	551098	62	118862	13	253900	29	-36146	-4.1	887714	104	5.1
2008	612487	61	136338	14	288182	29	-34251	-3.4	1002756	105	0.7
2009	619648	62	157576	16	229617	23	-470	0.0	1006372	100	-4.8
2010	731882	63	173685	15	312380	27	-50282	-4.3	1167664	109	8.6
2011	881074	63	191075	14	435574	31	-102795	-7.3	1404928	121	11.0
2012	979095	62	223402	14	443967	28	-64984	-4.1	1581479	126	4.8
2013	1117824	61	255615	14	540089	30	-90101	-4.9	1823427	137	8.7
2014	1240496	60	288096	14	595252	29	-68946	-3.4	2054898	144	4.9
2015	1411073	60	324552	14	662947	28	-47630	-2.0	2350941	153	6.0
2016	1560396	59	386977	15	735952	28	-56764	-2.2	2626560	158	3.3
2017	1836628	59	450635	14	961866	31	-115425	-3.7	3133704	169	7.5
2018	2113087	56	545703	15	1107973	29	-5598	-0.1	3761166	175	3.1
2019	2456654	57	659371	15	1074188	25	127597	3.0	4317810	176	0.9
2020	2865974	57	756958	15	1582252	31	-156615	-3.1	5048568	179	1.7
2021	4008668	55	939338	13	2278753	31	29384	0.4	7256142	200	11.8
2022	8603034	57	1749354	12	5260117	35	-600730	-4.0	15011776	211	5.3
2023	15608736	59	3577869	14	7726921	29	-637218	-2.4	26276307	220	4.5

Kaynak: TÜİK (2024).

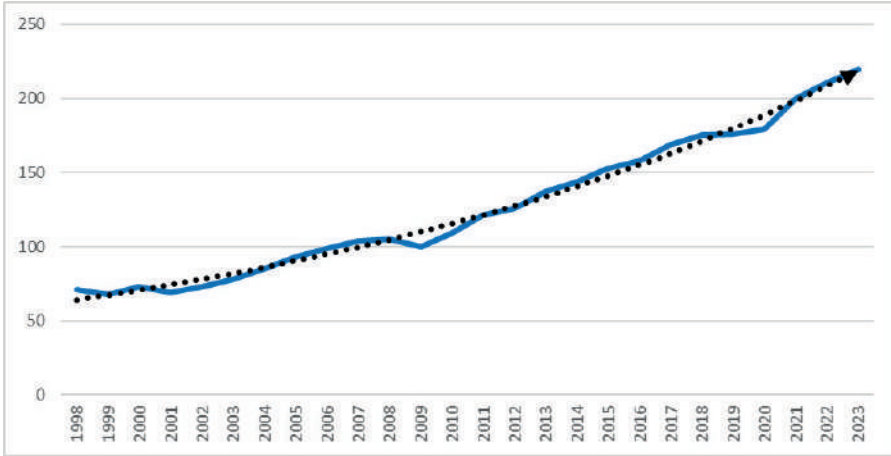
Tablo 4’de Türkiye için 1998-2023 dönemi için harcama yöntemiyle hesaplanan cari GSYH değerleri ve GSYH’yi oluşturan harcama bileşenleri verilmiştir. Tablonun ikinci sütunu yerleşik hanehalklarının tüketimi ile hanehalkına hizmet eden kâr amacı olmayan kuruluşların tüketim toplamını, üçüncü sütun, tüketim harcamalarının GSYH içindeki payını göstermektedir. Dördüncü sütun, devletin nihai tüketim harcamalarını, beşinci sütun da devlet harcamalarının GSYH içindeki payını göstermektedir. Altıncı sütun gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile stoktaki değişiklik toplamını, yedinci sütun da bu yatırımların GSYH içindeki payını göstermektedir. Sekizinci sütun mal ve hizmet ihracatı ile mal ve hizmet ithalatı farkını dokuzuncu sütun bunların GSYH içindeki payını vermektedir. Onuncu sütun da harcama bileşenlerinin toplamı olan GSYH değerini göstermektedir. on birinci ve on ikinci sütunlar ise sırasıyla GSYH zincirlenmiş hacim endeksini ve ona bağlı hesaplanan yıllık ekonomik büyüme oranlarını göstermektedir.

Tablodaki veriler Türkiye’nin ekonomik performansını ve harcama bileşenlerini göstermektedir. Tablo 4’den görüleceği üzere tüketim harcamaları, GSYH’nin önemli bir bileşeni olarak her yıl GSYH’nin yaklaşık %55-%65’ini oluşturmaktadır. Bu oran, yıllar içinde nispeten sabit kalmış, fakat 2021 yılında COVID-19 pandemisinin de etkisiyle %55 ile en düşük seviyesine inmiştir. 2022 ve 2023 yıllarında ise tüketim harcamalarının tekrar artış trendine girdiği görülmektedir. GSYH’nin önemli bileşenlerinden kamu harcamaları ve bunun GSYH içindeki payı da Tablo 4’de sunulmuştur. Kamu harcamalarının GSYH içindeki payı genellikle %11-%16 aralığında seyrettiği görülmektedir. Kamu harcamaları ekonomik istikrarı sağlamak ve temel kamusal ihtiyaçları sağlamak için yapılmaktadır. Ekonomik istikrarsızlık durumlarında çeşitli maliye politikalarıyla istikrarsızlığın derinleşmesini engellemek için kamu harcamaları arttırılmakta veya azaltılabilmektedir. Tablodan da görüleceği üzere kamu harcamalarının GSYH içindeki payı kriz yıllarında artış göstermiş ve 2009 yılında %16 ile zirveye ulaşmıştır.

Tablo 4’de Türkiye’deki yatırımların cari fiyatlarla değerini ve yatırımların GSYH içindeki payını 1998-2023 yılları için göstermektedir. Yatırımların GSYH içindeki payı başlangıçta %24 olarak kaydedilmiş ve dalgalı bir seyir izlemiştir. 2001 krizi sırasında %18 ile en düşük seviyeye gerileyen yatırımlar, 2011 yılında %31’e ve 2022 yılında %35 ile zirveye ulaşmıştır. 2023 yılında ise bu oranın %29’a gerilediği görülmektedir. Yatırımın GSYH içindeki payı, ekonomik koşullara bağlı olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Ekonomik kriz yıllarında (2001) bu oran düşmüş, ekonomik toparlanma dönemlerinde ise artmıştır. Yatırım harcamalarındaki bu artış trendi, Türkiye’nin yatırım harcamalarına verdiği önemi ve ekonomik büyüme stratejisinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de net İhracat

genellikle negatif değer göstermiştir, diğer bir ifadeyle Türkiye’de ithalat ihracattan fazla olmuştur. Ancak bilindiği gibi ekonomik kriz veya durgunluk dönemlerinde tüketim harcamaları azaldığı için ithalat düzeyi de azalmakta ve net ihracat pozitif değerlere yaklaşmaktadır. Tablo 4’de de net ihracatın bu etkileri gözlemlenebilir.

Son olarak Tablo 4’de Türkiye’nin (GSYH), GSYH Hacim Endeksi ve GSYH Büyüme Oranı verileri yıllar itibariyle verilmiştir. GSYH Hacim Endeksi, ekonomideki reel büyümeyi veya genişlemeyi yansıtmaktadır. 1998 yılında 71 olan endeks değeri, 2023 yılında 220’ye yükselmiştir diğer bir ifadeyle 198 yılından 2023 yılına reel çıktı 3.1 kat artmıştır. Bu artış, Türkiye ekonomisinin reel olarak büyüdüğünü göstermektedir. GSYH büyüme oranları yıllar arasında önemli dalgalanmalar göstermiştir. 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik kriz ve finansal dalgalanmalar dönemlerinde sırasıyla -%3.3 ve -%5.9 negatif büyüme görülmüştür. 2002 yılından itibaren toparlanma yaşanmış ve 2002’den 2007’ye kadar ortalama %7 civarında bir büyüme oranı kaydedilmiştir. 2009 yılında küresel finansal kriz nedeniyle %4.8’lik bir daralma görülmüştür. 2020 yılında da COVID-19 pandemisinin etkisiyle büyüme %1.7 ile sınırlı kalmıştır. 2021 yılında pandemi sonrası toparlanmanın ve genişlemeci politikaların etkisiyle %11.8 gibi oldukça yüksek bir büyüme oranı kaydedilmiştir. 2022 ve 2023 yıllarında büyüme oranları sırasıyla %5.3 ve %4.5 ile daha makul seviyelere inmiştir. Şekil 3’de zincirlenmiş hacim endeksi verileriyle 1998-2023 dönemi kısa ve uzun dönem ekonomik büyüme trendi verilmiştir.

Şekil 3: 1998-2023 Kısa ve Uzun Dönemi Ekonomik Büyümesi

Kaynak: TÜİK (2024).

Şekil 3’de iki farklı eğri yer almaktadır. Sürekli olan eğri yıllık ekonomik büyüme oranlarının gösterildiği kısa dönem eğrisini temsil ederken, kesikli olan eğri uzun dönem ekonomik büyüme trendini temsil ediyor. Şekil 3 incelendiğinde genel olarak yukarı yönlü bir trend görülmekte, ancak 2008 ve 2020 yıllarında önemli düşüşler mevcuttur. Bu düşüşler, küresel finansal kriz ve COVID-19 pandemisi gibi ekonomik şokların etkilerini göstermektedir. Uzun dönem trendi, kısa dönem dalgalanmalarını yumuşatarak genel büyüme eğilimini daha düzgün bir şekilde göstermektedir. Söz konusu verilere göre uzun dönem ekonomik büyüme oranı yıllık 4.44 olarak hesaplanmıştır. Bu durum, uzun vadede yıllık ortalama büyümenin %4.44 civarında gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Türkiye’nin harcama bileşenleri ve ekonomik büyümesinin yanında, Türkiye’nin üretim yapısının da bilinmesi ve değişimin izlenmesi oldukça önemlidir. Türkiye’nin üretim yapısındaki değişimler incelenerek, Türkiye’nin üretim kompozisyonu ve yapısal değişimi takip edilebilmektedir. TÜİK üretim yöntemi hesaplamalarında Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması (Statistical classification of economic activities in the European Community, NACE Rev. 2) üretim yönteminde esas alınmakta ve üretim verilerini 10 kategoride sunmaktadır. Burada verilerin kolay izlenmesi amacıyla benzer endüstriler toplulaştırılarak veriler sunulacaktır. Burada endüstriler tarım, sanayi, inşaat ve hizmetler olarak toplulaştırılacaktır. 1998-2023 yılları arasında Türkiye için zincirlenmiş hacim endeksi üretim verileri ve sektörlerin GSYH içindeki payları Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Türkiye’de Üretimin Bileşenleri

Yıl	Tarımın GSYH Payı (%)	Sanayinin GSYH Payı (%)	İnşaatın GSYH Payı (%)	Hizmetlerin GSYH Payı (%)	Vergilerin GSYH Payı (%)	GSYH Hacim Endeksi
1998	12	25	6	49	8	71
1999	10	23	6	52	9	68
2000	10	22	5	53	10	73
2001	8	21	5	55	11	69
2002	10	20	4	54	12	73
2003	9	20	5	54	12	78
2004	9	20	5	54	12	85
2005	9	20	6	52	13	93
2006	8	20	6	54	12	99
2007	7	20	7	55	11	104
2008	7	19	7	56	11	105
2009	8	18	6	57	11	100
2010	9	19	6	54	12	109
2011	8	20	7	53	12	121

2012	7	19	7	55	12	126
2013	6	20	8	54	12	137
2014	6	20	8	55	11	144
2015	7	20	8	53	12	153
2016	6	20	8	54	12	158
2017	6	21	8	54	11	169
2018	6	22	7	55	10	175
2019	6	22	5	57	10	176
2020	6	23	5	55	11	179
2021	5	26	5	53	11	200
2022	6	27	5	51	11	211
2023	6	23	6	54	11	220

Kaynak: TÜİK (2024).

Bir sektörün toplam üretim içindeki payı hem diğer sektörler için hem ekonomik büyüme için hem de bir ülkenin kalkınmanın hangi patikasında olduğunun önemli bir göstergesidir. Tablo 5’de Türkiye’nin 1998 yılından 2023 yılına kadar olan dönem için sektörlerin toplam üretim içindeki payı gösterilmiştir. Tablo 5’de dikkat çeken göstergelerin başında tarımsa üretim payının önemli ölçüde düşmesidir. Tarımsal üretim payı 1998 yılında %12 iken 2023 yılına gelindiğinde bu oran %6’ya kadar düşmüştür. Türkiye’de 1998-2023 döneminde sanayi sektörünün payının %18 ile %27 bandında istikrarlı bir biçimde dalgalandığı görülmektedir. Bu oranlar Türkiye’nin sanayi kesiminde azımsanmayacak bir ağırlığının olduğunu da gösterir. Türkiye’deki önemli sektörlerden inşaatın payı incelendiğinde sanayi sektöründe olduğu gibi %5 ile %8 bandında ılımlı bir dalgalanma dikkat çekmektedir. Son olarak Türkiye’de hizmetlerin üretim içindeki payı incelendiğinde, üretimdeki en büyük payın hizmetler sektörüne ait olduğu ve 1998 yılı dışında üretimin yarısından fazlasının hizmetler sektöründen geldiği dikkat çekmektedir. Türkiye ekonomisi Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal üretim payı ve sanayi üretim payı sırasıyla ortalama %45 ve %10 olduğu (Topuz, 2007: 382) göz önüne alındığında, Tablo 5’deki veriler dikkate alınarak denilebilir ki, Türkiye artık bir tarım ülkesi olmaktan çıkarak sanayi ve hizmet üretiminin yoğun olduğu bir ülke konumuna geldiği söylenebilir.

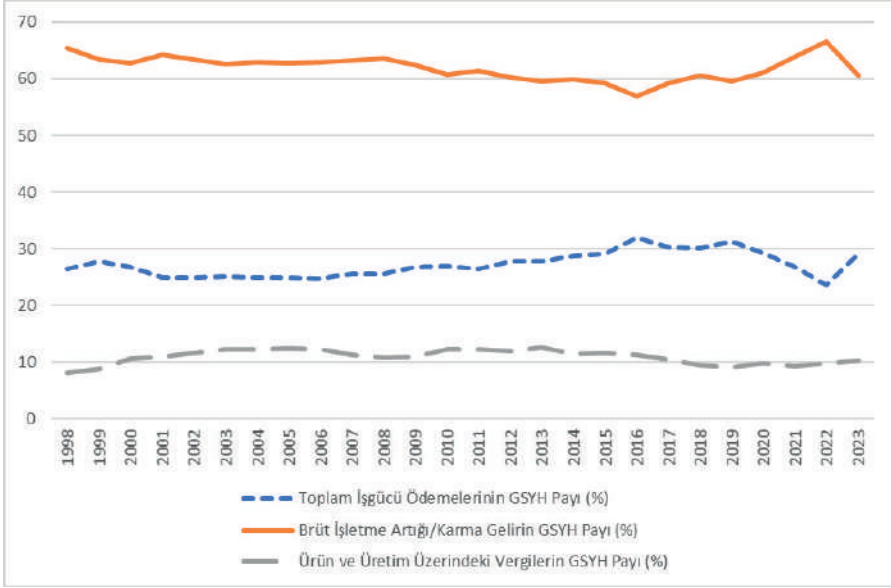
Tablo 6: Türkiye’de Üretim Faktör Gelirleri (Cari Milyon TL)

Yıl	Toplam İşgücü Ödemeleri	Brüt İşletme Artığı/ Karma Gelir	Ürün ve Üretim Üzerindeki Vergiler	GSYH	Toplam İşgücü Ödemelerinin GSYH Payı (%)	Brüt İşletme Artığı/ Karma Gelirin GSYH Payı (%)	Ürün ve Üretim Üzerindeki Vergilerin GSYH Payı (%)
1998	19055	47074	5815	71945	26	65	8
1999	29789	68126	9460	107374	28	63	9
2000	45839	107508	18147	171494	27	63	11
2001	61486	158839	26942	247266	25	64	11
2002	90412	229729	41968	362110	25	63	12
2003	118717	295397	58058	472172	25	63	12
2004	144981	366730	71142	582853	25	63	12
2005	169072	426965	84239	680276	25	63	12
2006	196886	500857	98014	795757	25	63	12
2007	226818	561553	99343	887714	26	63	11
2008	257068	637466	108223	1002756	26	64	11
2009	268996	628253	109124	1006372	27	62	11
2010	314231	709460	143974	1167664	27	61	12
2011	371489	861666	171772	1404928	26	61	12
2012	438578	953755	189146	1581479	28	60	12
2013	506359	1087472	229596	1823427	28	60	13
2014	590558	1230939	233401	2054898	29	60	11
2015	683729	1394282	272931	2350941	29	59	12
2016	840205	1492615	293740	2626560	32	57	11
2017	947015	1858354	328336	3133704	30	59	10
2018	1129022	2276776	355368	3761166	30	61	9
2019	1350549	2574692	392569	4317810	31	60	9
2020	1478628	3079904	490036	5048568	29	61	10
2021	1946220	4639838	670083	7256142	27	64	9
2022	3535880	9999367	1476529	15011776	24	67	10
2023	7637288	15928366	2710654	26276307	29	61	10

Kaynak: TÜİK (2024).

Bir ülkede üretilen çıktının büyüklüğü kadar bu çıktı dolayısıyla elde edilen gelirlerinde nasıl dağıldığı veya üretim faktörlerinin gelirden nasıl pay aldığı tespitini de önemlidir. Bir ekonomide üretime katılan dört üretim faktörü ve bu faktörlerin elde ettiği gelirler sırasıyla şöyledir; emeğin elde ettiği ücret, sermayenin elde ettiği faiz, toprağın elde ettiği rant ve girişimcinin elde ettiği kar. Dolayısıyla üretime katılan söz konusu bu dört faktörün gelirlerinin toplanmasıyla aynı zamanda gelir yöntemiyle GSYH’de elde edilmiş olur. Gelir yöntemiyle GSYH hesaplanırken şu yöntem izlenir: Başlangıçta her bir firmanın ürettiği gayrisafi katma değer hesaplanır. Bir firmanın brüt katma değeri, çalışanların tazminatları, brüt işletme artığı/

karma gelir (faiz, kâr ve kira) ve üretim vergileri ile üretim sübvansiyonlarının toplamından oluşur. Ekonomideki tüm firmaların üretim sürecinde yaptıkları çalışanların ödemeleri, brüt işletme artığı/karma gelir (faiz, kar ve kira) ve üretim vergileri eksi üretim sübvansiyonları toplanarak ödemelere ürün üzerindeki vergiler eksi sübvansiyonlar eklendikten sonra gelir yöntemiyle GSYH elde edilir. Her ne kadar gelir yöntemiyle GSYH sıklıkla kullanılsa da, bir ülkede üretim sürecine katılan üretim faktörlerinin üretimden aldıkları payları göstermesi bakımından diğer bir ifadeyle fonksiyonel gelir dağılımını göstermesi bakımından önemlidir (Küçükaksoy ve Çiççi, 2020: 53). Bu yöntemle hangi sektörde hangi üretim faktörünün üretimden ne kadar pay aldığı ve bu payın zamanla nasıl değiştiği görülebilir. Tablo 6'da 1998-2023 döneminde Türkiye'deki üretim faktörlerinin gelir düzeyleri gelirden nasıl pay aldıkları gösterilmiştir. Şekil 4'de ise üretim faktörlerinin gelirden aldıkları paylar görselleştirilmiştir.

Şekil 4: Türkiye'de Gelirin Üretim Faktörleri Arasındaki Dağılımı

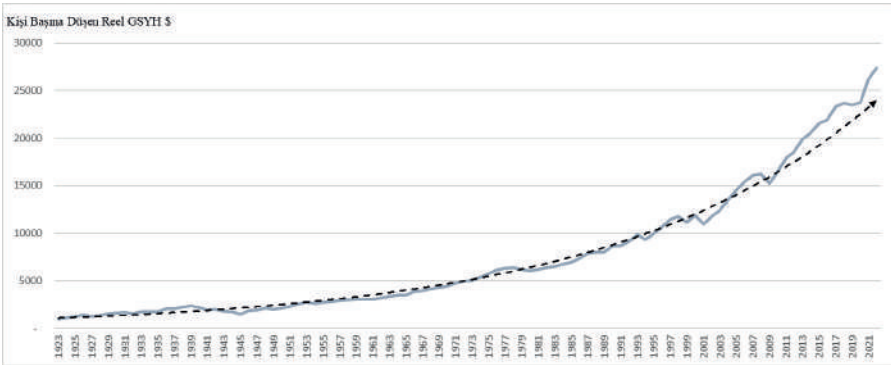
Kaynak: TÜİK (2024).

Şekil 4'den görüleceği üzere işgücü ödemeleri diğer bir ifadeyle ücret ve maaşlar toplam gelirin ortalama %28'ini oluştururken, girişimci, sermaye ve toprağın geliri brüt işletme artığı/karma gelir, toplam gelirin ortalama gelirin %63'ünü oluşturmaktadır. Devletin üretim ve ürün üzerinden aldığı vergi eksi sübvansiyonlar ise gelirin ortalama %11'ini oluşturmaktadır. Türkiye'de

1998-2023 döneminde üretim faktörlerinin gelirden aldıkları pay genellikle istikrarlı bir seyir izlemiştir. İşgücü ödemeleri ve brüt işletme artışı/karma gelirden 2016 ve 2022’de değişimler görülse de kısa süre içinde gelirlerin tekrar ortalamaya döndüğü görülmektedir.

4. Türkiye Ekonomik Büyümesi ve Türkiye’nin Dünya ile Kıyaslanması

Bir ülke vatandaşlarının refahının ve ekonomik büyümesinin ölçülmesinde kullanılan temel değişken reel GSYH’dir. GSYH reelleştirilerek fiyat etkilerinden arındırılır böylece fiyat artışından kaynaklanan etki bertaraf edilir. Ekonomik büyümenin hesaplanmasında kişi başına düşen GSYH kullanılarak ülkedeki nüfusun artış hızı da dikkate alınması daha doğru bir yaklaşımdır. Üretim düzeyindeki büyüme hızının nüfusun büyüme hızından fazla olması ülke yerleşiklerinin toplam verimliliklerinin arttığı dolayısıyla gelir-refah düzeylerinin arttığı anlamına gelir ki bu nedenle ekonomik büyümenin ölçülmesinde kişi başına düşen reel GSYH değişkeninin kullanılması daha doğru bir yaklaşımdır. Her ne kadar kişi başına düşen reel GSYH, gelir dağılımındaki eşitsizliği, ekonomik büyüme gerçekleşirken doğaya, hayvana ve insana verilen zararı göstermese de ekonomik büyüme ve refahın ölçülmesinde en sık ve en kullanışlı değişkenlerden en önemlisidir. Aşağıdaki şekilde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 2022 yılına kadar olan dönem için ekonomik büyüme grafiği gösterilmiştir. Kişi başına düşen reel GSYH verileri Maddison (2023)’den alınmıştır. Kişi başına düşen reel GSYH hesaplamasında yıl ortası nüfus verileri kullanılmış ve fiyatlar 2011 Amerikan doları baz alınarak reelleştirilmiştir.

Şekil 5: 1923-2022 Döneminde Türkiye’nin Ekonomik Performansı

Kaynak: Maddison (2023)

Şekil 5’de Türkiye’nin uzun dönemli ekonomik büyüme grafiği incelendiğinde genellikle sürekli ve istikrarlı bir ekonomik büyüme performansı izlenmektedir. Türkiye’nin 1923- 2022 dönemi arasındaki 100 yıllık sürede ortalama her yıl %3.37 gibi çok yüksek bir oranda büyüdüğü hesaplanmıştır³. Bir ülke ekonomik büyümesinin kaç yılda bir iki katına çıktığı 70 kuralıyla basitçe hesaplanır. Bu kurala göre bir ülkenin uzun dönemli ekonomik büyüme oranı 70 sayısına bölünür. Elde edilen veri ülkenin kaç yılda bir ekonomik büyümesini ikiye katladığını göstermektedir. 70 kuralına göre Türkiye ekonomik büyümesini yaklaşık her 20 yılda ikiye katlamaktadır. Bu büyüme oranı bize, Türkiye’de genellikle her kuşak kendi anne ve babasının iki katından daha yüksek bir yaşam standardına eriştiğini göstermektedir.

Türkiye’nin kuruluşundan günümüze izlediği ekonomik büyüme aşamaları veya konjonktürel dalgalanmalar izlendiğinde, Türkiye’nin 1923 yılından II. Dünya savaşına kadar istikrarlı ve hızlı bir ekonomik büyüme sergilediği görülmektedir. 1923-1939 yılları arasında Türkiye’nin her yıl ortalama %5.1 gibi çok yüksek bir ekonomik büyüme sergilediği gözlenmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1939 yılına kadar olan süreçte yüksek bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi temel olarak tarımsal gelişme, sanayi ve devletçilik politikaları, büyük altyapı yatırımları, dış ticaret politikaları, finansal sektörün kurulması ve beşerî sermaye yatırımlarına bağlı olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşunda Türkiye ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Tarım sektörüne yapılan altyapı yatırımları, tarımda makineleşme ve sulamanın teşvik edilmesi, tarıma verilen finansal destek hem iç hem dış talebe cevap vererek ekonomik büyümenin kaynaklarından biri olmuştur. 1929 yılında ABD’de patlak veren ekonomik kriz tüm dünyayı etkilemiş ve kriz tüm ülkeleri koruyucu önlemlere yönlendirmiştir. 1930’lu yıllarda da Türkiye küresel krizin etkilerini en aza indirmek ve tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçmek için “Devletçilik” ilkesi doğrultusunda büyük kamusal sanayi yatırımlara yoğunlaşmıştır. 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’yla tekstil, çimento, demir-çelik ve kâğıt gibi endüstrilere büyük yatırımlar gerçekleştirilerek önemli sanayi yatırımları yapılmıştır. Bu hamleler bu dönemdeki ekonomik büyümenin de temel kaynaklarından biri olmuştur. Bununla birlikte bu dönemde gerçekleştirilen demir yolu, kara yolu ve liman inşaatları gibi ulaşım ve alt yapı yatırımları pazarlar arasındaki bağlantıyı güçlendirerek ekonomik büyümeye destek vermiştir. Ayrıca 1930

3 Maddison (2023)’e göre Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923 yılındaki kişi başına düşen reel GSYH’sı 2011 yılı fiyatlarına göre 999 dolar iken 2022 yılı için bu değer 27362 dolardır. Uzun dönem ekonomik büyüme hesaplamasından ($g = ((\frac{GSYH_{2022}}{GSYH_t})^{1/n} - 1) * 100$) Türkiye Cumhuriyeti’nin 100 yıllık ortalama ekonomik büyümesi %3.37’dir.

yılında Merkez Bankasının kurulması ve kamu bankalarının desteklenmesiyle tarım ve sanayi sektörüne finansal destekler sağlanarak bu sektörlerdeki büyüme de teşvik edilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte okuryazarlığın artırılması, nitelikli işgücünün yetiştirilmesine yönelik yeni eğitim kurumlarının açılması ve yabancı ülkelere öğrenciler gönderilmiştir. Yukarıda sıralanan bu adımlar Türkiye'nin 1923-1939 döneminde yüksek bir ekonomik büyüme ve refah artışına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşının başladığı 1939 yılından, savaşın bittiği 1945 yılına kadar Türkiye ekonomisi her yıl ortalama %6.5 küçülme yaşamıştır. Türkiye II. Dünya Savaşına katılmamış olsa bile büyük ticaret ortaklarının savaşa katılması Türkiye ekonomisini derinden sarsmıştır. Savaş döneminde Türkiye'nin ticaret ortakları kaynaklarını savaş malzemeleri üretimine yönlendirdiği için Türkiye bir takım ham madde ve temel malzeme ithalatından mahrum kalmıştır, bu da hem ticaretin azalmasına hem de enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Türkiye'nin savaşa girme ihtimaline karşılık, kamu kaynaklarının büyük çoğunluğu askeri harcamalara yönlendirilmiştir, bu da tarımsal ve sanayi yatırımları azaltarak büyümenin önemli engellerinden biri olmuştur. Diğer taraftan savaşa girme ihtimali, üretimdeki emeğin askere alınmasıyla üretim kapasitesin düşüşünü hızlandırmıştır. Savaşa hazırlıklı olmak için arttırılan ve yeni yeni koyulan vergiler (varlık vergisi), tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasına neden olmuştur. Bu olguları iç ve dış talepteki daralma, yüksek enflasyon ve mal kıtlığı takip ederek 1939-1945 döneminde Türkiye ekonomisinin önemli ölçüde küçülmesine neden olmuştur.

Şekil 5'den görüleceği üzere Türkiye ekonomisi 1946 yılından 1978 yılına kadar nispeten istikrarlı ve ılımlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Bu dönemki ekonomik büyüme oranı her yıl ortalama %3.84 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye II. Dünya savaşından sonra 1946 yılında liberal ekonomi modeline geçiş yapmıştır. Türkiye savaşın etkilerini azaltmak için ABD'den Marshall yardımları da alarak ekonomik büyümeyi desteklemeyi hedeflemiştir. 1948-1958 döneminde dış yardımlar ve kredi destekleriyle sanayi yatırımlarını arttırma ve tarım da makineleşme çabalanmıştır. Liberal politikalar sonucu meydana gelen sorunlar ve artan dış açık liberal politikaların sürdürülemez olduğunu göstermiştir. 1960 askeri darbesinden sonra Türkiye liberal politikaları terk ederek planlı ekonomi dönemine girmiş ve dış açık sorununun üstesinden gelmek için ithal ikameci sanayi politikasını benimsemiştir. Türkiye ortaya koyulan ve uygulanan kalkınma planlarıyla 1960'lı ve 1970 yıllarda önemli sanayi ve altyapı yatırımları yapmıştır. Fakat ithal ikameci politikaların sürdürülebilir olmaması, artan dış borçlar, 1973 yılındaki Birinci Petrol Krizi, 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı

sonucu ABD'nin uyguladığı ambargo ve 1979 yılındaki İkinci Petrol Krizi 1978 ve 1979 yıllarında önemli sorunlara neden olmuştur. 1970'li yılların sonlarında ekonomik büyüme hızı düşmüş, enflasyon oranı yükselmiş ve Türkiye'nin dış borç yükü artmıştır. 1978 ve 1979 yılındaki ekonomik kriz Türkiye'yi istikrarsızlığa sürüklemiş ve süreç 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle sonuçlanmıştır. Askeri darbeden sonra Türkiye planlı ekonomiyi terk ederek liberal ekonomi politikaları benimseyerek ihracata yönelik sanayileşme politikalarını benimsemiştir.

Şekil 5'den görüleceği üzere Türkiye'nin 1980 yılından 1994 yılına kadar ılımlı ve istikrarlı bir büyüme sergilediği görülmektedir. 24 Ocak 1980 kararlarının ekonomiye olan olumlu etkileri 1990'lı yılların başında etkisini kaybetmeye başlamıştır. 1990'lı yılların başında enflasyon tekrar kalıcı bir hal almaya başlamıştır. 1990'lı yılların başındaki Körfez Savaşı Türkiye'nin durgunluğa girmesine neden olmuştur. Türkiye'de artan bütçe açıkları ve bütçe açıklarının parasallaştırılması faizlerin yükselmesine neden olmuş bu da Türkiye'ye sıcak para girişine, ulusal paranın değerlenmesine ve bunun sonucunda dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur. Hükümetlerin istikrarsızlığı ve hükümetin faizi düşürmesi ve kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin notunu düşürmesine neden olmuştur. Bu durumlar da sıcak paranın Türkiye'den hızlı bir biçimde çıkmasıyla sonuçlanarak Türkiye'nin krize girmesine neden olmuş bunun sonucunda da ekonomi önemli ölçüde küçülmüştür (Küçükaksoy ve Çifçi, 2020: 279).

Şekil 5, Türkiye'nin 1994'den 1998 yılına kadar hızlı bir toparlanma sürecine girdiğini göstermektedir. 1994 krizinin ardından Türkiye IMF destekli istikrar programı yürürlüğe koyarak mali disiplini sağlayan reformlar ve enflasyonu önlemeye yönelik politikaları devreye sokmuştur. 1994'den sonra uygulanan istikrar programlarıyla Türkiye hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girse de yapısal reformlar uygulanmamıştır. Bunun neticesinde iktisadi dengesizlikler, aşırı dış borçlanma ve yüksek enflasyon ekonomik büyümenin engelleri olmuştur. Türkiye'nin yaşadığı iç iktisadi sorunlara ilave olarak 1998 yılında Güneydoğu Asya Krizi ve Rusya Krizi Türkiye'yi de olumsuz etkileyerek 1998-2000 yılları arasında iktisadi dalgalanmaları arttırmıştır.

2001 yılına gelindiğinde Türkiye tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden birini yaşamıştır ve 2001 yılında ekonomi %8 küçülmüştür. 2001 krizinin başlıca nedenleri olarak bankacılık sektörünün kırılganlığı, bütçe açıkları, yüksek faizler, kur dalgalanmaları, spekülasyon atakları, yüksek enflasyon ve politik istikrarsızlıklar sıralanabilir. 2001 ekonomik krizinin etkilerini bertaraf etmek ve ekonomiyi yeniden istikrarlı büyüme sürecine koymak

için 14 Nisan 2001 yılında IMF'nin finansal ve teknik desteğiyle 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' yürürlüğe koyulmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel amacı, döviz kuru rejiminin terk edilmesiyle ortaya çıkan güvensizlik ve belirsizliği hızla ortadan kaldırmak, benzer krizler yaşamamak için modern kurumsal yapılar oluşturmak, ekonomik verimliliği arttıran yapısal reformlar yapmak, enflasyonu düşürmek için makroekonomik politikaları etkin bir şekilde kullanmak, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak ve gelir eşitsizliğini azaltmaktır. Kararlı bir biçimde uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' sayesinde 2001-2007 yıllarında Türkiye ortalama %7 gibi çok yüksek bir ekonomik büyüme oranı yakalamıştır. Bu dönemde Türkiye uygulanan yapısal reformlar, dünya ekonomisindeki olumlu koşullar, politik istikrar ve artan doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde hem hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiş hem de enflasyonu hızlı bir biçimde düşürmüştür (Küçükaksoy ve Çifçi, 2020: 282). Türkiye ekonomik büyümesinde gösterilen bu performanslara rağmen bölgeler (doğu ve batı) arasındaki gelişmişlik farkları hala önemli bir problemdir (Çınar vd. 2022).

2008 yılında ABD merkezli küresel finans krizi tüm dünyayı etkisi altına almıştı, dolayısıyla 2008 yılında Türkiye'de de doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye akışları ve ihracat düşmüştür. Fakat 2008 yılında Türkiye'nin uygulamaya koyduğu tedbirler sayesinde krizin etkileri hafif atlatılmış ve Türkiye 2010 yılından itibaren yeniden hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiştir. 2018 yılında Türkiye yüksek döviz kuru hareketleri, enflasyon ve bir takım ekonomik dengesizliklerle karşılaşmıştır. 2020 yılında meydana gelen Covid-19'un ekonomik büyüme üzerinde sınırlayıcı etkileri olmuştur. Hükümetin uygulamaya koyduğu genişletici para ve maliye politikaları Covid-19'un ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmış, fakat bu politikalar enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Sonuç olarak Türkiye 1923 ve 2022 dönemi olan 100 yıllık süreçte ekonomik veya siyasi istikrarsızlıklar yaşasa da kişi başına düşen reel GSYH düzeyini sürekli arttırmayı ve 100 yıllık süreçte Türkiye her 20 yılda bir gelirini ikiye katlamayı başarmıştır.

Tablo 7: Türkiye ve Dünyanın En Büyük Ekonomilerinin Uzun Dönem Ekonomik Büyümeleeri

Sıra	Ülkeler	1923 Yılı KBGSYH	2022 Yılı KBGSYH	Uzun dönem Büyüme (%)	Sıra	Ülkeler	1923 Yılı KBGSYH	2022 Yılı KBGSYH	Uzun dönem Büyüme (%)
1	Rusya	775	25437	3.55	17	Endonezya	1428	12802	2.22
2	Türkiye	999	27362	3.37	18	İtalya	4248	36224	2.17
3	G. Kore	1506	41321	3.37	19	Yunanistan	3169	25284	2.10
4	Çin	1003	19238	3.00	20	Hindistan	1070	7766	2.00
5	Romanya	1386	26198	2.98	21	Kanada	6338	45530	1.99
6	İrlanda	4105	60257	2.72	22	Danimarka	7267	50690	1.96
7	Bulgaristan	1635	20592	2.57	23	Hollanda	7388	49670	1.92
8	Portekiz	2348	28992	2.55	24	Fransa	5984	39066	1.89
9	Japonya	3244	38269	2.50	25	Avustralya	8276	52049	1.86
10	Finlandiya	3486	40701	2.49	26	Meksika	2608	16235	1.85
11	Brezilya	1347	14640	2.41	27	Belçika	7226	41872	1.77
12	Almanya	4383	46648	2.39	28	G. Afrika	2037	11416	1.74
13	İspanya	3429	34123	2.32	29	ABD	11071	58487	1.68
14	Avusturya	4530	43793	2.29	30	Bir. Krallık	7587	38407	1.64
15	Macaristan	3048	29452	2.29	31	Arjantin	6213	18292	1.09
16	İsveç	5023	47126	2.26					

Kaynak: Maddison (2023).

Tablo 7’de Türkiye’nin ve verilerine ulaşılabilen Dünyanın en büyük 30 ekonomisinin 1923 dönemi kişi başına düşen reel GSYH düzeyleri⁴, 2022 kişi başına düşen reel GSYH düzeyleri ve bu dönemlerdeki uzun dönemli ekonomik büyüme oranları verilmiştir. Tablo 7’deki veriler hem Türkiye’nin 100 yıllık süreçte kat ettiği yolu gösterme bakımından hem de Dünyanın en büyük ekonomileriyle kıyas yapabilmek bakımından önemlidir. Uzun dönem ekonomik büyüme oranları, ülkelerin ekonomik yapıları, politikaları, teknolojik değişimleri ve Dünyadaki değişimlere verilen tepkiler hakkında bilgi verir. Bilinmektedir ki gelişmiş ülkeler zaten yüksek bir gelir düzeyine sahip oldukları için uzun dönemde gelirlerini arttırmaları sınırlı olmaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkeler potansiyel olarak daha yüksek bir ekonomik büyüme potansiyeline sahiptir. Tablo 7’den görüleceği üzere genellikle gelişmekte olan ülkeler daha yüksek bir ekonomik büyüme performansı sergilemektedir. 100 yıllık süreçte en yüksek ekonomik büyüme performansını gösteren üç ülke sırasıyla Rusya, Türkiye ve Güney Kore’dir. Türkiye 100 yıllık süreçte 31 ülke içinde refahını en fazla arttıran ikinci ülkedir. Türkiye’nin 1923 yılında kişi başına düşen reel GSYH’sı 999 dolar iken, 2022 yılında bu değer 27362 dolar olmuştur, bu da 100 yıllık süreçte Türkiye’nin gelirini yaklaşık 27 kat arttırdığını göstermektedir. Tablo 7’de Türkiye’nin yüksek büyüme oranlarına rağmen kişi başına gelirinin 2022 yılında gelişmiş ülkelerden düşük olmasına rağmen Türkiye’nin kişi başına gelirinin ele alınan tüm gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki Türkiye 100 yıllık süreçte yaşadığı ekonomik ve politik krizlere rağmen hayata geçiretiği yapısal reformlar, uygulanan politikalar, sanayileşme hamleleri, alt yapı yatırımları, beşerî sermaye yatırımları ve ekonomik reformların sonucunda yüksek bir ekonomik performans göstermiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Türkiye’nin gelişmiş ülkelerin refah-gelir düzeyine ulaşması için dijitalleşen dünyaya ayak uydurarak etkinlik ve verimlilik düzeyini arttırması, beşerî sermayeyi arttırması, bilim ve teknolojiye öncü hale gelmesi oldukça önemlidir.

Sonuç

Bu bölümde Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye’nin gösterdiği ekonomik performans araştırılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresindeki şu sözleri, Türk Milletinin bağımsızlık ve refah artışında iktisadın önemini göstermektedir.

“...Yeni Türkiye’mizi layık olduğumuz düzeye erdirtirebilmemiz için mutlaka iktisadımıza birinci derecede önem vermek zorundayız. Çünkü;

4 Kişi başına düşen reel GSYH değerleri 2011 Amerikan doları baz alınarak reelleştirilmiştir.

zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir... Siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar iktisadi zaferlerle taçlandırılmamışlarsa, meydana gelen zaferler devamlı olamaz... İktisat demek, her şey demektir, yaşamak için, mutlu olmak için, insan varlığı için ne lazımsa onların hepsi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, emek demektir, her şey demektir...”

Bu çalışmada da Türkiye'nin kuruluşundan günümüze kadar olan 100 yıllık süreçte üretim-refah düzeyini ne düzeyde arttırdığını ve bu artışın günümüz gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle kıyaslaması yapılmıştır. Çalışmadaki bulgular şu şekilde özetlenebilir:

i) Türkiye'nin yakın dönemdeki 1998-2023 verileri incelendiğinde hanehalkı tüketiminin toplam talepteki payı düşüş eğiliminde iken, yatırımların toplam talepteki payı artış eğilimindedir. Kamu harcamalarının ve net ihracatın toplam talepteki payları ise dalgalı bir seyir izlemektedir.

ii) 1998-2023 döneminde Türkiye'de üretim yapısında önemli değişiklikler mevcuttur. 1998 yılında tarımsal üretimin toplam üretim içindeki payı %12'den %6'ya gerilerken, hizmetler sektörünün payı %49'dan %54'e yükselmiştir. Sanayi, inşaat ve vergilerin toplam üretim içindeki payı ise durağan bir eğilimdedir.

iii) 1998-2023 döneminde üretim faktörlerinin gelirden aldıkları pay incelendiğinde işgücü ödemelerinin ve brüt işletme artığı/karma gelirin gelirden aldığı payının sırasıyla ortalama %28 ve %63 ile istikrarlı bir seyir izlemektedir.

iv) Uzun dönemli verilere göre Türkiye 1923-1939 yılları arasında her yıl ortalama %5.1 gibi çok yüksek bir ekonomik büyüme performansı sergilemiştir.

v) II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılından, savaşın bittiği 1945 yılına kadar Türkiye ekonomisi savaşa girmese de savaşın etkisiyle her yıl ortalama %6.5 ekonomik küçülme yaşamıştır.

vi) Türkiye ekonomisi 1946 yılından 1978 yılına kadar nispeten istikrarlı ve ılımlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Bu dönemki ekonomik büyüme oranı her yıl ortalama %3.84 olarak gerçekleşmiştir.

vii) Türkiye 1978-1979 ekonomik krizlerinden sonra 1980 yılından 1994 yılına kadar her yıl ortalama % 2.89 oranında tekrar ılımlı ve istikrarlı bir büyüme sürecine girmiştir.

viii) Türkiye 1994-2001 dönemini siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla geçirmiş ve bu dönemde her yıl yaklaşık olarak %2.05 gibi nispeten düşük bir ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir.

ix) Türkiye 2001 finansal krizden sonra finans sektörünü güçlendirmek ve enflasyonu kalıcı olarak düşürmek için bir takım yapısal reformları hayata geçirmiştir. Türkiye 2001-2022 döneminde her yıl ortalama %4.25 gibi yüksek bir ekonomik büyüme yaşamıştır.

x) Türkiye, günümüz 30 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyle kıyaslandığında Rusya'dan sonra gelirini en fazla arttıran ikinci ülke olmuştur. Sonuç olarak Türkiye 1923 ve 2022 dönemi olan 100 yıllık süreçte ekonomik veya siyasi istikrarsızlıklar yaşasa da kişi başına düşen reel GSYH düzeyini sürekli arttırmayı ve 100 yıllık süreçte Türkiye her 20 yılda bir gelirini ikiye katlamayı başarmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik büyüme performansı kuruluşundan bu yana farklı dönemlerde değişen ekonomi politikaları, küresel olaylar ve Türkiye'nin iç dinamiklerinden kaynaklı politikalarla şekillenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik büyüme süreci sanayileşme ve altyapı yatırımlarına odaklanmıştır. II. Dünya savaşı sonrasındaki dönemde devletçi politikalar yerine liberal politikalar benimsenmiş bu da ekonomik büyüme dinamiklerini etkilemiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda ithal ikameci politikaların uygulandığı dönemlerde ekonomik büyüme çoğunlukla iç talep ve kamu yatırımlarıyla desteklenmiştir. 1980'li yıllarda ihracata dayalı büyüme stratejisi ve dünya ile bütünleşmek için uygulanan liberal politikalar Türkiye'nin ekonomik büyüme performansına olumlu katkılar sağlamıştır. Fakat bu dönemde yaşanan finansal ve siyasi istikrarsızlıklar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler de yaratmıştır. 2001 yılında uygulamaya koyulan yapısal reformlar ve düzenlemeler, Türkiye'nin güçlü bir ekonomik büyüme sürecine girmesini sağlamıştır. 2020 yılında bütün dünyayı etkileyen pandemi dünyadaki ekonomik büyümeyi de ciddi oranda düşürmesine rağmen Türkiye pandeminin ekonomik büyümeye olan etkisini atlatmak için yerinde politikalar uygulamış ve pandeminin ekonomik büyümeye olan etkisi sınırlı kalmıştır. 1923-2022 yılları arasında Türkiye ekonomisinde bazı dönemler dalgalanmalar yaşansa da uygulanan politikalar ve gerçekleştirilen yapısal reformlar sayesinde Türkiye kişi başına düşen GSYH'sını her 20 yılda bir ikiye katlayarak önemli bir başarı sergilemiştir. Fakat gerçekleştirilen ekonomik büyümenin kapsayıcılığı ve kalitesi ayrıca ele alınması gereken konulardan biridir. Sonuç olarak denilebilir ki Türkiye'nin önümüzdeki dönemlerde ekonomik büyüme potansiyelini arttırması için üretken yatırımları arttırılması, beşerî sermayenin geliştirilmesi, finansal ve siyasi istikrarın sağlanması oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Berber, M. (2011), *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, Dördüncü Baskı, Trabzon.
- Boyes, W. J., and Melvin, M. (2014). *Fundamentals of Economics*. Sixth Edition. South Western Cengage Learning. Mason-Ohio.
- Çınar, I. T., Korkmaz, I., & Baycan, T. (2022). Regions' economic fitness and sectoral labor productivity: Evidence from Turkey. *Regional Science Policy & Practice*, 14(3), 575-599.
- Kılıç, R., & Aslan, V. (2017). Yenilenebilen ve yenilenemeyen enerjinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi: 28 OECD ülkesi üzerine ampirik bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 1-12.
- Kirbitçioglu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(01), ss. 207-230.
- Küçükaksoy, İ. and Çifçi, İ. (2020). *Economic Crisis and Stabilization Decisions Launched in Turkey. (In Turkish Economy)*. Edit. Güler Günsoy. University Publication, Eskişehir.
- Küçükaksoy, İ. and Çifçi, İ. (2020). *Main Economic Indicators Income Distribution and Poverty. (In Turkish Economy)*. Edit. Güler Günsoy. Anadolu University Publication, Eskişehir.
- Maddison - MPD version (2023). Bolt, J. and Zanden J. L. (2024), "Maddison style estimates of the evolution of the world economy: A new 2023 update", *Journal of Economic Surveys*, pp. 1–41. DOI: 10.1111/joes.12618
- Özbek, R. İ. (2016). *Sağlık ve Eğitim Hizmetleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Kütahya.
- Özçelik, Ö., & Babayiğit Sunay, E. (2018). Konjonktürel Dalgaların Tarihsel Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(Geybullu Ramazanoğlu Özel Sayısı), 845-865.
- Todaro, M. P. (2000). *Economic Development*, Addison-Wesley, Seventh Edition, London.
- Todaro, M. P. & Smith, S. C. (2012). *Economic development*. 11th Edition. New York: Addison-Wesley.
- Topuz, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 377-390.

- TÜİK, (2024). *Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=D%C3%B6nems-el-Gayrisafi-Yurt-%C4%B0%C3%A7i-Has%C4%B1la-I.-%C3%87cyrek:-Ocak-Mart,-2024-53753&dil=1>
- Yeldan, E. (2011), *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 Yıllık Sanayileşme Sürecine Kısa Bir Bakış

Hüseyin Önder^{1*}

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren geçen 100 yıllık zaman diliminde sanayileşme süreci, birçok aşamadan geçmiştir. Söz konusu sanayileşme süreci, ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümün etrafında şekillenmiş, ülkenin kalkınma hedefleri doğrultusunda önemli gelişmeler göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ekonomik yapı modernize edilmeye çalışılmıştır. 1930'lu yıllar devlet öncülüğünde sanayileşme hareketinin görüldüğü bir dönemdir. 1950-1960'lı yıllar arasındaki süreçte ise özel sektöre dayalı sanayileşme çabaları ön plana çıkmıştır. 1960'lı yıllar ise planlı kalkınma dönemi olarak isimlendirilebilir. 1980 sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti serbest piyasa ekonomisi benimseyerek ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde sanayileşme hareketini yürütmüştür. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizler sonrasında gerçekleştirilen reformlar ile sanayi üretimi istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2010'lardan itibaren, yüksek teknolojiye dayalı sanayileşme stratejileri Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hedefi olmuştur.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlunun göstermiş olduğu gelişimin en önemli aracı sanayi sektörü olmuştur. İnsanoğlunun hayatını kolaylaştıran ve ekonomik anlamda toplulukların gelişmesini sağlayan yegâne olgu sanayi sektörüdür. 1760'lı yıllarda başlayan 1. Sanayi Devrimi ile buhar gücünün kitlesel bir üretim aracı haline gelmesi, geri dönülemez bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Bir ekonominin tarım, hizmetler ve sanayi olarak üç ana sektörden oluştuğu ifade edilebilir. Gelişme ve üretimlerini arttırma çabasında olan, özellikle gelişmiş ülkelere göre daha düşük gelişme

1 Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkiye. E-posta: huscyin.onder@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3779-1067.

düzeyinde olan toplumlar, bir taraftan ekonomi içindeki toplam üretimi arttırmaya çabalarken, bir taraftan da sanayi sektörünün ekonomi içindeki (istihdam, katma değer ve ihracat) payını arttırmaya çabalamaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğu günden itibaren geçen 100 yıllık süre içerisinde bu çabayı devam ettirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günlerde içinde bulunduğu durum bütün alanlarda yatırımı gerekli kılmaktaydı. Sanayi sektörü de bunlardan biriydi. Mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşadığı savaşlar genç Cumhuriyete pek parlak bir miras kalmamasına neden olmuştur. Makine ekipman yanında, sanayi için girişimci ve yetmişmiş insan gücünde de önemli bir eksiklik bulunmaktaydı. Bütün bu altyapı yetersizliklerine rağmen Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk dönemlerde bile önemli sanayileşme çabalarını hayat geçirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme çabalarında liberal, ithal ikameci ve planlı kalkınma politikaları farklı dönemlerde uygulanarak başarıya ulaşılmak istenmiştir. Yaşanan bütün bu gelişmeler ve geçen 100 yıllık sürenin sonucunda, mevcut pek çok soruna rağmen, Türkiye Cumhuriyeti artık bir sanayi ülkesi olarak isimlendirilebilir. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık sanayileşme süreci ana hatları ile anlatılacaktır.

1. İlk 10 Yıllık Dönemde Sanayileşme Çabaları

Türkiye'nin sanayileşme çabaları Osmanlı dönemi dikkate alındığında 19.yy başlarındaki Tanzimat hareketlerine dayandırmak mümkündür. Bu dönemde gösterilen gayretler yeterli olmasa da Beykoz Kundura fabrikası özelinde olduğu gibi yeni Türkiye Cumhuriyeti için belirli bir temel oluşturmuştur. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde genç Cumhuriyetin sıfırdan bir sanayi sektörünü inşa etmek zorunda olduğu ifade edilebilir (Yücel, 2015: 3). Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan sanayi sektörünün işletme açısından %75'ni, istihdam olarak %85'ni dokuma, gıda ve kırtasiye sanayisi oluşturmaktaydı. Kimya, deri, taş ve toprağa dayalı sanayi ise yok denecek kadar az bir istihdam ve üretim hacmine sahipti (İlkin, 2012: 379). Söz konusu işletmeler büyük çoğunluğu İstanbul, İzmir, Bursa, Manisa ve Uşak'ta olmak üzere 269 adettir. Bu işletmeler genellikle tarımsal ürünleri işleyerek mamul mal haline getirmektedirler (Ertin, 1998: 165).

Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında edindikleri acı tecrübeler ile sanayi sektörünün önemini kavramışlardı. Bu sebeple sanayi sektörüne özel bir önem gösterildi. 1923 yılında

gerçekleştirilen İzmir İktisat kongresinde kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve sanayileşme ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. 1923 yılından başlayan bu yeni dönemde liberal bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Bu kongrede milli sanayiye teşvik edecek hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesi, sanayi sektörüne yönelik kredi imkanlarının oluşturulmasına, yerli ürünlerin ulaşımında kolaylıklar ve indirimler yapılmasına, sanayi sektörünün teknik eleman ihtiyacının karşılanmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bu kararların sonucunda 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca ihracata yönelik sanayi işletmelerin ithal edeceği hammadde ve ara malları için gümrük vergilerinde muafiyetler tanımlanmıştır (Erdoğan, 1992: 377). İzmir İktisat Kongresi sonrası yaşanan dönemin liberal olarak adlandırılmasının en temel nedeni bu kongrede alınan kararların, özellikle yerli girişimcilerin oluşturulması yönündeki kararın, liberal ekonomik yaklaşımla daha uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır. Yerli girişimci sınıfın oluşturulması için İş Bankası gibi finansal girişimlerin yerine getirilmesine rağmen, Lozan Antlaşmasının eki olan Ticaret Sözleşmesi nedeniyle, yeni yeni filizlenen yerli girişimleri gümrük duvarları ile korumak pek mümkün olmamıştır (Atagenc, 2017: 74-75).

İzmir İktisat Kongresinde her ne kadar milli bir girişimci sınıfın oluşturulmasına yönelik kararlar alınmış olsa da, bu dönem devletinde yeni işletmeler açtığı bir dönem olmuştur. 1926 yılında Alpulu ve Uşak Şeker Fabrikaları açılarak üretime başlamıştır. Ayrıca 1927 yılında Bursa ve Bünyan Dokuma Fabrikaları, 1928 yılında da Ankara Çimento Fabrikası açılmıştır. Açılan bu fabrikaların yanında 1924 yılında Anadolu Demiryolları ile Ergani Bakır İşletmeleri devletleştirilmiştir (Doğan, 2013: 2123).

Savaşların sona ermesi sebebi ile halk toprağını işlemeye dönebilmiştir. Dolayısı ile tüm sektörlerde belirli bir iyileşme kendi doğası içerisinde zaten yaşanmıştır. 1923 İzmir İktisat kongresinde alınan kararlar ve devletin gerçekleştirmiş olduğu altyapı çalışmaları neticesinde sanayi sektöründe belirli bir gelişme yaşansa da beklentinin oldukça altında kalmıştır. 1927 sanayi sayımına göre sanayi sektörü genel olarak, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemindeki yapıdan çokta farklı bir durum ortaya koymamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında ülkeye özgü pek çok faktör olduğu gibi, küresel anlamda da konjonktür pek uygun değildir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı genç Türkiye Cumhuriyeti'ne gecikmelide olsa etki etmiştir.

2. Planlı Dönemde Sanayileşme Atımları

1. Dünya Savaşı sonrasında küresel boyutta, ekonomik anlamda olumsuz bir yapı ortaya çıkmıştır. Savaştan yenilgi ile çıkan ülkeler ağır koşullar içeren antlaşmalara zorlanmış, galip çıkan ülkeler ise savaş döneminde büyük borçların altına girmiştir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) üretimde ve fiyatlarda azalmalar, işsizlikte ise artışlar yaşanmıştır. 1929 yılının sonbahar aylarında ise New York Borsası çökmüştür. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı olarak adlandırılan bu ekonomik çöküş başta ABD ve İngiltere olmak üzere, pek çok gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeyi etkilemiştir (Ezer, 2010: 429-430).

ABD'de başlayıp Avrupa'ya da bulaşan 1929 Buhranı diğerleri kadar olmasa da Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiştir. Özel sektörün ve millî girişimci sınıfın istenilen seviyeye erişememesinin yanında, yaşanan ekonomik krizin etkisi ile de devletçi uygulamalara yönelmeye başlanmıştır (Bulut, 2003: 90-91). Bu dönemde uygulanan devletçi politikalar sonucunda sanayileşme alanında önemli adımlar atılmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ortamında Türkiye'de sanayileşme çabaları, dışa kapalı ve devlet teşebbüsleri ile yürütülmeye çalışılmıştır (Dalgıç, 2015: 96). Söz konusu döneme adını veren I. Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) 1934 yılında uygulanmaya başlanmıştır. BBYSP Türkiye'de hayata geçirilen ilk kalkınma planı olması ve ithal ikameci sanayileşmeyi benimsemesi açısından oldukça önemlidir. Bu plan ile pek çok fabrika açılmıştır. Açılan bu fabrikalar temel ihtiyaç ile ithal ikamesi ürünler üretmeye yöneliktir. Bu anlayışla gelişen sanayi sektörü, Türkiye'nin ithal malı ihtiyacını %50 oranında azaltmıştır (Gümüş, 2016: 114). BBYSP planı, ekonominin geneline kapsayan bir plan niteliğinde değildi. Söz konusu plan daha çok hangi sanayi tesislerinin nerelerde, hangi kuruluşlar tarafında kurulacağını belirleyen bir program niteliğindedir. Plan kapsamında kurulan fabrikaların üretim kapasiteleri büyük ölçüde yurtiçi talebi karşılayacak büyüklükteydi. Ayrıca bu fabrikaların bir diğer özelliği de hammadde ihtiyacını kurulduğu bölgelerden karşılamasıydı (İlkin, 2012: 389-391). BBYSP ile kurulan fabrikalar 5 temel grupta toplanabilir. Bunlar şu şekildedir (Özçelik & Tuncer, 2007: 260-261):

- Dokuma Sanayi
- Kimya Sanayi
- Kâğıt Sanayi
- Maden Sanayi

- Taş ve Toprak Sanayi

BBYSP'nin süresi bitmeden İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlıklarına başlanılmıştır. İBYSP ilkinden farklı olarak ara ve yatırım mallarının üretimine önem vermektedir. Diğer taraftan madencilik, ulaşım, elektrik gibi altyapısal faktörleri de barındırmaktaydı. Bu özellikler nedeniyle İBYSP BBYSP'nin uzantısı ve tamamlayıcısı olduğu söylenebilir. Fakat 1939-1943 yıllarını kapsayan bu plan II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle hayata geçirilememiştir (Özçelik & Tuncer, 2007: 261). 1930'lu yıllar Türkiye Cumhuriyeti için devletçi yapının olduğu dönemdir. Bu dönem boyunca ekonomi politikaları korumacılık ve devletçilik temelinde şekillenmiştir. Özellikle bu yıllar, sonuçları düşünüldüğünde, sanayileşme dönemi olarak isimlendirilebilir (Çelik & Çetiner, 2019: 125).

1932 yılında 32 adet olan kamusal sanayi kuruluşu 1939 yılına gelindiğinde 111'e ulaşmıştır. İmalat sanayinin GSMH içerisindeki payı sabit fiyatlar ile 1930 yılında %8'den, 1940 yılına gelindiğinde %12 seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde imalat sanayinin gelişmesinde Sümerbank'ın katkısı oldukça yüksektir. Fakat II. Dünya Savaşı nedeniyle güvenlik önlemleri ön plana alınmış, sanayileşme çabaları geri plana itilmiştir. İmalat sanayinin GSMH içerisindeki payı 1950'ye gelindiğinde %10.9'a düşmüştür. Arada geçen dönem sanayileşme açısından bir boşluk olarak ifade edilebilir (Dülgeroğlu, 1983: 97-98).

3. Çok Partili Dönem İçerisinde Sanayileşme Anlayışı

1924 ve 1930 yıllarında kısa süreli denenen çok partili siyasal yaşam, II. Dünya Savaşı yıllarında tek parti iktidarının yıpranması ve değişen dünya konjonktürünün etkisi ile 1946 yılından itibaren yeniden hayata geçmiştir (Haytoğlu, 1997: 50-52). 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP), 14/05/1950 tarihinde yapılan genel seçim sonucunda, 27 yıllık tek parti yönetimi yerine iktidara gelmiştir.

DP iktidar olduğu dönem süresince ekonominin genelinde serbest piyasa dinamiklerini temel almıştır. Bu sebeple özel girişimi destekleme ve geliştirme, devletin ekonomi içerisindeki rolünü sınırlandırma, tarımda makineleşmeyi geliştirme, karayolu taşımacılığına öncelik verme ve yabancı sermayeyi özendirme şeklinde politikalar uygulamıştır (Kılavuz, 2022: 198). 1948 yılında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında ikili iş birliği antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmadan sonra Türkiye ekonomisini inceleyen, kalkınma ve sanayileşme tavsiyeleri veren Hilts, Thornburg, Barker ve Verdor Raporları hazırlanmıştır (Sertel & Sarıyürek, 2016: 755-

756). Özellikle 1950'li yılların ilk yarısında uluslararası alandan önemli kredi ve hibe antlaşmaları gerçekleştirilmiştir.

DP iktidarı süresince, sanayi sektöründe çimento, madencilik, şeker ve dokuma ürünleri önde olmak üzere, özellikle bakır ve demir üretiminde artış yaşanmıştır. Şeker ve dokuma ürünlerinin halkın tüketimindeki yoğunluğu düşünülünce, ilgili ürünlerin bollaşması DP iktidarının halk nezdindeki itibarını arttırmıştır (Takım, 2012: 169).

Devlet eliyle sanayileşme yerine özel sektörün öncülüğünde sanayileşmeyi politika olarak benimseyen DP, 1955 yılında özel sektör yatırımlarının toplam yatırımların içerisindeki payını %50'nin üstüne çıkarmıştır. Fakat 1954 yılındaki döviz darboğazı ve enflasyon sebebi ile özel sektör yatırımlarının azalması, hükümetin tekrar kamu kuruluşlarını kullanmasına neden olmuştur. İmalat sanayinde faaliyet gösteren işletme 1950 yılında 103 iken, 1960 yılına geldiğinde 219'a yükselmiştir. İlgili dönemde özel sektör işletmelerinin sayısında da artış yaşanmasına rağmen kamu sanayi kuruluşlarındaki artış daha dikkat çekicidir. DP iktidarı döneminde Sümerbank ve Etibank sanayi sektöründe iştirakleri ve yatırımlarını önemli ölçüde arttırmıştır (Kılavuz, 2022: 199). DP'nin 1950 – 1960 yılları arasındaki 10 yıllık iktidarı süresince imalat sanayinin payı ekonomi içerisinde önemli bir biçimde artmıştır. 1948-53 yılları arasında toplam yatırımların sektörel dağılımında, imalat sanayinin payı %13.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1954-59 döneminde %17,7'ye yükselmiştir. Bu artışta DP iktidarının liberal söylemlerinin aksine devlet yatırımlarının payı fazladır. 1955-59 yılları arasında gerçekleştirilen kamu yatırımları ulaşım, enerji ve tarımsal altyapı; özel sektör yatırımları ise konut sektöründe kümelenmektedir (Takım, 2012: 169).

Sanayi sektörünün genelinin GSMH içerisindeki payı 1950 – 1960 yılları arasında %13.1'den %15.9'a çıkmış, büyüme oranı ise %9.2'den %1.5'e düşmüştür. Bu dönem için ortalama büyüme hızı %8.3 olmuştur. 1953 yılında genel olarak sanayi sektörü %18.4'lük bir büyüme oranı yakalamıştır. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin görmüş olduğu en yüksek sanayi sektörü büyümesidir. Sanayi sektörünün genel olarak ilgili dönemde yakaladığı %8.3'lük büyüme oranı, GSMH büyüme oranından (%6.3) daha fazla olduğu için, sanayi sektörünün GSMH'daki payını arttırmıştır (Bahar, 2005: 79).

4. Askeri Müdahaleler Dönemi Sanayinin Durumu

1960 – 1980 yılları arasında geçen süre Türkiye için oldukça çalkantılı olmuştur. 27/05/1960 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ilk askeri darbe ile tanışmıştır. 1961 yılında yapılan genel seçimler ile Türkiye Cumhuriyeti

ilk koalisyon hükümeti ile tanışmıştır. 1971 yılında 12 Mart Muhtırası ise hükümetin istifaya zorlandığı bir askeri müdahale olmuştur. 1980 yılında 12 Eylül tarihinde ise Türkiye ikinci askeri darbe ile tanışmıştır. Söz konusu dönemlerde Türkiye ekonomik ve siyasi açıdan oldukça çalkantılı bir dönem geçirmiştir.

1960 – 1980 yılları arasında Türkiye’de ithal ikameci bir sanayileşme anlayışının olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemdeki ithal ikameci anlayış 1930’lardaki devletçi ithal ikameci anlayıştan farklıydı. 1930’lardaki yaklaşım yabancı sermaye olmadan, yarı-otarşik bir şekilde, yerli hammaddeye dayalı temel tüketim mallarının üretimine yönelik iken, 1960’ların ithal ikameci sanayileşme yaklaşımı, yabancı sermaye iş birliğiyle dayanıklı tüketim mallarının üretimine yöneliktir (Ercan vd., 2008: 233-234; Küçükaksoy ve Cifçi, 2020: 276).

Türkiye söz konusu dönemde planlı kalkınmayı temel almıştır. Bu dönemde 1963-1967, 1968-1972, 1973-1977 ve 1979-1983 yıllarını kapsayan 4 adet kalkınma planı hazırlamıştır. Bu planlarda imalat sanayi ekonominin itici gücü olması nedeniyle öncelikle ele alınmıştır. Hazırlanan dört plan ile sanayi sektörü için tahmin edilen büyüme hızlarına ne yazık ki ulaşamamıştır (Takım, 2011: 157).

Planlı kalkınma döneminin başı olan 1963 yılına gelinmeden önce, 1961 yılında Türkiye Devrim arabalarının prototiplerini üreterek sanayileşme alanındaki gayret ve becerilerini ortaya koymuştur. 1962 yılında Bursa’da Türkiye’nin ilk Organize Sanayi Bölgesi (OSB) Dünya Bankasından alınan kredi ile kurulmuştur (Çetin & Kara, 2015: 52). Bu dönemde Türk sanayisi önemli yurtdışı iş birlikleri gerçekleştirmiştir. Birinci plan döneminde imalat sanayi yılda ortalama %9,6’lık bir büyüme yakalamıştır. Genel olarak sanayinin GSMH içerisindeki payı %16,3’den %19,5’e yükselmiştir. İkinci kalkınma planının sonunda sanayi sektörünün yıllık büyüme hızı %12 seviyesine ulaşmış ve GSMH içerisindeki payı %20,5 seviyesine gelmiştir. İkinci plan dönemi içerisinde 1971 yılında Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği (TÜSİAD) kurulmuştur (Uzunkaya, 2020: 21-23). Üçüncü plan ise Kıbrıs Barış Harekâtı ve 1973 Dünya Petrol Krizi gibi faktörlerin neticesinde hedeflerine ulaşamamıştır. Üçüncü plan döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama %9,8 büyüyerek GSMH içerisindeki payını %22,7’ye yükselmiştir. Dördüncü plan döneminde yıllık ortalama büyüme oranı %1,8’e, GSMH içerisinde sanayi sektörünün payı da %22,6’ya düşmüştür (Yörük, 2011: 103-105).

Askeri müdahaleler ve uluslararası konjonktürde yaşanan önemli gelişmeler ile geçen bu dönem boyunca sanayi sektörünün payı, 1960’taki %16’larda

olan düzeyinden 1970'lerde % 20'lere çıkmıştır. 1980 yılına gelindiğinde ise söz konusu oran % 23'lere ulaşmıştır. Planlı kalkınma dönemi olarak da adlandırılan 1963-1980 yılları arasında sanayinin alt sektörler açısından gelişimine bakıldığında, en hızlı gelişen alt sektörlerin dayanıklı tüketim ve ara malı olduğu görülmektedir (Ercan vd., 2008: 234).

Ayrıca söz konusu dönem için tüketim mallarına yönelik sanayinin önemini koruduğu, ara malında ithal ikamesine yönelik yatırımların yoğunlaştığı, yatırım mallarına yönelik sanayide ise ithal ikamesine yönelik çabalarının arttığı ifade edilebilir. Yatırım mallarına yönelik sanayinin gelişmesinde, dayanıklı tüketim malları sektöründeki elektrikli makine ve taşıt araçları kısmında yaşanan gelişmenin etkisi vurgulanması gereken bir ayrıntıdır (Ercan vd., 2008: 235).

5. Serbest Piyasa Ekonomisinin Şafağında Sanayinin Durumu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk günden itibaren, arada kesintiler bulunsa da uygulamış olduğu ithal ikameci sanayileşme anlayışı, döviz açısından bir darboğaz yaşanmasına engel olamamıştır. İthal ikameci sanayileşme anlayışı ile kurulan Türk sanayi; ölçek, teknoloji, verimlilik ve sermaye yoğunluğu çerçevesinde analiz edildiğinde, özellikle yatırım malları ve hammadde açısından dışa bağımlı olması nedeniyle, döviz konusunda bir kriz imkânı barındırdığı ifade edilebilir. 1979-1973 yıllarını kapsayana dördüncü plan uygulama şansı bulmadan, 24/01/1980 kararları ile Türkiye Cumhuriyeti Sanayisi yeni bir döneme girmiştir (Bahar, 2005: 85-86).

1970'li yılların sonunda dış ödemeler bilançosunda Cumhuriyet tarihinin o zamana kadarki en yüksek açığının ortaya çıkması ve ardı ardına yaşanan devalüasyonların beklenen etkiyi göstermemesi farklı tedbirler alınmasını gerekli kılmıştır. 1980 yılının başında kurulan azınlık hükümeti, neo-liberal yönleri öne çıkan 24 Ocak kararlarını hazırlamış ve Aralık 1983'e kadar, 12/09/1980 darbesi ile iktidara gelen askeri yönetim tarafından da uygulanmıştır. 24 Ocak kararları Türkiye ekonomisini dünyaya entegre etmek, ekonomi içerisinde devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisini işler hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Sanayi politikaları açısından 24 Ocak kararları ile önemli bir dönüşüm yaşanarak ihracata dönük sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu amaçla karşılaştırmalı üstünlüklere göre tekstil, inşaat ve hafif sanayinin ihracatın lokomotif olması kararlaştırılmıştır. Bu süreç ihracatın ve ihracat içerisindeki sanayi ürünlerinin payını yükseltmiştir (Karluk, 2016: 222-223).

Türkiye'nin sanayi politikasının yeniden yapılandığı 1980-1989 yılları arasında rekabet avantajı yakalamak amacıyla, düşük reel ücret politikası

izlenmiştir. Söz konusu dönemde Türk Lirası'nın değeri de düşük tutulup, ihracat açısından fiyat avantajı yaratılmıştır. Bu ortamda ayrıca 1980 öncesindeki sanayi tesislerinin var olan atıl kapasiteleri kullanılarak, imalat sanayi açısından önemli ölçüde üretim artış gerçekleştirilmiştir (Baştav, 2012: 305). İmalat sanayinde 1980-1990 döneminde ortalama olarak % 7, 1991-2000 döneminde ise ortalama olarak % 6'lık bir büyüme oranı yakalanmıştır (Altıok & Tuncer, 2013: 62).

1980 sonrası dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşme çabalarını arttıran Türkiye Cumhuriyeti'nin GSMH'sı içerisindeki sanayi sektörünün payı %25'ler seviyesinde seyretmiştir. 1999 yılında bu oran %28,5 seviyesine ulaşmıştır (Terzi & Oltulular, 2004: 220). 1980 sonrası dönemin sanayileşmeye yönelik temel özelliği, dış dinamiklerin ön plana çıkmış olmasıdır. Bu dönemde Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik başvurusunun (1987) yapılması, Gümrük Birliği'ne (1995) girilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olunması (1995) dış dinamiklerin en önemlileridir (Arısoy, 2005: 47). Ayrıca bu dönemde İran-Irak Savaşı, 1990 Körfez Savaşı, Rusya ve Güneydoğu Asya Krizleri Türk sanayisini önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye'de bu dönemde önemli ekonomik krizler ile baş başa kalmıştır. 1989 yılındaki bilyo kontrollerini tamamen serbestleştirilmesinden sonra Türkiye için 1990'lı yıllar, dışa açık bir makroekonomi görünümüne bürünmüştür. Diğer taraftan 1990'lı yıllarda peş peşe yaşanan krizler ve siyasi istikrarsızlıklar, 2000'li yıllara kadar olan bu 10 yıllık süreyi kayıp yıllar olarak isimlendirilmesine neden olmuştur (Taymaz & Voyvoda, 2015: 26). Söz konusu 10 yıllık süre zarfında GSMH ortalama olarak % 3 büyürken, 6,1'lik standart sapma ve 2,03'lük değişim katsayısına sahiptir. Sanayi sektörü ise söz konusu dönemde ortalama olarak, % 3,8'lik bir büyüme oranına, 6,3'lük bir standart sapma ve 1,68'lik değişim katsayısına sahiptir (Arısoy, 2005: 49).

1990'lı yıllardan 2000'e uzanan süreçte, Türkiye'nin sahip olduğu kronik sorunlar sanayi altyapısının gelişimini yavaşlatmıştır. Enflasyon, cari açık, yüksek faiz ve döviz kurundaki istikrarsızlık sanayi sektörünün üretimini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Uzun yılları kapsayan yatırım ve politikardan mahrum olan Türk sanayisi ülkeyi arzu edilen refah seviyesine ulaştıramamıştır (İstikbal, 2022: 18).

6. Yeni Bin Yılda Türkiye'nin Sanayi Sektörü

1900'lı yılları hem dış hem iç krizler ile geçiren Türkiye Cumhuriyeti 2000'li yıllara da krizler ile girmiştir. 2000 ve 2001 krizleri ekonomik anlamda ağır tahribat yapmasının yanında, Türkiye ekonomisinin

yapısal olarak değişiminde, yeni düzenlemelerin hayata geçirilmesinin de başlangıç noktası olmuştur. Üst üste yaşanan ekonomik krizlerin etkisinden kurtulmak amacıyla mali disiplinin arttırılması, merkez bankasının özerk bir yapıya kavuşturulması, sıkı para politikası ve dalgalı kur rejiminin hayata geçirilmesi gibi önemli değişimler yaşanmıştır. Ülke içinde yaşanan bu gelişmelerin yanında, dünya genelinde yaşanan likidite bolluğu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu dövize kolay ve ucuz bir şekilde ulaşabilmesine imkân vermiştir. Bu iç ve dış ortam sonucunda da Türkiye'nin üretim gücü, rekabet kabiliyeti ve altyapısı da hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Sanayi sektörünün teknoloji düzeyi bu süreç içerisinde gelişerek, dünya genelinde sanayi üretimin içerisinde aldığı payı %0,57'den, %0,85 seviyesine yükseltmiştir (Ertürk, 2023: 247-248).

2000'li yıllar ile birlikte sanayinin GSMH içerisindeki payı %20'lerin altına düşmüştür. 2009 baz yılı fiyatları ile GSMH içerisinde sanayi sektörünün payı 2000 yılında %18,9'dur. Bu oran 2002 yılında %18'e kadar düşmüştür. Yıllar içerisinde söz konusu oran ufak artışlar ile 2011 yılında %19.7'ye yükselmiştir. 2017 yılında ise sanayi sektörünün GSMH içerisindeki payı %20'ye ulaşmıştır. 2000'li yıllarda hizmetler sektörünün ekonomi içerisindeki payı yükselme eğilimine girmiştir (Arpınar, 2022: 85-86). Özellikle inşaat sektörü bu dönemde ekonomi için lokomotif görevi görmüştür.

Sanayi sektörünün GSMH'a içerisindeki payının azalması ve ithalata bağımlı bir gelişim göstermesi üzerine "Türkiye Sanayi Politikası – AB Üyelğine Doğru (2003)" "Türkiye Sanayi ve Strateji Belgesi 2011-2014 (AB Üyelğine Doğru)" ve "Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi- 2015-2018" gibi pek çok plan hazırlanarak önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu belgelerde rekabet, teknoloji, kalifiye eleman, ileri-geri bağlantı kuramama, organize sanayi bölgelerinin eksiklikleri ve Ar-Ge gibi konular vurgulanmıştır. Geleneksel sanayi yerine sanayi sektörünün yüksek teknoloji üreten bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. 1980 sonrası Çin ve Hindistan gibi ülkeler karşısında kan kaybeden tekstil, giyim ve deri gibi sektörler destek verilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca savunma sanayinde dışa bağımlılığın sonlandırılması ile ilgili geniş ve kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır (Doğan, 2013: 223).

2000'li yıllar özellikle savunma sanayinde önemli projelerin hayata geçtiği bir dönem olmuştur. 1974'te Kıbrıs Barış Harekati'ndan sonra ambargoya maruz kalan Türkiye, bu dönemde inşasına başladığı savunma sanayinde ASELSAN (1975), İŞBİR (1979), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982), TUSAŞ (1985) ve ROKETSAN (1988) gibi kuruluşlar ile önemli bir ilerleme kaydetmiştir (Sezgin & Sezgin, 2018: 14). Ayrıca 2000'li yıllarda

irili ufaklı pek çok özel sektör firması da Türkiye'nin savunma sanayine katkı vermeye başlamıştır. Savunma sanayinde yaşanan gelişmelerle, sadece Türkiye'nin ihtiyaçları karşılanmakla kalmamış, yurtdışına da önemli miktarda ihracat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca savunma sanayinde ihtiyaç duyulan mikroçip gibi yüksek teknoloji içeren ürünlerin üretimine de başladığı ifade edilebilir.

Genel Değerlendirme

1923 yılında kurulan ve 2023 yılında 100 yaşına giren Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu ilk günden itibaren muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkmayı ilke edinmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere sanayileşmeyi öncelikli olarak ele almış ve bunu gerçekleştirmek için farklı dönemlerde, farklı politikalar uygulamaya konmuştur. İlk sanayileşmeye yönelik adımlarını yurtiçindeki tüketim ürünlerini karşılamak üzere atan genç Türkiye Cumhuriyeti, sonraki yıllarda ithal ikameci ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarını hayata geçirmiştir. Yurtiçi sanayisinin ileri ve geri bağlantılarını tam sağlayamadan 1980 yılında ihracat dayalı sanayileşme stratejisine geçilmesi nedeniyle sanayi sektörü, ithalata bağımlı bir yapıda kalmıştır.

1980'den sonra ihracata dayalı sanayileşme politikası ve 1996 yılında Gümrük Birliği antlaşması, Türk sanayisini uluslararası rekabete açmıştır. Markalaşma ve yüksek teknoloji üretme konusunda kısır kalan Türk sanayisi, ithalata bağımlı yapısı ile de istenilen atılımı yapmada yetersiz kalmıştır. Avrupa Birliğinin Yeşil Mutabakatı devreye alacağı ilerleyen yıllarda, gerekli yapısal düzenlemeler yapılmazsa Türk sanayisi için önemli kayıplar yaşanabilecektir. Bu süreçte özellikle taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe ciddi kayıplar yaşanması muhtemeldir.

2000'li yılların başında hizmetler sektörü ve inşaat sektörünün GSMH içerisindeki payının artmaya, sanayi sektörünün payının azalmaya başlaması, Türk sanayi sektörü için tehlike çanlarının çalmasına neden olmuştur. İlerleyen süreçte sanayi sektörü için yeni planlamaların yapılması, OSB ve Teknokentler ile ilgili düzenlemeler yapılması ve savunma sanayinin parlaması, Türk sanayi sektörünü ilerisi için umutlandırılan gelişmelerdir. Türkiye, 1961 yılında üretilen Devrim arabalarından sonra, 2022 yılının sonunda, yerli bir arabayı tanıtarak otomotiv endüstrisindeki elektrikli dönüşümü yakalamak istemektedir.

Türkiye geleneksel sanayi sektöründen yüksek katma değerli, yüksek teknoloji ürünleri üreten, böylelikle dünya ticaretindeki payını artırma yönünde hamleler yapan bir konuma ulaşmak istemektedir. Elbette bu

süreçte kendi markasını ve kendi pazarlarını oluşturan bir ülke olmak zorundadır. Bunu başarabilmenin en temel hareket noktalarından biride kalite ve fonksiyonellikte Türk sanayisinin ismini pekiştirmektir. İthalata bağımlı, rekabeti fiyat düzeyleri üzerinden yapan Türk sanayisi, ülkeyi ikinci yüzyılda muasır medeniyetlerin üzerine taşıyamayacaktır. Bu seviyeye ulaşmak için kendi gücüne inanan, kendi kaynaklarını doğru kullanan bir yapının oluşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

- Altıok, M., & Tuncer, İ. (2013). Türkiye imalat sanayinde yapısal değişim ve üretkenlik: 1980–2008 Dönemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 55-70.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye’de Sanayileşme Ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 45-67.
- Arpınar, C. (2022). *Endüstri 4.0 sürecinde Türkiye imalat sanayinin değerlendirilmesi* [Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi].
- Atağenç, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak kararları sonrası Türkiye’nin liberal tecrübesinin karşılaştırmalı analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69-87.
- Bahar, O. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları. *Journal of Management and Economics Research*, 3(4), 64-90.
- Baştaş, L. (2012). Dışa açık büyüme modelinde sanayi politikalarının gelişimi: Türk imalat sanayinin yapısı ve rekabet gücü (1980-2011). *ODTÜ Gelişme Dergisi*(39), 303-322.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş. *Bilgi*(26), 77-101.
- Çelik, O., & Çetiner, S. (2019). Türkiye ekonomisinde kalkınma planları ve kalkınma planlarındaki söylem değişiklikleri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(3), 121-131.
- Çetin, M., & Kara, M. (2015). Bir Kalkınma Aracı Olarak “Organize Sanayi Bölgeleri”: Isparta Süleyman Demirel Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 49-68.
- Dalgıç, A. (2015). Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Sanayileşmenin Geleceği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*(603), 95-101.
- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*(28), 211-231.
- Dülgeroğlu, E. (1983). Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin sanayileşmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 93-102.
- Ercan, F., Karakaş, D., & Tanyılmaz, K. (2008). Türkiye’de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler. In G. E. Arslan (Ed.), *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85.Yılında Türkiye Ekonomisi* (Vol. 4, ss. 213-254). Ankara, Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Erdogan, S. (1992). Türkiye’de sanayileşmenin tarihi gelişimi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(5), 375-384.

- Ertin, G. (1998). Türkiye'de sanayi. In N. Serter (Ed.), *Türkiye Coğrafyası* (ss. 163-183). Anadolu Üniversitesi.
- Ertürk, E. (2023). Türkiye Ekonomisinde Sanayileşmenin Evrimi ve Savunma Sanayii. In S. A. O. Ahmet İncekara (Ed.), *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi* (ss. 239-256). İstanbul Üniversitesi.
- Ezer, F. (2010). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 427-442.
- Gümüş, Y. (2016). Geçmişten geleceğe Türkiye'nin sanayileşmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*(603), 113-118.
- Haytoğlu, E. (1997). Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945). *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 48-56.
- İlkin, A. (2012). Türkiye'de Sanayi Politikası (1923-1973). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1), 377-423.
- İstikbal, D. (2022). *Türkiye'de Sanayinin Dönüşümü ve Yeni Teknolojik Trendler*. Seta Yayınları.
- Karlık, S. R. (2016). Türkiye Ekonomisini Dışa Açan 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları: Öncesi ve Sonrasında Ekonomik Durum. Proceedings of International Turgut Ozal Symposium, Ankara.
- Kılavuz, N. (2022). Demokrat Parti'nin Sanayileşme Anlayışı ve Uygulamalar: Şeker Fabrikaları, Dokuma Sanayileri, Çimento Fabrikaları, Demir-Çelik Fabrikası. *Ekev Akademi Dergisi*(89), 195-210.
- Küçükaksoy, İ., & Çifçi, İ. (2020). Economic Crisis and Stabilization Decisions Launched in Turkey (In Turkish Economy). Edit: Güler Günsoy. Anadolu University Publications. Eskişehir.
- Özçelik, Ö., & Tuncer, G. (2007). Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 253-266.
- Sertel, S., & Sarıyürek, M. B. (2016). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu. *Journal of International Social Research*, 9(42), 749-767.
- Sezgin, Ş., & Sezgin, S. (2018). Dünya'da Ve Türkiye'de Savunma Sanayi: Genel Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-19.
- Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarında maliye politikaları. *Maliye dergisi*(160), 154-176.
- Takım, A. (2012). Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(02), 157-187.
- Taymaz, E., & Voyvoda, E. (2015). 2023'e Doğru Sanayi, Yapısal Dönüşüm ve Sanayi Politikaları. *İktisat İşletme ve Finans*, 30(350), 25-62.
- Terzi, H., & Oltulular, S. (2004). Türkiye'de sanayileşme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.

- Uzunkaya, S. Ş. (2020). Türkiye Ekonomisi'nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 14-30.
- Yörük, A. (2011). Türkiye ekonomisinde yapı değişimleri planlı dönem (1963-1989). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46, 95-151.
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV).

Türkiye’de Yoksulluğun 100 Yıllık Seyri

Gülşah Adam¹

“Kabahat benimdir. Kabahat, ey bu satırları heyecanla okuyacak arkadaş, senindir. Sen ve ben onları, yüzyıllardır herkesten, her şeyden ve her türlü yaşamak zevkinden yoksun bir arıuç kazazede halinde bırakmışız. Açlık, hastalık ve kimsesizlik bunların etrafını çevirmiştir ve cebalet denilen zifiri karanlık içinde , ruhları her yanından örülü bir zindan gibi malûpus kalmıştır.”

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban

Özet

Bu çalışma, Türkiye’deki yoksulluğun Cumhuriyet’in ilk yıllarından 21. yüzyılın başına kadar geçirdiği dönüşümünü iki bölümde incelemektedir. Yoksulluk, ilk bölümde ulusal gelirdeki değişimler ve sektörler arası gelir dağılımı üzerinden analiz edilmiştir. İlk dönemlerde kırsal bir sorun olarak görülen yoksulluk, uzun yıllar boyunca hükümetlerin öncelikli gündeminde yer almamış ve kırsal kesimlere yönelik politikalar, köylerin bütünlüğünü korumayı hedeflemiştir. Ancak 1960-1980 yılları arasında sanayileşme ve 1980’deki neoliberal reformlar tarım sektörünü zayıflatarak kırsaldan kente yoğun bir göç dalgasına yol açmıştır. Bu süreç, kentsel yoksulluğun artmasına ve daha görünür hale gelmesine neden olmuştur. 2001 ekonomik krizi, toplumun geniş kesimlerini etkileyen bir yoksulluk dalgasını beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği ile uyum süreci ve IMF’nin yapısal reformları, sosyal politika gündeminin genişlemesini sağlamış, sosyal katılım ve yoksullukla mücadele konuları daha fazla önem kazanmıştır. İkinci bölümde Türkiye İstatistik Kurumu verilerine dayalı olarak incelenen yoksulluk, geliştirilen politikaların sınırlı kaldığını, yoksulluk oranları azalsa da sorunun tamamen çözülmeyeceğini göstermiştir. Türkiye’nin 100 yıllık yoksulluk tarihi, büyüme odaklı ekonomik politikaların ve gönüllülük esasına dayalı sosyal desteklerin, yoksulluğu azaltmada kalıcı çözümler sunamadığını ortaya koymaktadır.

1 Öğretim Görevlisi Doktor, Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, gulsah.adam@dpu.edu.tr, ORCID: 0009-0008-0950-8851

Giriş

Yoksulluğun tanımı ve toplumların yoksulluğa bakışı insanlık tarihi boyunca değişime uğramıştır. Erken Hristiyanlık döneminde yoksulluk, kutsal metinlerde ve patristik edebiyatta zengin ve fakir herkesin erişebileceği ruhani bir değer olarak yüceltilmiştir. İncil terimlerinde ve dönem edebiyatında yoksulluk açıkça alçakgönüllülüğe benzetilmiştir. Ayrıca patristik edebiyatı, gerçek yoksulluğun en belirleyici özelliklerinden olan alçakgönüllülük ve vazgeçişin işaretleri olan yoksul giyim tarzı, gelirsizlik, evsizlik, düşük sosyal statü ve yoksulluk içinde geçen hayatın getirdiği acılar ve zorlukları da yüceltmıştır (Cavallo vd., 1996: 19). Ulaşılabilen manevi bir merteye olarak görülen yoksulluk algısı, 16.yy’da Avrupa’da kapitalizmin ortaya çıkışı ile boyut değiştirmiştir. Tarımın ticarileşmesi nedeniyle tarımsal yapıların çözülmesi kırsal alanda yaşayanların geçimini zorlaştırmıştır ve çoğu insanın topraktan kopmasına neden olmuştur. Bu çözülmenin getirdiği kentsel alanlara yoğun göç, üretim ve istihdam biçimlerinde değişikliğe yol açmış; kentleşmenin gereğince insanlar arasındaki sosyal ilişkiler zayıflamış ve bugün tartıştığımız biçimiyle modern yoksulluk doğmuştur (Buğra, 2005: 2; Şentürk, 2012).

Modern yoksulluğa dair ilk çalışmalar 19. yüzyılın sonlarına doğru mutlak yoksulluk ölçümleri ile başlamıştır. Price ve Rowntree (1902) yoksulluk kavramını gıda, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlardan mahrum olma durumu olarak tanımlamıştır. Sonrasında Townsend (1979) yoksulluğun tanımını genişleterek görelî yoksulluk ve bu tür yoksulluğun sonucunda ortaya çıkan sosyal dışlanmayı literatüre kazandırmıştır. Townsend, görelî yoksulluğu, hane halklarının ya da bireylerin içinde buldukları toplumda yaygın olarak tüketilen mallardan yoksun olma durumu olarak ele almıştır. Townsend, görelî yoksulluğu ölçebilmek için toplum ortalamasını temsil eden standart bir tüketim modeli seçmiş ve kişilerin ya da hane halklarının mutlak yoksulluğunu bu standart modelden sapma durumu ile tespit etmiştir. Bu yaklaşımın Batı toplumları dışındaki toplumlarda yaygınlaşması 1990’lı yılların sonlarına doğru gerçekleşmiştir (Şentürk, 2012).

Mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk kavramları yoksulluğu bireylerin gelir düzeyleri ve tüketim harcamaları ile tanımlamıştır. Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen (1999), bu yaklaşıma karşı çıkmış ve yoksulluğu “yapılabilirlikten yoksunluk” kavramı ile açıklamıştır. Sen bu kavramı, açlık, sağlık ve eğitimden mahrum olma durumu, kötü barınma koşulları gibi her bireyin kaçınmak isteyeceği durumlardan kendini uzak tutabilme yetisi ile tanımlamıştır. Böylelikle, yoksulluğun çok boyutluluğuna değinilmiş ve yalnızca parasal ölçütler ile ölçülemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Yoksulluğun parasal olanaklar ile ölçülmesine karşıt diğer bir tanım 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda Birleşmiş Milletler tarafından yapılmıştır. Raporla Birleşmiş Milletler “insani yoksulluk” kavramına değinmiş ve bu kavramı insanların insan onuruna yaraşır bir seviyede özgür, kendine ve başkalarına saygılı, haysiyetli, uzun ve sağlıklı bir hayat sürdürebilmeleri için gereken fırsat ve seçeneklerden yoksun olması durumu ile açıklamıştır.

Son olarak Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi (OPHI) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının yürüttüğü ortak çalışma ile 2010 yılında sağlık, eğitim ve yaşam standartları indikatörlerini kullanan Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi oluşturulmuştur. Endeks, kişilerin Milenyum Kalkınma Hedefleri ile alakalı gösterge ve temel işlevlerle ilintili uluslararası olarak karşılaştırılabilir standartları minimum düzeyde aynı anda karşılayamama durumunu, yani akut yoksulluğu ölçmektedir (Alkire & Santos, 2014).

Yukarıda verilen yaklaşımlardan anlaşılacağı üzere yoksulluğun, gıda harcamaları veya gelir düzeyleri ile ölçülmesi tek başına yetersiz kalmış ve günümüzde ölçümler yoksulluk kavramını çok boyutlu olarak incelemeye dayandırılmıştır.

Türkiye’de yoksulluk ölçümleri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gelir ve harcamalar baz alınarak yoksulluk sınırı ve oranlarının hesaplanması ile yapılmaktadır. Türkiye’deki yoksulluğa dair ilk rapor 2000 yılında Dünya Bankası tarafından 1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçları kullanılarak yazılmıştır. Bu raporda, Türkiye için çeşitli yöntemlere göre yoksulluk sınırları hesaplanarak yoksulluk oranları ve yoksulluk profilleri incelenmiştir. 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi’nden elde edilen harcama esaslı verilere dayalı olarak, Türkiye, kent ve kırsal düzeyinde, yoksulluğun profili, nedenleri ve sonuçları üzerine TÜİK ile Dünya Bankası ortak bir rapor hazırlamıştır. TÜİK 2005 yılına kadar yoksulluk istatistiklerini (mutlak yoksulluk ve harcamaya dayalı göreceli yoksulluk) Hanehalkı Bütçe Anketlerini kullanarak yayınlamıştır. 2006 yılından itibaren ise Avrupa Birliği’ne uyum çerçevesinde panel anket yönteminin kullanıldığı Gelir Ve Yaşam Koşulları Araştırması’nı yürürlüğe koymuştur (TÜİK, 2023; Küçükaksoy ve Çifçi, 2020: 72-73).

Türkiye’deki yoksulluğun hesaplanması uzun yılları kapsamadığından, bu çalışmanın ilk kısmı yoksulluğu, Cumhuriyet’in erken dönemlerinden 21. Yüzyıl başlarına kadar olan süreci milli gelirdeki değişimler ve gelirin sektörler arası dağılımı üzerinden değerlendirirken, ikinci kısmı TÜİK yoksulluk verilerinden elde edilen bulguları inceleyecektir.

1. Cumhuriyet’in İlk Yılları: Devletçi İktisat Politikaları ve Yoksulluk (1923-1945)

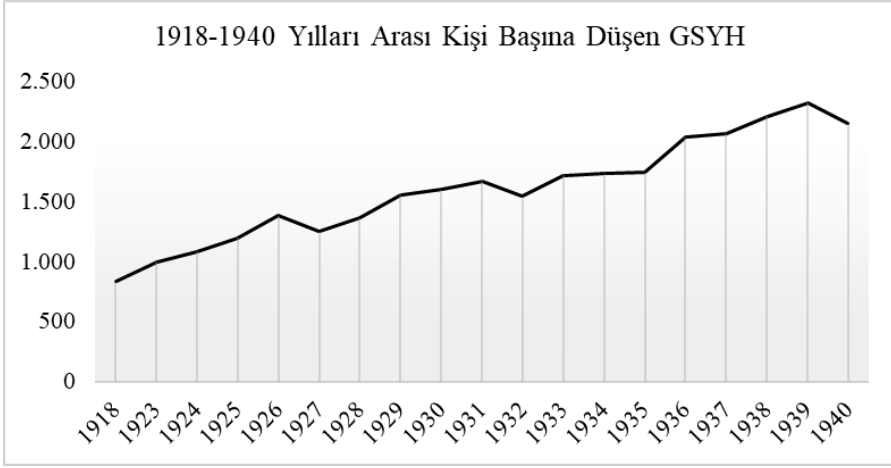
Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan yetersiz sanayi altyapısı, yüksek miktarda borç ve halkın büyük bir çoğunluğunun kırsal bölgelerde ve derin bir yoksulluk içinde yaşaması gibi zorlu bir ekonomik miras devralan Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyeti kuran kadro, nihai kurtuluşun ancak ekonomik bağımsızlığın kazanılması ve bu bağımsızlık yolunun da sanayileşmeden geçtiğinin bilinci ile dönem iktisadi politikalarını şekillendirmiştir.

Bu dönemin ilk yılı, Anadolu topraklarında yeni bir devletin kurulduğu siyasi bir devrimin ilk yılı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun resmi olarak tarihe karışması ile yaşanan geçmişten siyasi bağlamda bir kopuşu simgeleyen bu dönem, iktisadi politikalar bağlamında 1908-1922 dönemi “milli iktisat” görüşlerine bağlı kalmıştır (Boratav, 2012: 27). Bu görüş doğrultusunda güdülen “milli burjuvazi yetiştirilmesi” 1923 yılı ve sonrasında kalkınma ve modernleşmenin bel kemiği olmuştur.

Milli liberal iktisat anlayışına bağlı kalınan 1923-1929 arası döneme iki tarihi olay damgasını vurmuştur. İlki, yeni kurulan cumhuriyetin savaş sonrası yeni dünya düzeni içindeki konumunu belirleyen 1923 Lozan Antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile iktisadi bağımsızlığa vurulmuş bir pranga olarak görülen kapitülasyonlar kaldırılmış, Osmanlı Devleti’nden miras kalan dış borçlar yapılandırılmış ve yine Osmanlı Devleti’nin kendi başına değiştiremediği serbest ticaret anlaşmaları sona erdirilmiştir (Pamuk,2022: 165). İkincisi ise Lozan Antlaşması ile gümrük tarifelerine konulan sınırlamaların kalktığı ve devralınan borçların ilk taksitinin ödendiği Büyük Buhran ile çakışan 1929 yılıdır. 1929 yılı, 1923-1929 döneminde izlenen liberal politikaların temelden revizyona uğrayacağı ilk işaretlerinin verildiği bir yıl olma özelliğine sahip olmuştur.

Angus Maddison’ın verilerine göre Türkiye’de kişi başına düşen reel milli gelir² 1923-1929 yılları arasında %55.55 oranında, yıllık ortalama olarak %7.93 oranında büyümüştür. Boratav (2013) bu büyüme hızını milli hasılaya oranı ortalama %9.1 olarak kalmış sermaye birikim oranı ile açıklanamayacağını, dolayısıyla bu yıllarda üretim artışlarının atıl kapasitelerin kullanılmasıyla gerçekleştiğini tartışmıştır.

2 Kişi başına düşen gelirler 2011 ABD doları ile sabit fiyatlarla ve satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş olarak hesaplanmıştır.

Grafik 1. Türkiye Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Verileri

Kaynak: Maddison Project Database (2020).

Yıllık büyüme hızı %10.2 gibi azımsanamayacak bir ortalamaya ulaşan sanayi sektörü bu dönemde büyümede öncü olabilecek özellikler taşımamıştır (Boratav, 2013: 51). Bu yüksek büyüme hızı dinamik bir sanayileşmenin işaretinden ziyade savaş ve yıkım sonrası yeniden inşa sürecini yansıtmaktadır. Bu yüzden sektörün milli gelir içindeki payı yıllık %11.1 gibi bir ortalama seyretmiştir (Bulutay, 1975).

Cumhuriyetin ilk yılları boyunca sektörler arası gelir dağılımı, sektörlerin milli gelir içindeki payları ile paralellik göstermiştir. Boratav, aşar vergisinin kaldırılmasının kamu kesiminden köylüye bir gelir aktarımı olarak yorumlansa da verginin kaldırması sebebiyle oluşan bütçe açığının enflasyonist baskısının yine aynı kesim tarafından hissedildiğini dile getirmiştir. Bütçe gelirlerinin neredeyse % 22'sini oluşturan aşar vergisinin kaldırılmasının oluşturduğu açık, dolaylı vergilerin artırılmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Özellikle şeker ve gazyacağı tüketiminin vergilendirilmesini göz önünde bulundurulduğunda, dolaylı vergilerdeki artışın kentli emekçi-tüketiciden köylüye doğru bir gelir aktarımına yol açtığı saptanmıştır. Aktarılan bu gelirin tarım sektörü içinde nasıl dağıldığına dair yeterli bulgular yoktur fakat genel bağlamda 1920'ler, köylülerin büyük bir çoğunluğu için altın çağ olarak yorumlanabilir. (Boratav, 2013: 53).

Tablo 1. Gayrisafi Milli Hasıla İçinde Sektör Payları (%)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1924	43.1	10.6	46.3
1925	47.8	8.5	43.7
1926	44.7	8.9	46.4
1927	49.9	8.7	41.5
1928	39.5	11.9	48.6
1929	42.4	10.6	46.9
1930	49.8	9.1	41.2
1931	46.8	10	43.2
1932	49.2	10.5	40.3
1933	39.3	13.9	46.9
1934	41.4	14.2	44.4
1935	40.1	15.3	44.6
1936	38.8	15.7	45.4
1937	48.6	12.3	39.1
1938	46.2	13.4	40.4
1939	44.4	14.2	41.4
1940	43.2	15.5	41.4
1941	44.8	14.6	40.6
1942	41.8	15.9	42.3
1943	47.2	14.7	38.1
1944	45.8	16	38.2
1945	43.1	15.9	41.1
1946	39	15.6	45.4
Ortalama	44.2	12.9	42.9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (1994) İstatistik Göstergeler 1923-1992, Ankara: DİE

Bu altın çağ, 1929 Büyük Burhan'ından sonra düşen tarım fiyatları ile sektreye uğramıştır. 1929-1932 yılları arası buğday fiyatları %68 oranında düşmüş ve bu düşüş önceki dönemin yüksek fiyatları ile borçlanan köylüyü ciddi boyutlarda sarsmıştır. Bu sarsıntıya ve olumsuz konjonktüre rağmen tarım sektörü bu 1929-1939 yılları arasında yıllık ortalama %5.1 oranında bir büyüme yakalamıştır (Boratav, 2013: 67-68).

Buhran ile birlikte hammadde fiyatları sınai fiyatlardan daha fazla düşmüş; bu durum ihracatın reel alım gücünde düşüşe yol açtığı için ithalat

hacminde de ciddi bir daralma gözlemlenmiştir. İthalat kapasitesindeki daralmanın zorunlu tüketim mallarını ile arasındaki doğrudan ilişki, halkın yaşam standartlarında ve gelir düzeyinde bir düşüşe yol açacağı için bu dönemde iktisat politikalarında değişikliğe gidilmiş ve milli liberal iktisat anlayışından korumacı anlayışa geçilmiştir. 1929 krizinin etkisine ek olarak, sınırlar dahilinde, sanayii için gerekli altyapı, teknik eleman ve yeterli sermaye birikimine sahip olunmaması bu korumacı anlayışın, korumacı-devletçi anlayışa evrilmesine yol açmıştır (Boratav, 2013: 64 ; Şahin, 2020: 46-48).

İç ve dış nedenlerden benimsenen korumacı-devletçi anlayışın katkısıyla 1930-1939 yılları sanayileşmede ilk ciddi adımların atıldığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönem boyunca sanayi sektöründeki büyüme hızı tarım sektörünün üstünde seyretmiş ve sanayinin milli gelir içindeki payı 1939 yılı itibari ile %18.3'e çıkmıştır (Bulutay, 1975; Boratav, 2013: 71).

Buhran ve korumacı politikalar ile daralan dış ticaret hacmi, hızlanan sanayileşme ve değişen ticaret hadleri yüzünden tarım sektöründeki yavaşlayan büyüme, sektörler arasındaki gelir dağılımında da bir önceki döneme göre değişikliğe yol açmıştır. Boratav, sanayileşmenin yükünü öncelikle buğday üreticisi köylü ile işçi sınıfının omuzlarına bindirildiğini; dış ticaret ile uğraşan burjuva gelirlerinin 1923-1929 dönemine oranla bozulduğunu, buna karşılık devlet ile iş yapan burjuvanın ve sanayi kesimin görece durumlarında düzelme yaşandığını belirtmiştir (Boratav, 2013: 80).

Türkiye Cumhuriyeti 2. Dünya Savaşı'nda fiilen tarafsız kalmasına rağmen savaşın ülke ekonomilerini sürüklediği yıkımdan kaçamamıştır. Artan savunma sanayi harcamalarına karşın milli gelir %6, sınai üretim %5.5 ve tarımsal üretim %7.1 oranında düşmüştür. Sermaye birikiminin milli gelir içindeki payı 1933-1939 yıllarında ortalama % 10.7 iken, bu oran savaş yılları boyunca ortalama %8.2'ye gerilemiştir. Amortisman ve aşınma paylarının düşürülmesinden sonra hesaplanan oran ise %3.7 gibi oldukça düşük bir rakama isabet etmektedir (Boratav, 2013: 87)

Savunma sanayii harcamalarının artması ile oluşan bütçe açığı neticesinde 1930'lu yıllarda uygulanan “denk bütçe-güçlü para” mottosu daha fazla sürdürülememiş ve para basarak açık kapatma yöntemine başvurulmuştur. Bu parasal büyüme ve dış ticaret hacminin küçülmesi ile yaşanan mal darlıkları sonucunda tüketici fiyatları % 50'yi aşmıştır (Pamuk, 2022: 200). Koçak'ın (2007) hesaplamalarına göre savaş dönemi boyunca ekmek fiyatı % 285, et fiyatları %367 ve şeker fiyatı % 1107 artış göstermiştir. Temel gıda fiyatlarındaki bu artış yoksulluk sınırını yükselmiş ve kent ve kırsal bölgelerde yaşayan dar gelirli hane halklarını zor duruma sokmuştur. Bu durumla başa çıkabilmek için ekmek karnesi ve fiyat kontrolünü sağlayabilmek için narh

uygulamaları gibi çeşitli yöntemlerin tedavüle konulmasına rağmen yoksul hane halklarını korumakta yetersiz kalınmıştır (Gölçek, 2023).

Bu noktada değinilmesi gereken önemli bir husus yoksulluk ile mücadelenin o dönem hükümetlerinin öncelikleri arasında yer almadığıdır. Dönem iktidarlarının politikaları yoksulluğu bir köy problemi olarak görmüştür (Gölçek, 2023). Öyle ki Ayşe Buğra “Kapitalizm Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika” adlı kitabında yoksullukla mücadele yöntemlerinin köylülüğün çözünmesini engellemek ve köylüyü köyde tutmak üzerine şekillendiğine değinmiştir. Buğra, bu politikayı, 1940-1946 yıllarındaki şehirleşme oranı ile açıklamıştır. Savaş döneminde üretim hacmindeki düşüşün en çok zarar verdiği sektör tarım sektörü olmasına rağmen şehirli nüfus oranı bu dönem boyunca %24.4’ten ancak %24.9 oranına yükselmiştir. Bu denli düşük seviyede kalan göç oranı, dönem politikalarına ışık tutan bir niteliktedir (Buğra, 2013: 105).

Şehirleşme politikasına ek olarak tek partili dönemde izlenen bazı politikalar da kentlerdeki yoksulluğun göz ardı edilmiş olmasına dair ipuçları sunmaktadır. Örneğin yukarıda da bahsedildiği gibi 1925 yılında köylünün sırtında ağır bir yük olan Aşar vergisinin kaldırılması ve yerine dolaylı vergilerin genişletilmesi şehir yoksullarının yükünü artırmıştır. 1934 yılında tedavüle konulan ekmek vergisi de şehir yoksullarının öncelikler arasındaki yerine dair başka bir örnek oluşturmuştur (Buğra, 2013: 109).

2. Çok Partili Dönem ve Değişmeyen Yoksulluk (1950-2001)

“Her mahallede bir milyoner”

Savaş sonrasında toplumun farklı kesimlerinden Tek Partili yönetime karşı hoşnutsuzluk nidaları duyulmaya başlanmıştı. Kırsal alanlardaki küçük ve orta ölçekli işletmeler savaş döneminde artırılan vergilerden ve iâşe politikalarından rahatsız iken kentlerde memurlar ve işçiler maruz kaldıkları yüksek enflasyon ve istifçilikten kaynaklı vurgun ortamından şikayetçi idi. Müslüman burjuva sınıfı da savaş döneminde gayrimüslimlere uygulanmış Varlık vergisi yüzünden kaygılı idi ve devlete bağımlı bir durumda olmaktan rahatsızlık duymaya başlamıştı. Tüm bu iç çalkantıların yanında savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri’nin hegemonyasının artması yeni dünya düzenini liberal bir zeminde şekillenmesine yol açmıştı. Bu iç ve dış etmenlerin ışığında Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki muhalefet bir grup Demokrat Parti’yi kurdu. Demokrat Parti’nin iktisadi hedefleri arasında en çok dikkat çeken iki unsur devletin ekonomide küçülmesi ve tarıma dayalı kalkınma stratejisi idi. İktisadi felsefeleri “her mahallede bir milyoner yaratmak” idi (Pamuk, 2022: 226).

1950 yılındaki seçimde DP'nin iktidara gelmesi ile ekonomide yeni bir dönem başlamıştır. 1950'lerin ilk yıllarında tüketim mallarının ithalatı serbestleştirilmiş ve Marshall Planından sağlanan fonlar sayesinde tarımda büyümeye önem verilmiştir. Tarım sektöründeki gelişmeye devlet politikalarının yanı sıra Kore Savaşı yüzünden artan tarım ürünleri fiyatları da katkıda bulunmuştur. 1947-1953 yılları arasında GSYH yıllık ortalama olarak % 8.7 artmış, tarım sektörü ile beraber kent ekonomisi de gelişmiş ve maaşlar ile ücretler de yükselmiştir (Boratav, 2013: 101-106; Pamuk, 2022: 228-229).

Tarım sektörü için bu elverişli konjonktür savaşın bitmesiyle sona ermiş ve ihraç malları fiyatlarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. İktidar bu düşüş ile yüzleşmek yerine buğdayı yüksek fiyatlardan alarak tarım sektörünü desteklemiş fakat aynı zamanda şehirlerde tüketilen ekmeğe zam yapmaktan kaçınmıştır. Bu destekleme alımları için devletin sağladığı krediler ve sonrasında özel sektöre verilen krediler neticesinde Türkiye yeni bir enflasyon problemi ile karşı karşıya kalmıştır. 1950'lerin ikinci yılı tüketici fiyatlarında toplam % 50'ye ulaşan fahiş artışlar, temel tüketim ürünlerinde yaşanan kıtlık ve darlıklar ve nihayetinde uzun kuyruklar ile geçmiştir (Pamuk, 2022: 231-232). Temel ihtiyaçların karşılanması gelir dağılımının adil olduğu, sosyal politikaların sağlıklı bir şekilde uygulandığı bir büyüme ortamında dahi piyasa ekonomisine bırakılmaması gerekirken devlet, böyle bir ortamda önlem almamıştır. Bu tutum, darlık koşullarında yoksulluk tablosunu daha da ağırlaştırmıştır (Buğra, 2013: 173).

1950'lerde tarım üzerinden kalkınma anlayışı ile şekillenen stratejiler, 1960'lı yıllarda yerini Devlet Planlama Teşkilatının kuruluşuyla özel sektör önderliğinde ithal ikame politikalarına bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinde yaşanan hızlı toparlanma desteği ile 1960'lı yıllarda imalat sanayii % 10, ekonominin tamamı ise yıllık ortalama % 6 bir büyüme göstermiştir. Büyümedeki bu istikrar kişi başı milli gelirin ortalama hızının yıllık %3'e ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca dönem boyunca tüketici fiyatlarındaki artış %10'u geçmemiş, ücretlerin satınalma gücünde gözle görülen iyileşmeler olmuştur (Pamuk, 2022: 239). Reel ücretlerdeki artışın yanı sıra 1964 yılında yürürlüğe konulan düzenleme ile bütün işçiler sosyal güvenlik kapsamına alınmış ve hastalık sigortası ile işçi yakınlarının da sağlık hizmetlerinden faydalanması sağlanmıştır (Gölçek, 2023).

1960'lı yıllarda köylü yoksulluğuna dair önemli bir gelişme Kaldor Raporunun reddedilmesi ile gerçekleşmiştir. DPT, kuruluşunun hemen ardından vergi reformu konusu için Nicholas Kaldor'u Türkiye'ye davet etmiştir. Kaldor raporunda toplam üretimin %42.5'ini sağlayan tarım

sektörünün doğrudan vergilere olan katkısının % 0,8 (dolaylı vergilerin katkısı hesaba alındığında dahi bu oran toplam kamu gelirlerinin 8’de birini geçmemektedir) olduğunu tespit etmiş ve bu durumun değişmesi gerektiğine işaret etmiştir. Kaldor, ekili toprakların potansiyel verimliliğini dikkate alan bir vergi sistemi önermiş lakin bu öneri askeri darbe sonrasında kurulan koalisyon hükümet tarafından reddedilmiştir. Buğra, bu reddedilişin sebebini hükümetin küçük köylülüğün çözünmesini engelleyerek yoksulluğu kırsal kesimde tutma çabası olarak değerlendirmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca kaynakların köy kalkınmasına aktarılmasına dair gösterilen bu tutum amacına tam olarak ulaşamamıştır. 1965 yılında kurulan Adalet Partisi, hükümet programında köylerin % 98’inin elektrikten, % 60’ının ise içme suyu kaynağından mahrum olduğunu belirtmiştir (Adalet Partisi, 1965; Buğra, 2013: 179-180).

1970’li yıllarda yaşanan Vietnam Savaşı, Petrol Bunalımı, Bretton Woods sisteminin çöküşü gibi siyasi ve iktisadi çalkantılar 2. Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan refah döneminin sonunu getirmiştir. Bu istikrarsızlığa gelişmiş ülkeler talebi kısararak ve ekonomiyi yavaşlatarak cevap verirken Türkiye, kemer sıkamak yerine tüketimi sürdürme ve yükselişe geçen petrol fiyatları yüzünden artan faturalarını dış borç ile kapatma yolunu seçmiştir (Pamuk, 2022: 242). Bu seçimin faturası, sonraki yıllarda iç dinamiklerde bozulma ve dış borç krizleri ile ödenmiştir (Eichengreen, 2008).

Gittikçe derinleşen dış ödemeler krizi sonucunda IMF ile anlaşmaktan başka çare kalmamış fakat Ecevit, IMF’nin ekonomiyi dışa açma, fiyat mekanizmasını tekrardan etkin kılma gibi yapısal önlemlerine direnmiştir. Bu direnişin sonucunda siyasi ve iktisadi bunalım daha da ağırlaşmış ve sonuç olarak 1978 ve 1979 yılları yokluklarla ve kuyruklarla geçmiştir. Bu dönem boyunca enflasyonun %100’e ulaşması ile ücretlilerin alım gücü düşmüş ve tarımsal gelir enflasyon karşısında erimiştir.

Bu çalkantılı dönemin sonunda Turgut Özal, Demirel’e istikrar programı niteliğindeki 24 Ocak kararlarını sunmuştur. Yürürlüğe konulan emek aleyhtarı bu kararlar Türkiye’de neoliberal döneme geçişin başlangıcı olmuştur. Özal tarafından sunulan bu raporda, bu kadar yüksek seviyelere ulaşmış ücretler ile ihracat yapılmasının imkansız olduğu belirtilmiştir. İlginçtir ki aynı şikayet 12 Eylül 1980 darbesi sonrası yapılan ilk halka hitabet konuşmasında Kenan Evren tarafından da dile getirilmiştir (Boratav, 2013: 148). Bu kararlar doğrultusunda ücretler ve tarım gelirleri üzerinde baskı oluşturulmuştur. Böylelikle 1979-1988 yılları arası ücretler, tüketici fiyatlarına oranla % 32 gerilemiştir. Türkiye’de Birinci ve İkinci Dünya Savaş yılları hariç reel ücretlerde bu denli bir düşüş görülmemiştir. Düşen ücretleri

kompanse edebilmek için işçi sınıfı daha çok çalışmış, çocuklarını okullardan alarak erken yaşta iş hayatına sokmak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2022: 272).

Tarımda büyüme ise tarım ürünlerine sağlanan sübvansiyonların ve çeşitli desteklerin büyük oranda sona erdirilmesi ve dünya piyasalarındaki fiyat hareketleri nedeniyle 1980-1990 yılları arasında % 1.4'e kadar gerilemiştir (Owen ve Pamuk, 2002: 156). Tarım gelirlerindeki bu düşüş, cumhuriyetin ilk yıllarından bu zamana kadar ön planda tutulan köyün kalkınması ve küçük köylülüğe de darbe vurmuştur. Tarım sektörünün geri plana itilmesi ile yoksulluğun köyde tutulması için köyün çözünmesine karşın güdülen politikalar işlevini yitirmiş ve köyden kente göçlerde ciddi bir artış yaşanmıştır. Sanayi sektöründeki istihdam olanaklarının sınırlı olması nedeniyle köyden göçen nüfusun ancak yarısı iş bulabilmiştir (Pamuk, 2022: 271; Gölçek, 2023). Bu sebeple, göç edenlerin çoğu düzensiz ve kayıt dışı işlerde düşük ücretlerde çalışmak zorunda kalmıştır (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 73; Gölçek, 2023). Bu durumun yoksulluğu gerek Türkiye geneli gerek kentlerde arttırdığına dair aksi bir kanıt sunmak oldukça zordur. Dağdemir (2002) çalışmasına göre kentlerdeki yoksulluğun genel yoksulluk içindeki oranı 1987 yılında %27.5 iken bu oran 1994 yılında %37.6'ya ulaşmıştır. Bu rakamlar bize yoksulluk sorunun kentlere de taşınmaya başlamış olduğunu göstermektedir.

Tarım sektöründeki büyümenin gerilemesi ve ücretler üzerindeki baskının yanında yoksulluğu artıran diğer bir unsur 1985 yılında yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi (KDV) olmuştur. Tüketim ürünleri üzerinden alınan vergi dar gelirli ve yoksul hane halklarının alım gücünü daha da düşürmüştür. Yüksek KDV oranları sadece tüketiciyi değil, küçük ve orta ölçekli üreticileri de negatif yönde etkileyerek iktisadi durgunluğa ve dolayısıyla yoksulluğun daha da artmasına yol açmıştır (Gölçek, 2023).

Artan yoksulluk seviyesi ile birlikte gelir dağılımındaki ciddi bozulma nihayet hükümetin gündemine girmiş ve 1986 yılında Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik kanunu yürürlüğe girmiştir. Fon kaynakları bazı kamu gelirlerinden ve bağış ve yardımlardan sağlanmıştır (3294 Sayılı Kanun, 1986). Fon, 1990'ların son dönemlerine kadar yoksulluk ile mücadelede önemli bir yol kat edememiş, ancak 1999 Marmara depremi ve 2001 ekonomik krizinden sonra işlevselliği artmıştır (Buğra, 2010; 205-212).

Yoksulluk ile mücadele için yürürlüğe konulan diğer bir uygulama da Yeşil Kart uygulamasıdır. Hastane borçlarını ödeyemediği için rehin kalan ve cenazesi alınamayan yoksulların hızla artan sorunları üzerine 1992 yılında 3816 sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun çıkartılmıştır

(Gölçek, 2023). Bu kanun ile yoksul vatandaşlara ücretsiz sağlık hizmeti sağlanmaya başlanmıştır. Bu yasa ile birlikte en temel ihtiyaçlardan biri olan sağlık erişimine kolaylık sağlanmıştır.

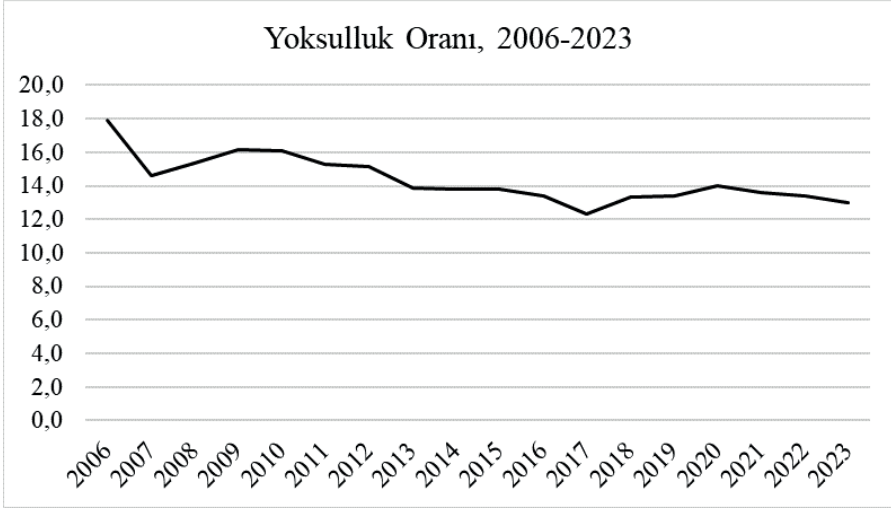
Bu iki uygulama yoksulluk ile mücadeleyi hedeflese dahi yoksulluğun karmaşık yapısı ve dönemin derin yoksulluk krizi yüzünden yetersiz kalmıştır. Kazgan’ın (2012) hesapladığı verilere göre asgari gıda harcamalarını karşılayamayan ailelerin oranı 1987 yılında %15,2 iken, bu oran 1994 yılında %17,3’e ulaşmıştır. Ayrıca bu tarihler arasında temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ailelerin oranları şehirlerde %22’den %28’e çıkmış, kırsal alanlarda ise %38’den %32’ye düşmüştür.

Türkiye’nin neredeyse % 30’unun temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunun yanında 2001 yılı itibariyle öğretmen maaşlarının da yoksulluk sınırının altında kalması, çalışan yoksulluğun da hızla yayıldığına dair bir delalet olmuştur (TBMMD, 9.10.2001: 151; Gölçek, 2023). 2001 krizi ile bozulan makroekonomik dengeler ve daha da derinleşen yoksulluk sonucunda Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılında tek başına iktidara gelmiştir.

3. 21. Yüzyıl’da Türkiye’de Yoksulluk

Yaşanan krizin hemen arkasından iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi ciddi boyutlara ulaşmış bir yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. İktidar, bu soruna karşı çözümü neoliberal politikalar ve önceki hükümetlerin de uyguladığı yoksulluk ile mücadelede artık bir gelenek haline gelmiş hayırseverlik anlayışının birleşiminde aramıştır.

Bu dönemin başlarında mali disiplini sağlamak öncelikli hedef olmuş ve sonucunda devletin faiz ödemeleri azalmış; ekonomi toparlanmış ve iktisadi büyüme sayesinde devlet gelirleri artmıştır (Pamuk, 2022: 293). Ekonomideki bu hızlı toparlanmanın yoksulluğa olan etkisini Şeker ve Jenkins (2015) 2003-2012 yılları arasındaki mutlak yoksulluğu ölçerek araştırmışlardır. Bulgulara göre mutlak yoksulluk oranı 2008-2012 yılları arasında 2003-2008 yıllarına göre daha yavaş bir hızla düşmüştür. Yazarlar bu düşüşün sebeplerini araştırmak için dekompozisyon yöntemi uygulayarak ekonomik büyümenin ve eşitsizlik seviyesindeki azalmanın dönem yoksulluğunu azalttığına dair bulgular edinmiştir. Değinilmesi önemli olan bir husus ise 2003-2012 yılları arasında ekonomik büyümenin, eşitsizlik verilerindeki değişime oranla yoksulluğun düşmesine çok daha büyük bir katkısının bulunduğudır.

Grafik 2. Satınalma Gücü Paritesi Kullanılarak Hesaplanan Gelire Dayalı Göreli Yoksulluk Oranı, 2006-2023.

Kaynak: TÜİK (2024)

Benzer olarak, Aran ve diğerleri (2013) 2003-2006 yılları arasında, ekonomik büyümenin yoksulluğun düşmesinde önemli bir etkisinin olduğunu tespit etmiş ve bu azalmanın kent kaynaklı olduğunu açıklamışlardır. Bu çalışmaya göre kentli yoksulların tüketim düzeyleri reel olarak %9 oranında artarken kırsal kesimin yoksul ve zengin kesimlerinde bu düzey negatif olarak büyümüştür. Tüketim düzeylerinin büyüme yönlerindeki bu farklılık kentli ve kırsal kökenli yoksullar arasındaki farkın artmasına yol açmıştır.

Aşağıda verilen Tablo 2, Aran ve arkadaşlarının (2013) bulunduğu kent yoksulluğu ile genel yoksulluk arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi doğrular niteliktedir. Verilere göre, Türkiye genelinde medyan gelirin %50'sine göre yoksulluk sınırının altında kalan kent nüfusu 2002 yılında %21.95 iken bu oran 2008 yılında %9.38'e kadar gerilemiştir. Kırsal nüfusun yoksulluk oranına baktığımızda bu oran %34.48'den %34.62'ye yükselmiştir. Bu yıllar arasında Türkiye genelindeki yoksulluk oranı da kent yoksulluğu ile aynı yönde hareket etmiş ve %26.96'dan % 17.11'e kadar düşmüştür. Kent ve ülke genelindeki yoksullukta önemli derecede bir gerileme yaşanırken kırsal yoksullukta azalma görülmemesi neoliberal politikalar ve IMF etkisi ile açıklanabilir. 2001 krizinden sonra IMF baskılarının da etkisiyle neredeyse yarım yüzyıldır uygulamada olan tarımsal ürünlere destek fiyatlama politikası rafa kaldırılmıştır (Pamuk, 2022: 293). Kaldırılan bu politikanın yerine üretimde verimlilik ve sektörde istihdam artışı sağlayacak politikaların

getirilmemesi düşük verimlilik ile çalışan kırsal nüfusun kente göçünü hızlandırmıştır. Sonuç olarak köyler, yaşlı ve eğitim düzeyi düşük nüfusun yaşadığı yerleşkeler haline gelmiş ve seçmen potansiyelini de kaybederek siyasi alanda da ihmal edilmiştir (Pamuk, 2022: 293).

Tablo 2. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları, 2002-2008

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Türkiye							
Gıda yoksulluğu (açlık)	1.35	1.29	1.29	0.87	0.74	0.48	0.54
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26.96	28.12	25.60	20.50	17.81	17.79	17.11
Kişi başı günlük 1 \$’ın altı	0.20	0.01	0.02	0.01	.	.	.
Kişi başı günlük 2.15 \$’ın altı	3.04	2.39	2.49	1.55	1.41	0.52	0.47
Kişi başı günlük 4.3 \$’ın altı	30.30	23.75	20.89	16.36	13.33	8.41	6.83
Harcama esaslı görelî yoksulluk	14.74	15.51	14.18	16.16	14.50	14.70	15.06
Kent							
Gıda yoksulluğu (açlık)	0.92	0.74	0.62	0.64	0.04	0.07	0.25
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21.95	22.30	16.57	12.83	9.31	10.36	9.38
Kişi başı günlük 1 \$’ın altı	0.03	0.01	0.01
Kişi başı günlük 2.15 \$’ın altı	2.37	1.54	1.23	0.97	0.24	0.09	0.19
Kişi başı günlük 4.3 \$’ın altı	24.62	18.31	13.51	10.05	6.13	4.40	3.07
Harcama esaslı görelî yoksulluk*	11.33	11.26	8.34	9.89	6.97	8.38	8.01
Kırsal							
Gıda yoksulluğu (açlık)	2.01	2.15	2.36	1.24	1.91	1.41	1.18
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34.48	37.13	39.97	32.95	31.98	34.80	34.62
Kişi başı günlük 1 \$’ın altı	0.46	0.01	0.02	0.04	.	.	.
Kişi başı günlük 2.15 \$’ın altı	4.06	3.71	4.51	2.49	3.36	1.49	1.11
Kişi başı günlük 4.3 \$’ın altı	38.82	32.18	32.62	26.59	25.35	17.59	15.33
Harcama esaslı görelî yoksulluk	19.86	22.08	23.48	26.35	27.06	29.16	31.00

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Çalışması, 2015.

Yoksulluğun sektörel dağılımına bakıldığında elde edilmiş olan bulgular yukarıda tartışılan kır-kent ayrımını destekler niteliktedir. 2002-2009 yılları arasında sektörler arasında en yüksek yoksulluk oranı tarım sektöründe gözlemlenirken en düşük oran sanayi sektöründe görülmüştür. Göze çarpan diğer önemli bir husus ise yoksulluk oranları hizmet sektörü ve sanayi sektöründeki fertler için ortalama olarak yarı yarıya düşmüşken tarım sektöründe ciddi bir düşüş görülmemiştir. İstihdamda bulunan fertler açısından yoksulluk oranlarına bakıldığında ise 2004 yılı itibariyle en yüksek oran ücretsiz aile işçisi olarak çalışan fertlerde görülmektedir. 2004-2009 yılları arasında her 10 ücretsiz aile işçisinden 3’ü yoksulluk içinde yaşamaktadır. Bu yükseklik, aşağıda tartışılacak olan kadın ve çocuk yoksulluğundaki yükseklik ile açıklanabilir.

Tablo 3. Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye								
İstihdamdaki fertler	25.08	26.12	23.33	18.96	15.81	14.21	14.82	15.37
Ücretli,maaşlı	13.64	15.28	10.35	6.57	6.00	5.82	5.93	6.05
Yevmiyeli	45.01	43.09	37.52	32.12	28.63	26.71	28.56	26.86
İşveren	8.99	8.84	6.94	4.80	3.75	3.15	1.87	2.33
Kendi Hesabına	29.91	32.38	30.48	26.22	22.06	22.89	24.10	22.49
Ücretsiz aile işçisi	35.33	38.51	38.73	34.52	31.98	28.58	32.03	29.58
Sektör								
Tarım	36.42	39.89	40.88	37.24	33.86	32.05	37.97	33.01
Sanayi	20.99	21.34	15.64	9.85	10.12	9.70	9.71	9.63
Hizmet	25.82	16.76	12.36	8.68	7.23	7.35	6.82	7.16

Kaynak: TÜİK (2009), Yoksulluk Çalışmaları

Tablo 4 bizlere yaş gruplarına dair yoksulluğun çarpıcı bir tablosunu göstermektedir. 2015-2023 yılları arasında çocuk yoksulluğu toplam yoksulluğun oldukça üzerinde seyretmiştir. TÜİK verilerine göre çocuk yoksulluğunun dönem ortalaması alındığında her 10 çocuktan birinin yoksullukla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Yoksulluğu cinsiyet bağlamında incelediğimizde kadın yoksulluğunun her yaş grubunda (çocukluk dönemi hariç) erkek yoksulluğundan daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Şener (2012) yoksul kadınların oranının yüksek olmasını kadın istihdamının düşük olması ile açıklamıştır. Yazar ayrıca, kentlere göç eden kadınların istihdam dışında kalması, istihdama katılsalar dahi eğitimde karşı karşıya kaldığı eşitsizlikler nedeniyle daha düşük ücretli sektörlerde istihdam edilmeleri ya da kayıt dışı sektörlerde düzensiz ve sigortasız çalışmaları ; kırsal alanda yaşayan kadınların genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaları gibi problemlerin kadın yoksulluğunu artırdığını tartışmıştır.

Tablo 4. Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Yoksulluk Veya Sosyal Dışlanma Riski Altında Olanların Oranı

Yaş Gruplarına Göre Yoksulluk veya Sosyal Dışlanma Riski Altında Olanların Oranı (%)									
Yaş Grupları	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Toplam									
Toplam	34.0	33.2	30.7	30.4	32.1	32.1	32.9	32.6	31.0
0-17	42.6	42.0	39.6	39.7	41.8	42.3	43.7	42.7	39.7
18-64	30.7	30.4	27.8	27.6	29.3	30.3	30.7	30.2	28.0
65+	28.7	24.0	21.9	20.8	20.5	17.0	16.8	20.5	26.6
Erkek									
Toplam	32.2	31.3	28.8	28.2	30.1	30.0	30.8	30.4	28.9
0-17	42.4	41.6	39.6	38.9	41.1	41.9	42.8	41.9	39.3
18-64	27.8	27.4	24.7	24.4	26.5	27.0	27.5	27.0	24.9
65+	27.9	23.0	19.8	18.6	18.3	15.4	15.5	18.7	25.2
Kadın									
Toplam	35.8	35.2	32.6	32.7	34.0	34.2	35.0	34.8	33.1
0-17	42.9	42.4	39.5	40.5	42.6	42.7	44.7	43.5	40.2
18-64	33.6	33.4	30.9	30.8	32.1	33.6	33.9	33.4	31.2
65+	29.3	24.9	23.6	22.6	22.3	18.3	17.9	21.8	27.6

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Tablo 5 eğitim seviyesi ve yoksulluk arasında güçlü bir korelasyon olabileceğine dair kanıtlar sunmaktadır. Göz önünde bulundurulan dönem boyunca en yüksek yoksulluk oranı, okuma yazma bilmeyen bireyler ve okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen bireyler arasında gözlemlenirken, en düşük oran ise yüksek öğretim gören ve lise veya lise dengi okullardan mezun olan bireyler arasında görülmüştür. Burada dikkat çeken diğer bir husus ise 2006 ve 2023 yılları arasındaki yoksulluk oranlarındaki değişim karşılaştırıldığında, lise ve yüksek öğretim mezunlarının yoksulluk oranı artarken, diğer eğitim grupları arasında yoksulluk oranının azalmasıdır. Bu durum, eğitimin getirisinin zaman içerisinde düşmüş olması ile ilişkilendirilebilir.

Tablo 5. Eğitim Durumlarına Göre Yoksulluk Oranları

Eğitim Durumlarına Göre Yoksulluk Oranları (%)					
Yıl	Lise Altı Eğitimliler	Lise Ve Dengi Meslek Okulu	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	Okuma Yazma Bilmeyen	Yüksek Öğretim
2006	14.28	5.41	27.77	32.81	0.66
2007	12.49	5.23	24.91	30.71	0.79
2008	13.33	5.24	24.25	29.53	0.73
2009	13.87	5.06	27.23	32.69	1.16
2010	14.29	4.53	27.47	28.84	1.03
2011	13.12	5.84	27	28.93	1.06
2012	13.51	5.88	26.08	30.12	1.12
2013	12.44	5.57	23.72	26.6	1.8
2014	12.46	5.67	25.15	27.67	1.3
2015	12.8	5.6	23.7	27.2	1.6
2016	12.5	6.2	24.1	26.2	1.7
2017	11.7	5.5	21.7	25.4	1.5
2018	12.1	5.8	23.6	27.5	2.2
2019	13.4	6.9	22.4	26.1	2.5
2020	14.04	8.32	25.71	26.66	3.15
2021	13.83	7.53	24.43	24.1	2.51
2022	13.78	7.83	24.38	27.74	2.64
2023	13.96	7.67	24.65	27.8	3.18

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Hane halkı türlerine göre yoksulluk oranlarına baktığımızda yıllar içerisinde yoksullukta düzenli bir artış veya azalış trendi görememekteyiz. Hane halkı büyüklüğü açısından yorumlar isek, yoksulluk içinde yaşayan kalabalık ailelerin sayısının yoksul tek çekirdek ailelere oranla daha fazla olduğu TÜİK tarafından raporlanmıştır. Yoksulluğun en az görüldüğü haneler ise sadece eşlerden ve tek kişiden oluşan hanelerdir. Bu hanelerin yoksulluk oranı 2007 yılından itibaren artmışken diğer yoksul hane halkı türlerinin oranlarında (çekirdek aile bulunmayan ve birden fazla kişiden oluşan haneler hariç) azalma meydana gelmiştir.

Tablo 5. Hanehalkı Tiplerine Göre Yoksulluk

Hanehalkı Tiplerine Göre Yoksulluk Oranları (%)							
Yıl	Çekirdek Aile Bulunmayan ve Birden Fazla Kişiden Oluşan	En Az Bir Çekirdek Aile ve Diğer Kişiler	Eşler ve Çocuklardan Oluşan Çekirdek Aile	Sadece Eşlerden Oluşan Çekirdek Aile	Tek Çekirdek Aile	Tek Ebeveyn ve Çocuklar	Tek Kişilik
2006	12.2	23.2	18.2	7	17.2	19.2	8
2007	4.2	21.1	16.3	5.8	15.1	13.4	6.7
2008	6	22	16.8	5.2	15.4	14.6	5.2
2009	7.4	22.9	17.2	5.4	15.8	17.6	7.5
2010	8.1	23.9	16.6	4.4	15.1	15	7
2011	8.4	23.8	15.3	5	14.1	14.8	6.7
2012	11.3	23	15.9	5.3	14.6	14.5	9.6
2013	11	20.8	14.9	5.2	13.5	11.8	7.5
2014	6.8	20.4	15.1	5	13.7	12.3	7.2
2015	9	19.6	15	5	13.5	12	8.1
2016	10	19.9	14.5	3.9	12.9	10.8	9
2017	11.9	17.9	14.1	3.9	12.5	10.8	8.2
2018	7.7	18.8	14.4	4.5	12.9	12	9.6
2019	9.2	18.2	15.5	4.8	13.8	11.3	9.2
2020	9.53	18.4	15.75	7.53	14.5	13.2	10.93
2021	9.13	18.46	16.21	3.54	14.21	11.89	6.47
2022	11.7	19.57	15.82	4.17	13.9	11.67	7.45
2023	7.99	17.52	14.81	7.43	13.58	11.91	9.49

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Sonuç

Bu bölümde Türkiye’deki yoksulluğun ana hatları tarihsel bir bakış açısı ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye’de yoksulluk çalışmaları 1980’li yıllarda uygulanmaya başlayan neoliberal ekonomik politikalar ile birlikte hızla artan yoksulluk sorunu karşısında ortaya çıkmış ve 1990’lı yıllarda yayılmaya başlamıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet’in ilk yıllarından neoliberal iktisadi yapıya geçiş dönemine kadar olan dönemdeki yoksulluk, çoğunlukla milli gelirdeki büyüme oranları ve bu oranların sektörler arasındaki bölüşümü üzerinden değerlendirilmiştir.

Türkiye’de yoksulluk, uzun yıllar boyunca hükümetlerin gündemine girmemiş ve bir köy sorunu olarak görülmüştür. Özellikle tek parti dönemindeki yoksulluk algısı köylülük ile birleştiğinden devletin yoksulluğa karşı tutumu, çözüm getiren yaklaşımlardan ziyade köylüyü köyde tutmak

üzerine şekillenmiştir. Köyün çözünmesini engellemeye yönelik politikalar 80’li yıllara kadar kentli yoksulların göz ardı edilmesine yol açmıştır. 1960-1980 yılları arasındaki sanayileşmenin etkisi ve 24 Ocak 1980 yılında alınan neoliberal kararların tarım sektörüne darbe vurmasıyla kırsal alanlardan kentlere doğru hızlı bir göç başlamıştır. Bu durum şehir yoksulluğunu artık göz ardı edilemeyecek bir noktaya taşımış ve neticesinde hükümetleri adım atmaya zorlamıştır. Atılan bu adımların yetersizliği ve yoksullukla mücadele için daha çok ‘hayırseverlik ve gönüllülük esasına’ dayanması neticesinde 2001 yılında Türkiye sınırlarında yaşayan neredeyse her 3 kişiden 1’i temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak duruma düşmüştür.

2001 yılından sonra Avrupa Birliği’ne entegre süreci ve IMF’nin yapısal reformları doğrultusunda tüm vatandaşları kapsayan ‘sosyal içerme’ meselesi siyasetin gündemine gelmiş ve bu alanda farklı fakat sınırlı sosyal politikalar geliştirilmiştir. Bu politikaların ve 2002 yılından sonra yaşanan ekonomik büyümenin etkisi ile yoksulluk oranları düşüş göstermiş olsa dahi yoksulluk, günümüzde hala Türkiye’nin en büyük sorunlarından biri olmaya devam etmektedir.

Yoksulluğun 100 yıllık tarihi, büyüme odaklı ekonomi politikalarının ve ‘gönüllülük esasına dayalı’ sosyal politikaların, yoksullukla mücadelede yetersiz kaldığına dair bir dizi kanıt sunmuştur. Bu durum, Yakup Kadri’nin “Kabahat kimin?” sorusuna cevap bulabilmek için nereye bakmamız gerektiğini bizlere açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Alkire, S., & Santos, M. E. (2014). Measuring Acute Poverty in the Developing World: Robustness and Scope of the Multidimensional Poverty Index. *World Development*, 59. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.01.026>
- Adalet Partisi (1965). Adalet Partisi seçim beyannamesi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 15.05.2024)
- Aran, M. A., Demir, S., Sarıca, Ö., & Yazıcı, H. (2013). Poverty and Inequality Changes in Turkey (2003-2006). *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2282455>
- Boratav, K. (2013). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 18. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi
- Buğra, A. (2016). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*. İletişim Yayınları
- Bulutay, T. (1975). Türkiye’nin 1923-1972 Dönemindeki İktisadî Büyümesi Üzerine Düşünceler. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (23).
- Cavallo, S., Geremek, B., & Kolakowska, A. (1996). Poverty: A History. *The American Historical Review*, 101(5). <https://doi.org/10.2307/2170191>
- Dağdemir, Ö. (2002). Türkiye ekonomisinde yoksulluk sorunu ve yoksulluğun analizi: 1987-1994. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayını*, Ankara, 1-19.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1994). İstatistik Göstergeler 1923-1992, Ankara: DIE, s. 412.
- Eichengreen, B. (2008). Globalizing capital: A history of the international monetary system (second edition). İçinde *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System (Second Edition)*.
- Gölçek, A. G. (2023). Cumhuriyetten Bugüne Türkiye’de Yoksulluğun 100 Yıllık Görünümü: Kamu Maliyesi Bağlamında Bir Değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı). <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1353493>
- Kazgan, G. (2012). Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2009). *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.
- Küçükaksoy, İ. and Çifçi, İ. (2020). *Main Economic Indicators Income Distribution and Poverty. (In Turkish Economy)*. Edit. Güler Günsoy. Anadolu University Publication, Eskişehir.
- Maddison Project Database, version 2020. Bolt, Jutta and Jan Luiten van Zanden (2020), “Maddison style estimates of the evolution of the world economy. A new 2020 update ”
- Mütevellioğlu, N., & Işık, S. (2009). Türkiye emek piyasasında neoliberal dönüşüm. *Küreselleşme, kriz ve Türkiye’de neoliberal dönüşüm*, 159-204.

- Owen, R., & Pamuk, Ş. (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. Sabancı Üniversitesi.
- Pamuk, Ş. (2022). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. *İstanbul: İsbankası Kültür Yayınları*.
- Price, L. L., & Rowntree, B. S. (1902). Poverty: A Study of Town Life. *The Economic Journal*, 12(45). <https://doi.org/10.2307/2957025>
- Sen, A. (1999). *Commodities and Capabilities: Amartya Sen*. Oxford University Press.
- Şahin, H. (2020). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, 18. *Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi*.
- Şeker, S. D., & Jenkins, S. P. (2015). Poverty trends in Turkey. *The Journal of Economic Inequality*, 13, 401-424.
- Şener, Ü. (2012). Kadın Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4).
- Şentürk, M. (2012). TÜRKİYE'DE YOKSULLUK ÇALIŞMALARI. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(18), 205-233.
- TBMMTD. (2001). Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 21, C: 71.
- Townsend, P. (1979). Theories of Poverty. In Poverty in the United Kingdom (Townsend, P. (1979) Poverty in the United Kingdom, London, Allen Lane and Penguin Books (p. 61-92)). <http://www.poverty.ac.uk/free-resources-books/poverty-united-kingdom, c>.
- TÜİK. (2023). TÜİK Veri Portalı <https://data.tuik.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 24.04.2023)
- UNDP (United Nations Development Programme). 1997. Human Development Report 1997: Human Development to Eradicate Poverty. New York.

Türkiye Yüzylında Enflasyon

Nuri Uslu¹

Özet

Enflasyon gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarına yön veren sorunların başında gelmektedir. Gelişmekte olan ekonomiler arasında yer alan ve uzun yıllardır enflasyonla mücadele eden Türkiye, enflasyon oranlarını kabul edilebilir seviyelerde tutmak için birçok ekonomi programlarını uygulamaya koymuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen yüz yıllık süreçte dönemler itibariyle fiyatlar genel seviyesinde yaşanan değişimler incelenmiştir. Bu amaçla söz konusu dönemlerde yaşanan önemli gelişmeler ile birlikte Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE), Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) ve Üretici Fiyatları Endeksi'ndeki (ÜFE) değişimler ele alınmıştır. Türkiye yüzylında dönemler itibariyle meydana gelen ulusal ve uluslararası olaylara bağlı olarak uygulanan ekonomi politikaları genel olarak enflasyon oranlarını kabul edilebilir seviyelerde tutmakta başarısız olmuştur.

Giriş

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel ekonomik sorunların başında enflasyon gelmektedir. Olumsuz sonuçları göz önüne alındığında gelişmiş ülkeler, enflasyonla kararlı bir şekilde mücadele etmekte ve bu doğrultuda ekonomi politikalarını hayata geçirmektedir. Finansal ve beşerî sermayelerini artırma gayreti içinde olan gelişmekte olan ülkeler de enflasyon oranını kabul edilebilir seviyelerde tutmak için ekonomi politikaları geliştirmektedir. Ekonomik açıdan gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere nispeten enflasyonla mücadeleyi daha etkin bir şekilde yürütebilmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerin sahip olduğu ekonomik güçle yakından ilgilidir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler enflasyonun olumsuz etkilerine bağlı olarak makroekonomik hedeflere ulaşmada sorunlar yaşamaktadır. Aynı zamanda enflasyon küresel çapta kaynak dağılımını da olumsuz yönde etkilemektedir (Uysal, 2007: 22). Bu bakımdan enflasyon literatürde

1 Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Hisarcık MYO, nuri.uslu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3244-8726

araştırmacıların dikkatini çeken konuların başında gelmektedir. Söz konusu araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda enflasyon sorununun daha iyi anlaşılması adına enflasyon ile ilişkili kavramlar ele alınmaktadır. Bu kavramları fiyatlar genel düzeyi, fiyat istikrarı, deflasyon ve fiyat endeksleri olarak sıralayabiliriz.

Bir ekonomide belli bir dönemdeki tüm mal ve hizmet fiyatlarının tartılı ortalaması fiyatlar genel düzeyi olarak adlandırılmaktadır. Fiyat istikrarı ise fiyatlar genel düzeyinin aşağı veya yukarı yönde hareket etmeme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomide fiyat istikrarının olmaması durumunu ifade etmek için kullanılan fiyat istikrarsızlığı ise enflasyon ve deflasyon olmak üzere iki Şekilde ortaya çıkmaktadır. İki ters durumu ifade eden bu kavramlardan deflasyon fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli azalmaları ifade etmektedir. Deflasyon gerçek hayatta çok fazla karşılaşılan bir durum olmayıp, ekonomi alanında yapılan çalışmalarda kavramsal olarak yer almaktadır. Fiyat istikrarsızlığının ekonomilerde en çok karşılaşılan türü olan enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen sürekli artışlar olarak tanımlanmaktadır (Afşar, 2013: 14-15). Enflasyon tanımında yer alan önemli bir husus fiyatlar genel düzeyindeki artışlardır. Yani sadece bir mal veya hizmetin fiyatında yaşanan artışlar enflasyon olarak nitelendirilmemektedir (Gökçeli, vd., 2022: 198). Bazı malların fiyatları artarken bazı malların fiyatlarının düşmesi durumunda enflasyondan bahsedebilmek için ortalama fiyatların seyrine bakmak gerekmektedir. Bu amaçla fiyat endeksleri kullanılarak enflasyon oranı hesaplanmaktadır. Fiyat endeksleri, belirlenmiş mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının dönemsel değişimlerini göstermektedir (TÜİK, 2008a: 1). Ülkemizde kullanılan fiyat endekslerini Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE), Üretici Fiyatı Endeksi (ÜFE) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) Deflâtörü olarak sıralayabiliriz.

Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), belli bir dönemde insanların ortalama tüketim kalıplarını yansıtacak Şekilde oluşturulan mal ve hizmet sepetinin zamana bağlı olarak fiyat değişimini ölçmek için kullanılan fiyat endeksidir. TÜFE hesaplanmasında, sepette yer alan mal hizmetlerin kalite ve miktar değişimleri göz önüne alınmaktadır. Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE) ise yurt içinde üretilen mal ve hizmetler dahil edilerek bir sepet oluşturulup, kısmen üreticiden kısmen toptan satış yapan araçlardan elde edilen fiyatlar kullanılarak söz konusu sepetin değerinin hesaplandığı karma bir fiyat endeksidir. TEFE'de oluşturulan mal ve hizmetlerin fiyatları vergiler ve toptancı marjları gibi tüketiciye yansıyan farkları da içermektedir. Yani mal ve hizmetlerin üretim aşamasındaki fiyat değişimleri TEFE ile tam olarak ölçülememektedir. Dolayısıyla hem bu eksikliğin giderilmesi hem de

mal ve hizmetlerin üretim aşamasındaki fiyat değişimlerini ölçen TÜFE'ye karşılık olması açısından Üretici Fiyatları Endeksi'ne (ÜFE) ihtiyaç duyulmuştur. ÜFE, belli bir dönemde ülke içerisinde üretilen ve yine ülke içinde satışa sunulan mal ve hizmetlerden oluşan sepetin zaman içerisindeki fiyat değişimlerini ölçen bir endekstir. ÜFE, üretim aşamasındaki mal ve hizmetlerin fiyat değişimlerini ölçmede kullanılan anlamlı bir endeks olmanın yanında uluslararası endekslerle de karşılaştırma yapılabilen bir endekstir (TÜİK, 2008a: 3-4). Fiyat değişimlerini ölçmede kullanılan endekslerden biri olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) Deflatörü, en iyi enflasyon ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) belli bir dönemde bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamı olup, GSYH Deflatörü ise bir ülkenin milli gelir hesabında yer alan bütün mal ve hizmetlerin fiyat değişimlerini içermektedir. Bu deflatörü hesaplamak için cari fiyatlarla hesaplanan nominal GSYH ile sabit fiyatlarla (baz yılı fiyatları ile) hesaplanan reel GSYH oranlanmaktadır. Belli dönemler için hesaplanan GSYH Deflatörleri arasındaki fark fiyat değişimlerini ifade etmektedir (Afşar, 2013: 16).

Ortaya çıkış sebeplerine ve ekonomilerde gerçekleşen seviyelerine göre enflasyon olgusu farklı isimler alarak sınıflandırılmaktadır. Söz konusu sınıflandırmalar bağlamında enflasyon türlerini, maliyet enflasyonu, talep enflasyonu, fiyat enflasyonu, sürünen enflasyon, hiper enflasyon ve kronik enflasyon olarak ele alabiliriz. Maliyet enflasyonu üretimde kullanılan girdilerin fiyatlarındaki artışların çıktı fiyatlarına yansımaları sonucunda ortaya çıkarken, talep enflasyonu toplam talebin toplam arzı aşması durumunda meydana gelmektedir. Fiyat enflasyonu ise üreticilerin veya satıcıların başka mal ve hizmetlerin fiyatlarında yaşanan artışlara bağlı olarak kendi mal ve hizmetlerinin fiyatlarını artırması durumunda yaşanan enflasyondur. Ekonomide yaşanan fiyat artışlarının düşük seviyelerde olması durumu sürünen enflasyon kavramı ile ifade edilirken, enflasyon oranlarının kontrol edilemez seviyelere ulaşması halinde yaşanan fiyat artışları hiper enflasyon olarak adlandırılmaktadır. Kronik enflasyon ise ekonomide yaşanan enflasyonun uzun yıllar kontrol altına alınamaması durumunu ifade etmede kullanılmaktadır (Meral, 2005: 311-312).

Ekonomide fiyat istikrarsızlığının sonuçlarından biri olan enflasyon, ekonomik aktörler üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Bu etkilerin başlıcaları gelir dağılımında adaletsizliğin artması, tasarruf oranlarının azalması, ödemeler dengesinin bozulması ve ulusal paradan uzaklaşılmasıdır. Enflasyon dönemlerinde satın alma gücünü koruyamayan birimlerin gelirden aldıkları paylar azalmakta ve böylece gelir dağılımında adaletsizler artmaktadır. Sabit gelirli kesimler enflasyonist süreçten en çok etkilenenler arasında

yer almaktadır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak düşük ve orta gelirli grupların tüketim harcaması artar ve tasarruf miktarları azalır. Diğer taraftan gelirlerini enflasyona karşı koruyabilen kesimlerin tasarrufları ise üretken yatırım alanlarından ziyade gayrimenkul, döviz ve altın gibi alanlara yönelir. Ayrıca yükselen yurt içi fiyatlar ithal malların nispeten ucuz kalmasına neden olur ve böylece bu durumdan dış ödemeler dengesi olumsuz yönde etkilenir. Enflasyonun kontrol altına alınamaması halinde ekonomik birimler ulusal para da yaşanan değer kayıplarından korunmak için likiditesi yüksek varlıklarını yabancı para olarak tutmayı tercih ederler. Dolayısıyla ulusal paradan kaçış yabancı para ikamesi ile sonuçlanmaktadır (Afşar, 2013: 16-17).

Günümüzde birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de ekonomik sorunların başında enflasyon olgusu gelmektedir. Ülkemizde makroekonomik açıdan çok yönlü etkisi olan enflasyon sorunu çözüme kavuşmadıkça diğer sosyal ve ekonomik sorunların da çözülmesi oldukça zordur (Yurdakul, 2001: 150). Dolayısıyla iktisat literatüründe enflasyon olgusu, araştırmacıların ilgi odağı konulardan biri olarak süregelmiştir. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923'ten başlayarak 2023'e kadar olan yüz yıllık dönemde Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE), Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) ve Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE) verileri kullanılarak Türkiye Ekonomisi için enflasyon olgusu ele alınacaktır.

2. Tek Parti Dönemi (1923-1950)

Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan ekonomi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olup, tarımsal faaliyetler genel itibarıyla insan ve hayvan gücü ile yapılmaktaydı. Ayrıca Osmanlı ekonomisinde yeterince geliştirilemeyen ticari ve sınai faaliyetler çoğunlukla azınlıkların egemenliğindeydi. Diğer taraftan giderek ağırlaşan dış borçlar ve birbirini izleyen Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları Osmanlı'nın ekonomik yapısını çökme noktasına getirmişti (Ulusoy, 2017: 112). Balkan ve Birinci Dünya Savaşları akabinde yaşanan Kurtuluş Savaşı döneminde ekonomi zor koşullar altında olsa da Millî Mücadele Dönemi'nde ekonomik açıdan söylenebilecek güzel durumlardan biri enflasyonun kontrol altında tutulmasıdır. Bu dönemde vergiler arttırılarak ve halktan bağışlar toplanarak savaş finanse edilmeye çalışılmış olup, para basımına gidilmemiştir (Sabır, 2006: 6-7). Nitekim zor şartlar altında kazanılan Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve Osmanlı'nın zorlu ekonomik koşulları yeni kurulan devlete miras kalmıştı (Ulusoy, 2017: 112).

2.1. Atatürk Dönemi (1923-1938)

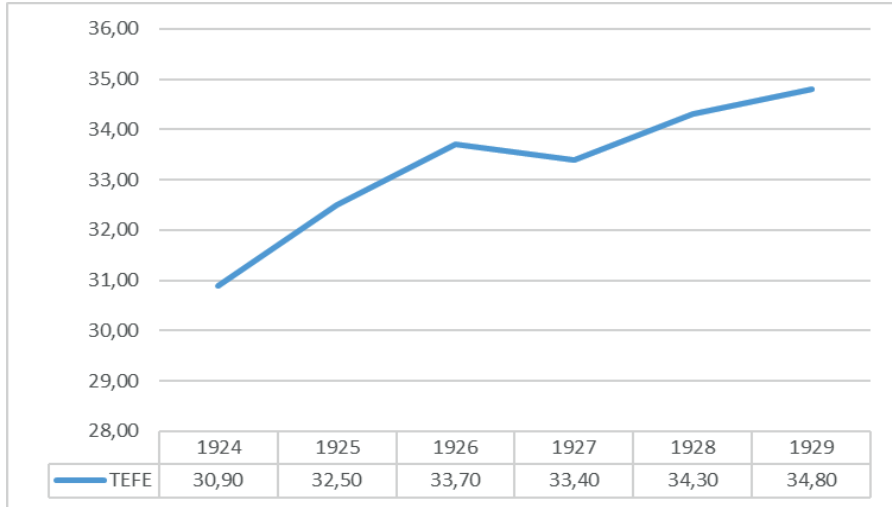
Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarının en belirgin özelliği, bağımsızlık kazanmak uğruna birçok şeyini kaybetmiş toplumun yeniden ayakta kalma çabasıdır. Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında halk hala, 1918'de biten I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları hem sosyal hem de ekonomik açıdan zor bir dönemdi. Atatürk bu dönemde olumsuz koşullara rağmen modern bir toplumun temellerini oluşturma gayreti içinde olmuştur (Güney vd., 2012: 216). Bu amaca ulaşmak için Atatürk'ün en önemli konularından bir tanesi ekonomi politikalarıydı. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için Atatürk'ün hayata geçirdiği ekonomi politikaları yerli ve milli imkanlarla ekonomik kalkınma modeli üzerine kuruludur (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 151). Bu modelin en önemli özelliklerinden bir tanesi ulusal paranın değerinin korunması amacıyla devalüasyona gidilmemesidir. Atatürk'ün güçlü iradesi sayesinde para politikalarında seçici ve ısrarcı duruş sergilenmiştir (Kalaycı, 2010: 113). Atatürk dönemi, devletin ekonomiye müdahalesinin nispeten daha sınırlı olduğu 1923-1929 dönemi ve devletin iktisat politikalarında aktif bir şekilde yer aldığı 1929-1938 dönemi olmak üzere iki alt döneme ayrılarak ele alınabilir (Yay, 1998: 289).

2.1.1. Kuruluş Dönemi (1923-1929)

Atatürk, ulusların kalkınmasında etkili olan faktörlerin başında gelen ekonomi politikalarını ülkenin öncelikli konuları arasına almıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet'in sağlam temellere oturması için eğitim ve ekonomi seferberliği ile toplumu bilinçlendirmeyi amaçlamıştır (Çelebi, 2002: 17-18). Bu amaçla Lozan'da yaşanan zorlukları ve ekonominin çeşitli sorunlarını ele almak için Atatürk 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'ne önderlik etmiştir. Lozan antlaşmasında alınan kararlar ve İzmir İktisat Kongresi 1923-1929 döneminde ekonomiye yön veren önemli faktörler olmuştur (Özçelik, 2015: 197). Bu faktörlerden ilki olan Lozan Antlaşması, uzun bir pazarlık sürecinden sonra imzalanmış ve sonuçları itibarıyla hem siyasi hem de ekonomik açıdan Türkiye Cumhuriyeti'ni etkilemiştir. Bu antlaşma ile ekonomik olarak olumsuz etkileri bulunan kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Başarı olarak nitelendirilebilecek bu durumun yanında Lozan Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının büyük bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir (Özçelik ve Tuncer, 2007: 256-257). Kuruluş Dönemi'nde ekonomiye yön veren ikinci faktör olan İzmir İktisat Kongresi'nde ulusal olarak bütünleşme anlayışı hakimdir. Bu kongre tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin ekonomik gelişme için

önerilerini ortaya koymalarına olanak tanımıştır. İzmir İktisat Kongresi eğitim, haberleşme, ulaştırma gibi altyapı hizmetlerinin devlet tarafından sağlanması ve özel girişimciliğin canlandırılması için yasal düzenlemelerin yapılmasını öngörüyordu (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 150-151). Liberal ekonomi anlayışına zemin hazırlayan bu kongrede, devletin özel sektörü desteklemesi gerektiği ön plana çıkmıştır. Alınan kararlar itibariyle kongrede ulusal devlet ve toplumsal uzlaşma görüşü hakimdir (Güney vd., 2012: 218).

Lozan Antlaşması ve İzmir İktisat Kongresi'nin ekonomiye yön verdiği Kuruluş Dönemi'nde tedavülde olan kâğıt paralar Düyun-u Umumiye idaresi tarafından basılmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1930 yılına kadar mevcut bir merkez bankası olmayıp, Cumhuriyet Hükümeti ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak esnekliğe sahip olmayan bu kâğıt paraları kullanmaktaydı. Dolayısıyla ülkenin tarımsal hasat dönemlerinde para darlığı yaşanırken, ticari işlemlerin azaldığı dönemlerde parasal bolluk yaşanmaktaydı. Bu durum Cumhuriyet Hükümeti'nin para mekanizmana fazla müdahale edememesinin bir sonucu olarak paranın itibarının artmasına neden olmuştur (Kocaman, 2021: 154). Bu duruma ek olarak Atatürk, en büyük ekonomik tehlikelerden biri olan enflasyonu engellemek için emisyonlardan kaçınmıştır. Fiyat artışlarının kontrol edilmesi Atatürk'ün ekonomi politikalarında öncelikli konular arasında yer almıştır (Yay, 1998: 291). Bu dönemin fiyat değişimlerini gösteren Toptan Eşya Fiyat Endeksi'ne (TEFE) ilişkin veriler kullanılarak Grafik 2.1 hazırlanmıştır.

Kaynak: Yay, 1998

**: 1948 Yılı Toptan Eşya Fiyat Endeksi 100 kabul edilmiştir.*

*Grafik 2.1: 1924-1929 Dönemi Toptan Eşya Fiyat Endeksi (1948=100)**

Grafik 2.1'deki verilere göre, 1924 yılında 30,90 olan TEFE değeri 1925 ve 1926 yıllarında küçük bir artışla sırasıyla 32,50 ve 33,70 olmuştur. 1927 Yılında bir önceki yıla göre çok az bir düşüşle 33,40 olan endeks değeri daha sonraki iki yılda oldukça küçük artışlar yaşanmış olup 1928 ve 1929 yıllarında sırasıyla 34,30 ve 34,80 olmuştur. Bu dönem genel olarak ele alındığında Grafik 2.1'deki veriler 1924 yılından 1929 yılına endeks değerinde yaklaşık 4 puanlık bir artış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Dönemi olarak adlandırılan ve liberal ekonomi politikalarının benimsendiği 1923-1929 döneminde ekonomideki fiyat artışlarının oldukça düşük seviyelerde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

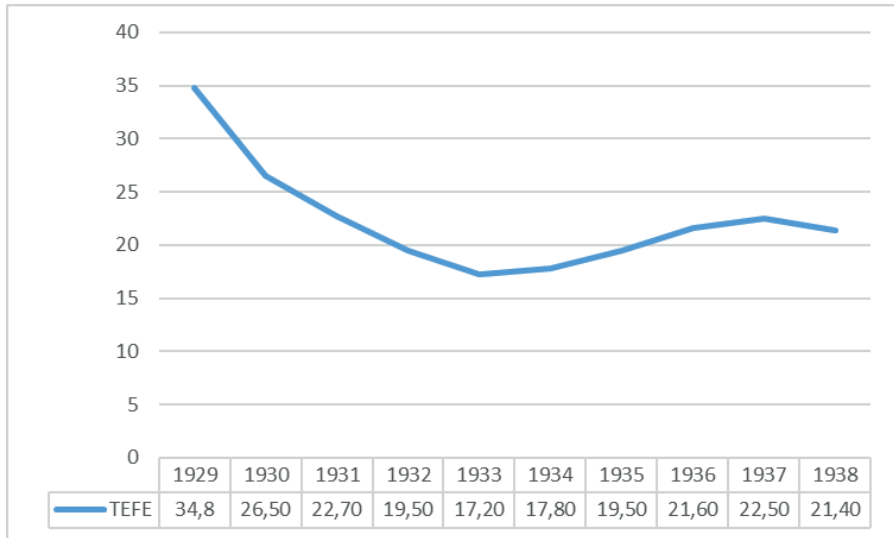
1923-1929 Döneminde devletin ekonomiye müdahalesi sınırlı seviyelerde kalmış olup bunun yanında devlet ekonomiyi millileştirme, kamu bankaları kurma, demir yolları yapma ve özel sektör ile tarım kesimini destekleme yönünde politikalar uygulamıştır. Söz konusu bu ekonomi politikalarında Lozan Antlaşması ile İzmir İktisat Kongresi'nin etkisi büyüktür. Bu dönemin liberal ekonomi modeli, 'Jandarma Devlet' anlayışından ziyade ekonomi politikalarıyla liberal ekonomi modelinin işleyişini sağlayan aktif devlet anlayışını içermektedir. Fakat iktisadi açıdan yetişmiş personel azlığından dolayı söz konusu ekonomi politikalarına yöne veren yönetici kadro asker kökenlilerden oluşmaktaydı. Hem milli mücadele döneminde hem de kuruluş döneminde Atatürk önderliğindeki asker kökenli yöneticiler enflasyonla mücadele için 'sağlam para ve denk bütçe' anlayışına titizlikle bağlı kalıp emisyonlardan kaçınmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde uygulanan para politikası enflasyonla mücadelede etkili olmuştur (Yay, 1998: 290-291).

2.1.2. Devletçi Politikalar Dönemi (1929-1938)

Liberal ekonomi politikalarının benimsendiği Kuruluş Dönemi'nde (1923-1929) zayıf olan özel sektör teşvikle kalkınmamıştır. Bu dönemde kurulan anonim şirketlerin yaklaşık üçte biri yabancı sermaye kabul etmiş olup, İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya konulan bazı hedeflerden sapmalar olmuştur. Bu başarısızlıklarla birlikte, birçok ülkede Büyük Buhran'ın etkisiyle liberal ekonomiden müdahaleci ekonomiye geçilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nde liberal uygulamalardan vazgeçilmesine neden olmuştur. Terkedilen liberal ekonomi uygulamalarının yerine hızlı bir kalkınmayı sağlayacak planlı ekonomi politikaları benimsenmiştir. Devletçi Politikalar Dönemi olarak adlandırılan ve planlı ekonomi politikalarının uygulandığı 1929-1938 yılları arasında kalkınmanın devlet eliyle olması gerektiği ve özel teşebbüsün devlet denetimi altına alınması görüşü hâkim olmuştur (Özyurt, 1981: 123-128). Bu dönemde devlet tarafsız koruyucu konumunu terk etti

ve özel teşebbüse destek olup ülkenin sanayi donatımının bir bölümünü üstlendi (Ülken, 1986: 22).

1929-1938 Döneminde uygulanan devletçilik politikalarının sanayi kesimine öncelik veren bir yanı vardır. Nitekim 9 Ocak 1934'te hükümetçe onaylanan ve 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) bunun en iyi örneğidir. BBYSP ile GSMH içinde yaklaşık % 5 paya sahip olan sanayi kesimi kapsama alınırken ekonominin yaklaşık %85'ini oluşturan tarım ve hizmet kesimi kapsam dışı bırakılmıştır. Bu dönem Türk sanayisinin ilk planlı kuruluş aşaması olarak kabul edilmektedir (Ulusoy, 2017: 119). 1929-1938 Yılları arası birçok sanayi tesisinin devlet eliyle kurulduğu bir dönem olmasının yanında yeni kurulan demokratik bir ülkenin planlı bir kalkınma sağlamaya çalıştığı bir dönemdir. Ekonomik hayatta devletin aktif bir şekilde rol aldığı bu dönemde planlı ekonomi modelinin önemli unsurlarından biri de fiyat istikrarıdır. Atatürk ekonomide fiyat istikrarının sağlanmasına önem vermiş ve bu amaçla piyasadaki para miktarı titizlikle takip etmiştir. Hatta bu dönemde milli gelir artışına nispeten daha az olan emisyon, fiyatlar genel düzeyinde azalışa sebep olmuştur (Sarı, 2007:). Fiyatlar genel seviyesindeki bu azalışı, 1929-1938 dönemine ilişkin Toptan Eşya Fiyat Endeksi verileri kullanılarak hazırlanan Grafik 2.2 ortaya koymaktadır.

Kaynak: Yay, 1998

**: 1948 Yılı Toptan Eşya Fiyat Endeksi 100 kabul edilmiştir.*

Grafik 2.2: 1929-1938 Dönemi Toptan Eşya Fiyat Endeksi (1948=100)*

Grafik 2.2'deki verilere göre, 1929'da 34,80 olan Toptan Eşya Fiyat Endeksi'nde (TEFE) sonraki dört yılda ciddi bir düşüş meydana gelmiş ve endeks 1933 yılında 17,20 değerini almıştır. 1929 Yılı ile 1933 yıllarında arasında TEFE'deki azalış oranı yaklaşık %50'dir. 1934 Yılından itibaren küçük artış gösteren TEFE değeri 1935 ve 1936 yıllarında sırasıyla 19,50 ve 21,60 değerini almıştır. TEFE değerinde devam küçük artışla 1937 yılında 22,50 olmuş ve daha sonra küçük bir azalışla TEFE değeri 1938 yılında 21,40 olmuştur. İncelenen dönem genel olarak ele alındığında, 1929 yılında 34,80 olan Toptan Eşya Fiyat Endeksi 1938 yılında 21,40 olup, bu dönemde endeks yaklaşık %40 oranında bir azalış göstermiştir. Atatürk önderliğindeki ekonomi kurmayları tarafından benimsenen devletçi politikalar kapsamında planlı ekonomi modelinin ve düşük emisyonun uygulandığı bu dönemde fiyatlar genel düzeyinde azalış yaşanmıştır.

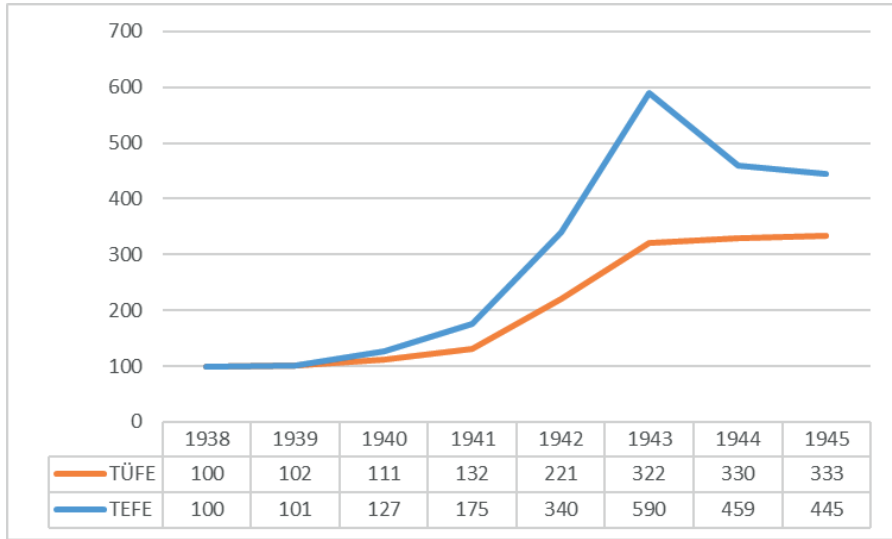
Devletçi Politikalar Dönemi olarak adlandırılan 1929-1938 yılları arasında fiyatlar genel seviyesindeki hareketler ile emisyonun yakından ilişkili olduğu görüşü hakimdir. Bu dönemde para politikası açısından Atatürk'ün temel amacı kaynaklar ile kamu harcamaları arasında dengenin kurulmasıyla enflasyonu önlemektir (Çelebi, 2002: 28-29). Bu doğrultuda 20 Şubat 1930 tarihinde çıkarılan 1568 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile devletin döviz üzerindeki kontrol gücü artmıştır. Ayrıca para politikaları açısından bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri de 11 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) kurulmasıdır. Ekonomik kalkınma çerçevesinde 1929-1938 yılları arasında devletçi politikaların bir sonucu olarak belirli bir sektörü veya toplumsal kesimi desteklemek amacıyla devlet bankaları kurulmuştur. Bu bankalar, Belediyeler Bankası, Denizbank, Etibank, Sümerbank, Türkiye Halk Bankası, Türk Ticaret Bankası ve T.C. Ziraat Bankası'dır (Özçelik ve Tuncer, 2007: 263).

2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1938-1945)

Bu dönemde 1939 yılından itibaren küresel çapta tüm ekonomiler İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi altında kalmıştır. Türkiye savaşa girmeyen ender ülkelerden biri olup, Dünya'nın yaklaşık %95'i savaşa dahil olmuştur. Fakat Türkiye gibi savaşa girmeyen ülkeler de ekonomik anlamda savaşın olumsuz etkilerine maruz kalmıştır (Arslan, 2016: 2). Türkiye Cumhuriyeti'nde bu olumsuz durumun bir örneği İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanamamasıdır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ile başarılı sonuçlar elde edilmesinin bir neticesi olarak 1939-1943 döneminde uygulanması düşünülen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) gündeme alınmıştır. Elektrik enerjisi, denizcilik, madencilik ve makine sanayi gibi

alanlarda yatırım yapılmasını öngören İBYSP, Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı gibi nedenlerle uygulanamamıştır (Ulusoy, 2017: 120).

Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da savaşın getirdiği olağanüstü ekonomik sıkıntılardan kendini kurtaramamıştır. Bu sıkıntılardan en önde geleni, çalışma çağındaki genç nüfusun üretime katılmak yerine hazır asker tutulması ve bu askerlerin beslenme masraflarının ekonomiye ciddi yük oluşturmalarıdır. Ekonomide bu tür sıkıntıların aşılması için para politikası çerçevesinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) para arzında artışa gitmiştir. Nitekim kredi hacminin artması ve gevşek para politikasının bir sonucu olarak fiyatlar genel seviyesinde artışlar meydana gelmiştir (Kocaman, 2021: 156). Fiyatlar genel seviyesindeki bu artışı, 1938-1945 dönemine ilişkin Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ve Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) verileri kullanılarak hazırlanan Grafik 2.3 ortaya koymaktadır.

Kaynak: TÜİK, 2008b

**: 1938 Yılı TÜFE ve TEFE 100 kabul edilmiştir.*

*Grafik 2.3: 1938-1945 Dönemi TÜFE - TEFE (1938=100)**

Grafik 2.3'teki verilere göre, bir önceki yıla göre küçük bir artışla 1939 yılında 102 olan TÜFE değeri, 1940 ve 1941 yıllarında artış göstermiş olup sırasıyla 111 ve 132 değerini almıştır. Fakat TÜFE önceki yıllara göre ciddi oranda artarak 1942 ve 1943 yıllarında sırasıyla 221 ve 322 seviyelerine çıkmıştır. Artışın oldukça yavaşladığı 1944 ve 1945 yıllarında TÜFE değeri

sırasıyla 330 ve 333 değerini almıştır. Diğer taraftan bir önceki yıla göre küçük bir artışla 1939 yılında 101 olan TEFE değeri, 1940 ve 1941 yıllarında hissedilir bir artış göstermiş olup sırasıyla 127 ve 175 değerini almıştır. Fakat 1942 ve 1943 yıllarında TÜFE'deki artışa nispeten çok daha fazla artış gösteren TEFE değeri sırasıyla 340 ve 590 seviyelerine çıkmıştır. 1944 ve 1945 yıllarında ise TÜFE'deki küçük artışa karşın TEFE'de azalış meydana gelmiş ve sırasıyla 459 ve 445 değerini almıştır. İncelenen dönem genel olarak ele alındığında, 1938 yılında 100 olan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) 1945 yılında 333 olup, bu dönemde endekste yaklaşık %233'lük bir artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan 1938 yılında 100 olan Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) 1945 yılında 445 olup söz konusu dönemde endekste yaklaşık %345 oranında bir artış meydana gelmiştir. 1938-1945 Dönemine ilişkin bu sonuçlar, İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen ve emisyonla birlikte gevşek para politikası uygulayan Türkiye'nin fiyatlar genel seviyesinde ciddi artışlar meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

Savaş Dönemi olarak adlandırılan 1938-1945 döneminde tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmeyerek savaşın yıkıcı etkilerinden korunmuş oldu. Ancak tüm dünyayı etkisi altına alan savaş ekonomisinin olumsuz etkilerine maruz kalmıştır. Bu dönemde Türkiye, ülkedeki asker sayısını artırarak savaş ekonomisi koşullarında yaşamak zorunda kalmıştır. Olağanüstü seviyelere çıkan savunma harcamaları ülke ekonomisinde ağır yük oluşturmuştur. Ciddi boyutlara ulaşan kamu harcamalarının finansmanı için artırılan emisyon diğer olumsuz gelişmelerle birleşerek fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olmuştur (Arslan, 2016: 4-5). Kredi hacminin artması, gevşek para politikası, azalan milli gelir ve bankacılık alanının gelişmemesi gibi olumsuz etmenler artan emisyonu eşlik etmiştir. Bu durum fiyatlar genel seviyesinin artışını kaçınılmaz kılmıştır (Kocaman, 2021: 156).

3. Çok Partili Döneme Geçiş (1945-1960)

Jeopolitik öneminden dolayı müttefik devletler Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na kendi taraflarında yer almasını istemişlerdir. Nitekim bu konuda artan dış baskılar ve savaşın Müttefik Devletler lehinde olması nedeniyle Türkiye tarafsızlık anlayışını terk etti. Her ne kadar Türkiye fiili olarak savaşa girmese de 1944 yılında Almanya ile ilişkilerini kesmiş ve 23 Şubat 1945 yılında ise Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Türkiye Müttefik Devletler yanında İkinci Dünya Savaşı'na resmen katılmış oldu. Bu kararın bir sonucu olarak savaş sonrası oluşturulan ve 24 Ekim 1945'te resmen faaliyete başlayan Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olmuştur (Aydemir, 2021: 75).

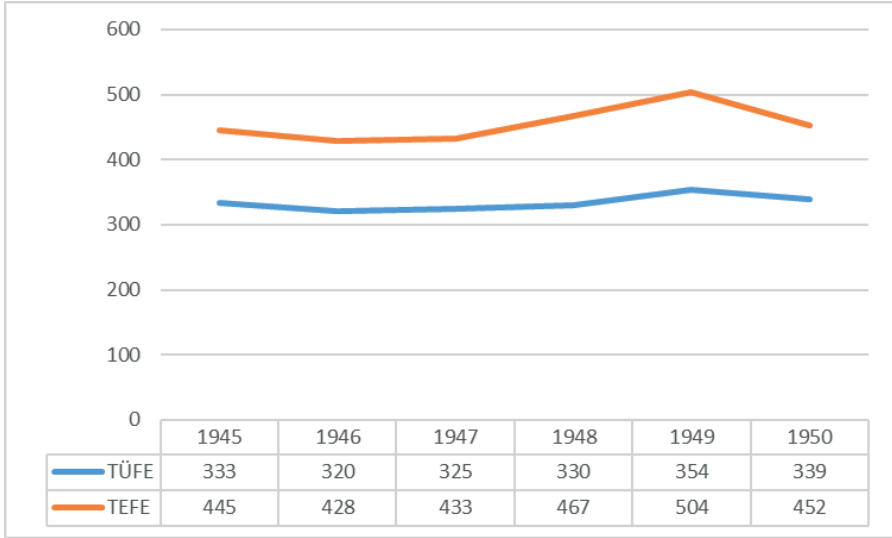
İkinci Dünya Savaşı döneminde birçok ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiş ve savaş sonrasında bozulan bu ekonomilerin nasıl düzeltilileceği konusunda arayışa girilmiştir. Bu amaçla 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods Kasabası'nda 44 ülke temsilcisi bir araya gelerek toplantı yapmıştır. Savaş sonrasında dünya ekonomisini organize etmek amacıyla düzenlenen bu toplantı ile dünya ticaretinin serbestleşmesi ve küresel para sistemini kurulması hedeflenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda benimsenen White Planı ile Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund- IMF) ve Dünya Bankası (World Bank) kurulmuştur. Ayrıca söz konusu toplantıda küresel para olarak Amerikan Doları kabul edilmiş ve 35 dolar ile 1 ons altın eşit kabul edilmiştir (Aydemir, 2021: 75).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dünyanın en güçlü devletlerinden biri konumuna gelmiştir. Dünya ekonomisini organize etme işlevini üstlenen ABD, aynı zamanda savaşın galip ülkelerinden olan Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına engel olmayı istemekteydi. ABD, bu iki etkiye bağlı olarak gelişmekte olan ülkelere ekonomik ve askeri amaçlı dış yardımlar konusunu gündeme getirmiştir. Yardım yapılacak ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktaydı. Türkiye'nin bu yardımları kabul etmesinde, batı dünyası içerisinde yer almayı istemesi ve Sovyetler Birliği'nin toprak talebine ilişkin yayılcı politikası etkili olmuştur. Türkiye'ye ilk yardım konusu ülkede demokrasinin yerleşmesine katkı sağlayacağı düşünülen Truman Doktrini ile gündeme gelmiştir. Truman Doktrini Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinde etkili olan dış faktörlerin başında gelmektedir. Fakat çok partili hayata geçişte dış faktörler kadar iç faktörler de etkili olmuştur. İç faktörlerden biri Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi nedeniyle tacirlerin gelirlerinin bir kısmını kaybetmeleridir. Bir diğer faktör ise köylü kesimin yönetimden memnun olmamasıdır. Ayrıca savaşa bağlı olarak üretimin azalması, bir kısım malların az bulunması veya hiç bulunamaması ve bazı malların üretiminin belirli insanların elinde toplanması çok partili hayata geçiş tartışmalarının şiddetinin artmasına neden olmuştur (Takım, 2012: 163-164).

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem (1945-1950)

İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik anlamda sıkıntılar yaşayan Türkiye, savaş öncesi döneme nispeten savaş sonrası dönemde ekonomik açıdan daha kötü duruma düşmüştür. Ekonomideki bu sıkıntıların temelinde yatan sebeplerin başında üretimde yaşanan aksaklıklar, siyasi istikrarsızlık ve karaborsacılık faaliyetleri gelmektedir. Bu sıkıntılardan kurtulmak ve kalkınmayı sağlamak için 1946 yılında biz dizi tedbir paketi ile birlikte devalüasyon yapılmıştır. Aynı zamanda ABD'nin demokratikleşme tavsiyeleri

doğrultusunda 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi ve 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur. Bu uygulamaların arka planında Türkiye'nin IMF'ye üyelik ile uluslararası iktisadi sisteme entegre olma isteği ve ABD'nin öncülüğündeki uluslararası yardımların ülkeye getirilmesi yatmaktadır (Aydemir, 2021: 78-86). Nitekim Türkiye savaş sonrası ABD'nin bir ürünü olan Truman Doktrini ve Marshall Yardımı olarak adlandırılan projelere dahil edilmiştir. Türkiye 1947 yılından itibaren Truman Doktrini ve 1948 yılından itibaren Marshall Yardım Programı kapsamında ABD'den ekonomik yardımlar almaya başlamıştır (Emiroğlu, Koçyiğit ve Kesici, 2012: 81). Böylece hükümet harcamalarını finanse etmek için TCMB kaynaklarına başvurmamış ve emisyon hacmi azalmıştır (Sarı, 2007). Söz konusu uygulamaların fiyatlar genel seviyesindeki etkisini görmek için 1945-1950 dönemine ilişkin Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ve Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) verileri kullanılarak hazırlanan görsel Grafik 2.4'te yer almaktadır.

Kaynak: TÜİK, 2008b

**: 1938 Yılı TÜFE ve TEFE 100 kabul edilmiştir.*

*Grafik 3.1: 1945-1950 Dönemi TÜFE - TEFE (1938=100)**

Grafik 3.1'teki verilere göre, 1945'te 333 olan TÜFE değeri bir önceki yıla göre küçük bir azalışla 1946 yılında 320 değerini almıştır. Bir önceki yıla göre küçük bir artışla 1947 yılında 325 olan TÜFE değeri 1948 ve 1949 yıllarında da artış göstermiş olup sırasıyla 330 ve 354 değerini almıştır. 1950 Yılında ise TÜFE değeri bir önceki yıla göre küçük bir azalışla 339 olmuştur.

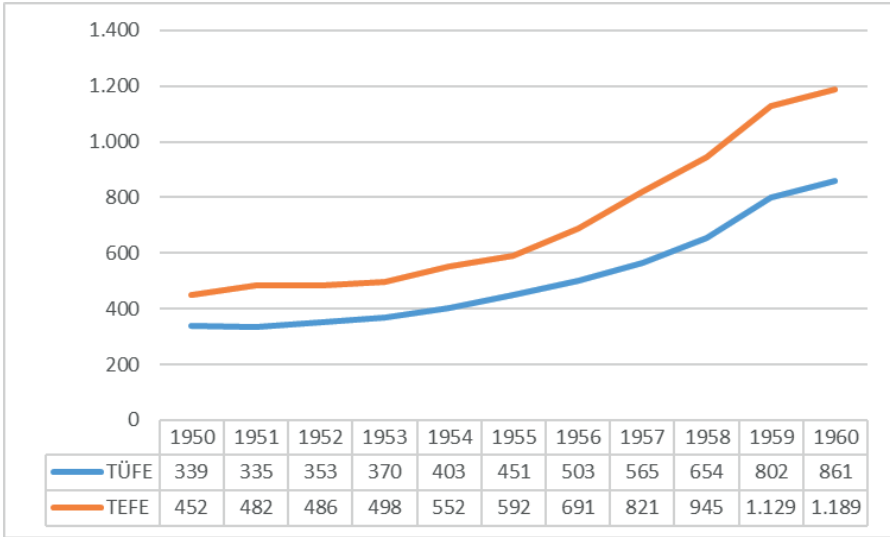
Diğer taraftan 1945'te 445 olan TEFE değeri bir önceki yıla göre küçük bir azalışla 1946 yılında 428 değerini almıştır. Bir önceki yıla göre küçük bir artışla 1947 yılında 433 olan TEFE değeri 1948 ve 1949 yıllarında da artış göstermiş olup sırasıyla 467 ve 504 değerini almıştır. 1950 Yılında ise TEFE değeri 339 olup bir önceki yıla göre azalış göstermiştir. Söz konusu savaş sonrası dönem genel olarak ele alındığında, 1945 yılında 339 olan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) 1950 yılında 339 olup fiyatlar genel seviyesinde çok fazla bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Benzer durum Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) için de geçerli olup 1945 yılında 445 olan endeks değeri 1950 yılında 452'dir. Bu sonuçlar 1945-1950 döneminde uygulanan politikaların fiyat genel seviyesinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ekonomisinde emisyon hacminin azalmasına rağmen mevduat ve kredi hacminde genişleme olmuştur. Bu durum sıkı para politikasından verilen bir taviz olmayıp bankacılık sektörünün gelişimi olarak kabul edilmektedir. Söz konusu gelişmelere paralel olarak bu dönemde Yapı ve Kredi, Garanti, AK ve Türkiye Kredi bankaları kurulmuştur (Sarı, 2007). Ayrıca bu dönemde yaşanan diğer olumlu gelişmeler ise, Türkiye'nin 1947 yılında Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve Dünya Bankası'na, 1948 yılında da Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (EECD, daha sonra OECD) üye olmasıdır (Kocaman, 2021: 157; Emiroğlu, Koçyiğit ve Kesici, 2012: 81). Diğer taraftan Marshall yardımları kapsamında 1948 yılından itibaren ülkede tarıma verilen önem artmıştır. Tarıma dayalı büyüme modeli çerçevesinde Marshall yardımları ile başta traktör olmak üzere bazı tarımsal araçlar temin edilmiştir (Bağcı ve Tekin, 2020: 179).

3.2. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)

7 Ocak 1946'da resmen kurulan Demokrat Parti 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Demokrat Parti'nin yönetime gelmesi Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Batı ile kurulan iyi ilişkiler bu dönemin ilk yıllarında ekonomiye yön vermeye başlamıştır. Önceki dönemlere göre daha liberal bir anlayışa sahip olan Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda ülkeye gelen traktör sayısının olağanüstü bir şekilde artması batının etkilerinin hissedilmeye başladığının bir göstergesi olmuştur. Bu duruma paralel olarak ülkede tarımsal alanlar ve faaliyetler daha önce görülmemiş bir seviyede artış göstermiştir. Nihayetinde tarımsal üretimde hızlı bir artış yaşanmıştır (Emiroğlu, Koçyiğit ve Kesici, 2012: 87-88).

Tarımda yaşanan büyük ürün artışı ve dış yardımlar yatırımların hızlı artmasına neden olmuştur. Fakat ekilebilir toprakların sınırına ulaşılmasıyla birlikte ekonomide darboğaz kendini göstermeye başlamıştır (Yurdakul, 2001: 152). Ayrıca benimsenen serbest dış ticaret rejimine bağlı olarak artan ithalat dış ticaret açıklarını kronik hale getirmiştir. Bu durumda ülke ekonomisi yardım, kredi ve yatırım konularında dışa bağımlı hale gelmiştir. Kronikleşen dış açıkların finanse edilme biçimi dövize bağımlılığı hızlandırmıştır (Kanca, 2012: 60). Diğer taraftan 1950 yılından itibaren köylerden kentlere doğru yaşanan göçler tüketim mallarının karşılanamamasına neden olmuştur. Bu durum ithalatı artırarak dış ticaret açıklarının yükselmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda yaşanan bu durum mal-para dengesinin para lehinde bozulmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler fiyatlar genel seviyesinde yukarı yönlü hareketlenmeler yaşanmasına neden olmuştur (Yurdakul, 2001: 152). Fiyatlar genel seviyesindeki bu artışı, 1950-1960 dönemine ilişkin Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ve Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) verileri kullanılarak hazırlanan Grafik 3.2 ortaya koymaktadır.

Kaynak: TÜİK, 2008b

**: 1938 Yılı TÜFE ve TEFE 100 kabul edilmiştir.*

Grafik 3.2: 1950-1960 Dönemi TÜFE - TEFE (1938=100)*

Grafik 3.2'ye göre, bir önceki yıla nispeten küçük bir azalışla 1951 yılında 335 olan TÜFE değeri 1952 ve 1953 yıllarında artış göstermiş olup sırasıyla 353 ve 370 değerini almıştır. Daha sonraki yıllarda artış trendine devam eden TÜFE 1954, 1955 ve 1956 yıllarında sırasıyla 403, 451 ve 503 değerlerini

almıştır. Söz konusu endekste artışlar giderek hızlanmış olup 1957, 1958 ve 1959 yıllarında sırasıyla 565, 654 ve 802 seviyelerine çıkmıştır. Bir önceki yıla nispeten artışın yavaşladığı 1960 yılında TÜFE 861 değerine ulaşmıştır. Diğer taraftan bir önceki yıla nispeten küçük bir artışla 1951 yılında 482 olan TEFİ değeri 1952 ve 1953 yıllarında da artış göstermiş olup sırasıyla 486 ve 498 değerini almıştır. Daha sonraki yıllarda artış trendine devam eden TEFİ 1954, 1955 ve 1956 yıllarında sırasıyla 552, 592 ve 691 değerlerini almıştır. Söz konusu endekste artışlar giderek hızlanmış olup 1957, 1958 ve 1959 yıllarında sırasıyla 821, 945 ve 1.129 seviyelerine çıkmıştır. Bir önceki yıla nispeten artışın yavaşladığı 1960 yılında TEFİ 1.189 değerine ulaşmıştır. İncelenen dönem genel olarak ele alındığında, 1950 yılında 339 olan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) 1960 yılında 861 olup, bu dönemde endekste yaklaşık %150 oranında bir artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan 1950 yılında 452 olan Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) 1960 yılında 1.189 olup söz konusu dönemde endekste yaklaşık %160 oranında bir artış meydana gelmiştir. Dış yardımların ve tarımsal faaliyetlerin hızla arttığı 1950-1960 dönemine ilişkin bu sonuçlar çok partili hayat geçen ve serbest dış ticaret politikası uygulayan Türkiye'nin fiyatlar genel seviyesinde ciddi artışlar meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

Demokrat Parti'nin iktidarda kaldığı 1950-1960 döneminde piyasa ekonomisine geçmek arzu edilse de müdahaleci devlet anlayışından çok da uzaklaşamamıştır. Bu dönemde var olan Kamu İktisadi Teşebbüslerine yenileri eklenmiştir. Kamuya dahil edilen bu kurumlardan bazıları Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Posta Telefon ve Telgraf Genel Müdürlüğü, Et Balık Kurumu ve Denizcilik Bankası'dır (Takım, 2012: 165-166). Bu gelişmelere paralel olarak gelir artışına nispeten daha fazla artan kamu harcamaları sonucu ortaya çıkan kamu açığı parasal genişlemeye neden olan Merkez Bankası politikaları ile finanse edilmiştir. Emisyondaki ve kredi hacmindeki artışlar fiyatlar genel seviyesinde sürekli artışa sebep olmuş ve ülke enflasyonist sürece girmiştir (Sarı, 2007). Diğer taraftan bu dönemde artan alt yapı yatırımları sonraki yıllarda ekonominin bütünleşmesine zemin hazırlamıştır (Takım, 2012: 166). Ayrıca bu dönemde uluslararası arenada yaşanan olumlu gelişmelerinden biri de savaş sonrası kurulan Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) 1952 yılında Türkiye'nin üye olmasıdır (Emiroğlu, Koçyiğit ve Kesici, 2012: 81).

4. İthal İkameci Sanayileşme Dönemi (1960-1980)

Askeri müdahale ile 27 Mayıs 1960 tarihinde Demokrat Parti iktidarı sona ermiş ve Milli Birlik Komitesi ülke yönetimini ele almıştır. Oluşturulan

Yeni hükümet ekonominin mevcut sorunlarının ana kaynağının kronikleşen bütçe açıkları ve bu açıkların Merkez Bankası ile finansmanına bağlı olarak ortaya çıkan fiyat artışları olduğunu açıklamıştır. Söz konusu hükümet ekonomideki bu olumsuz tabloya Demokrat Parti yönetiminin plansız ekonomi ve liberal anlayışının neden olduğunu ileri sürmüştür. Yeni göreve gelen hükümet ekonominin temel sorunlarının çözümüne ağırlık vermiş ve bu amaçla ekonominin bir plan çerçevesinde yürütülmesi için hazırlıklar yapmıştır (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 126). Ayrıca 1960'larda mevcut ekonomiyi göz önünde bulunduran IMF Türkiye'nin kalkınması için, sanayi mallarının ithal edilmesi yerine bu malların üretiminde kullanılan ara malların ithal edilerek montajının ülke içinde yapılmasını tavsiye etmiştir. IMF'nin bu önerisi ithal ikameci sanayileşme olarak adlandırılmaktadır (Kaya ve Kalaycı, 2021: 26). Söz konusu gelişmelere paralel olarak ekonomi politikalarının bir plan dahilinde yürütülmesi için 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Bu kurum ekonominin tamamını ilgilendiren bir planlamanın oluşturulması, koordinasyonu ve uygulanması görevini üstlenmiştir (Eroğlu, Yeter ve Kangal, 2021: 157). Tüm bu gelişmeler ışığında gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra ilki 1963-1967 yılları arasında uygulanmak üzere Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. İthal İkameci Sanayileşme Dönemi olarak adlandırılan 1960-1980 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan sonra, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) hayata geçirilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) toplumun yaşam standartlarının artması ve sistemli bir kalkınmanın sağlanabilmesi için uzun vadeli uygulamaların gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bu plan ülke ekonomisinin kalkınması için köklü ve yapısal reformları önermektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) ülkedeki kişisel geliri artırmayı hedeflerken aynı zamanda bölgeler arasındaki ekonomik dengesizliği azaltmak için gerekli politikaları içermektedir. Yani kalkınma ile artan refahın toplumun her kesimine yayılması amacını gütmektedir. Bu plan aynı zamanda sanayi sektörünün ekonomik açıdan itici gücünü ön plana çıkarmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) dış kaynaklara bağımlılığın azalmasını, ekonomide yapısal reformların uygulanmasını ve sanayi sektörünün gelişmesini hedeflemektedir. Bu planın önemli özelliklerinden biri Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmayı hedefleyen Türkiye için sosyal, ekonomik ve siyasi koordinasyonu sağlamaya yönelik hazırlanmış bir belge olmasıdır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığa bağlı olarak bir yıl sonra uygulamaya konmuştur. Bu

plan döneminde yüksek enflasyon ve dış açıklar ekonomide yoğun olarak yaşanmış olup, söz konusu plan dış açıkların giderilmesini ve ağırlığı kamu kesiminden oluşan sanayileşmeyi hedeflemektedir (Takım, 2011: 156-157).

Planlı dönem olarak da adlandırılan İthal İkameci Sanayileşme Dönemi'nin (1960-1980) ilk yıllarında ekonomide olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile yabancı rekabetten korunması amaçlanan özel sektöre ucuz kredi ve teşvik destekleri sağlanması hedeflenmiştir. Nitekim söz konusu uygulanan plan ekonomiye olumlu yansımış ve bu iyimser tabloda sanayi sektörünün büyük rolü olmuştur. Fakat yerli sanayinin büyümesi için ithal teknolojinin kullanılması ve üretimin ihracat odaklı olmayıp iç talebe yönelik olması döviz kaybına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum ilerleyen yıllarda ödemeler dengesinin kötüleşmesine sebep olmuş ve 1970'li yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı iyice düşmüştür. Ayrıca bu dönemde yaşanan petrol krizi ve Kıbrıs meselesi ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Memiş, 2020: 275). Petrol krizi 1973 yılında başlayan Arap-İsrail savaşı ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu savaş nedeniyle Arap ülkeleri petrolü siyasi bir baskı aracı olarak kullanmış ve ABD'nin İsrail'e destek verdiği gerekçesiyle batılı ülkelere petrol ambargosu uygulamıştır. Uygulanan ambargo ile petrol fiyatları yaklaşık dört kat artmış olup bu durum üretim maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Artan üretim maliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan arz şoku toplam arzın düşmesine sebep olmuş ve bu durum fiyatlar genel seviyesinde artışı beraberinde getirmiştir (Öztürk ve Saygın, 2017: 2-3). Diğer taraftan 1974 yılında Türk Ordusu Türk nüfusunun güvenliğini sağlamak için Kıbrıs Barış Harekatı'nı düzenlemiştir (Dolanbay, 2019: 852). Ulusal ve uluslararası arenada meydana gelen bu gelişmeler ekonomideki olumsuz gidişatı iyice hızlandırmıştır. İthal İkameci Sanayileşme Dönemi'nin sonlarına doğru yaşanan bu ekonomik kriz derinleşmiştir (Memiş, 2020: 275-276). Yaşanan bu gelişmelerin fiyatlar genel seviyesine etkisini görmek için hazırlanan Tablo 4.1'de 1960-1980 dönemine ilişkin Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ve Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) verileri yer almaktadır.

Tablo 4.1: 1960-1980 Dönemi TÜFE - TEFE (1938=100)*

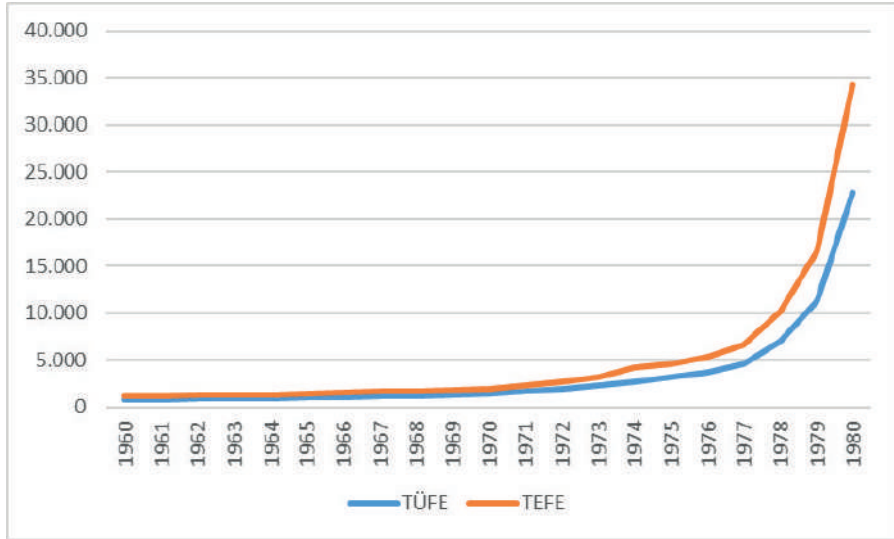
Yıllar	TÜFE	TEFE	Yıllar	TÜFE	TEFE
1960	861	1.189	1971	1.743	2.274
1961	873	1.223	1972	2.010	2.683
1962	906	1.293	1973	2.327	3.233
1963	965	1.347	1974	2.686	4.200
1964	972	1.363	1975	3.196	4.624
1965	1.037	1.474	1976	3.720	5.345
1966	1.094	1.545	1977	4.558	6.633
1967	1.163	1.662	1978	6.987	10.123
1968	1.211	1.715	1979	11.318	16.591
1969	1.280	1.839	1980	22.795	34.377
1970	1.431	1.962			

Kaynak: TÜİK, 2008b

*: 1938 Yılı TÜFE ve TEFE 100 kabul edilmiştir.

Tablo 4.1'deki verilere göre 1960 yılında 861 olan TÜFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş olup 1969 yılında 1.280 değerine ulaşmıştır. İlk iki kalkınma planının hayata geçirildiği bu on yıllık süreçte TÜFE'deki artış oranı yaklaşık %48'dir. Fakat 1969 yılından sonra TÜFE'de yaşanan artışlar ciddi seviyelere çıkmıştır. 1970 yılında 1.431 olan TÜFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş ve 1977 yılında 4.558 değerine ulaşmıştır. Bu noktadan sonra TÜFE'de daha hızlı artışlar meydana gelmiştir. TÜFE değeri 1978 yılında 6.987'ye ulaşmış olup, 1979 ve 1980 yıllarında sırasıyla 11.318 ve 22.795 seviyelerine çıkmıştır. 1969 yılında 1.280 olan TÜFE 1980 yılında 22.795 değerine ulaşmış ve 1969-1980 yılları arasında söz konusu endeks yaklaşık %1.680 artmıştır. Yani 1969-1980 yılları arasında TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 17 kat artış göstermiştir. Diğer taraftan 1960 yılında 1.189 olan TEFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş olup 1969 yılında 1.839 değerine ulaşmıştır. Bu on yıllık süreçte TEFE'deki artış oranı yaklaşık %54'tür. Fakat 1969 yılından sonra TEFE'de yaşanan artışlar ciddi seviyelere çıkmıştır. 1970 yılında 1.962 olan TEFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş ve 1977 yılında 6.633 değerine ulaşmıştır. Bu noktadan sonra TEFE'de daha hızlı artışlar meydana gelmiştir. TEFE değeri 1978 yılında 10.123'e ulaşmış olup, 1979 ve 1980 yıllarında sırasıyla 16.591 ve 34.377 seviyelerine çıkmıştır. 1969 yılında 1.839 olan TEFE 1980 yılında 34.377 değerine ulaşmış ve 1969-1980 yılları arasında söz konusu endeks yaklaşık %1.770 artmıştır. Diğer bir ifadeyle 1969-1980 yılları arasında

TEFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 18 kat artış göstermiştir. Fiyatlar genel seviyesindeki bu artışları görsel olarak ele almak için Tablo 4.1'deki veriler kullanılarak Grafik 4.1 hazırlanmıştır.

*: 1938 Yılı TÜFE ve TEFE 100 kabul edilmiştir.

Grafik 4.1: 1960-1980 Dönemi TÜFE - TEFE (1938=100)*

Grafik 4.1'e göre 1960'tan 1969'a kadar küçük artışlar gösteren TÜFE değerinde 1970 ile 1977 yılları arasında artışlar hızlanmaya başlamıştır. 1978, 1979 ve 1980 yıllarında TÜFE grafiğinde eğim ciddi bir şekilde artmış ve endeks değeri 1980 yılında zirveye ulaşmıştır. İncelenen dönem genel olarak ele alındığında, Tablo 4.1'deki verilere göre 1960 yılında 861 olan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) 1980 yılında 22.795 olup, bu dönemde endekste yaklaşık %2.550 oranında bir artış meydana gelmiştir. Yani ele alınan dönemde TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 25,5 kat artış göstermiştir. TÜFE ile benzer şekilde 1960'tan 1969'a kadar küçük artışlar gösteren TEFE değerinde 1970 ile 1977 yılları arasında artışlar hızlanmaya başlamıştır. 1978, 1979 ve 1980 yıllarında TEFE grafiğinde eğim ciddi bir şekilde artmış ve endeks değeri 1980 yılında zirveye ulaşmıştır. İncelenen dönem genel olarak ele alındığında, Tablo 4.1'deki verilere göre 1960 yılında 1.189 olan Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) 1980 yılında 34.377 olup, bu dönemde endekste yaklaşık %2.790 oranında bir artış meydana gelmiştir. Yani ele alınan dönemde TEFE bazlı fiyatlar genel seviyesi 28 kat artış göstermiştir. İthal ikameci sanayileşme çerçevesinde kalkınma planlarının

uygulamaya konduğu, uluslararası petrol krizinin yaşandığı ve Kıbrıs Barış Harekati'nin düzenlendiği 1960-1980 dönemine ilişkin bu sonuçlar, Türkiye'nin fiyatlar genel seviyesinde ciddi artışlar meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

İthal İkameci Sanayileşme Dönemi'nin (1960-1980) ilk yıllarında süregelen kamu maliyesindeki bozulmalara bağlı olarak finansman sağlamak için Türkiye IMF'ye yönelmiş ve 1961 yılında IMF'den ilk borcunu almıştır. Diğer taraftan ekonomideki darboğazdan çıkmak adına Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında 1963 yılında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. 1964 yılında yürürlüğe giren bu antlaşma Türkiye ile AET arasında ekonomik anlamda bir ortaklığı öngörmektedir (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 158). Bu gelişmelere ek olarak birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planlarının uygulandığı bu dönemde dünya genelinde yaşanan olumlu durum Türkiye ekonomisinde de hissedilmiştir. Fakat 1970'li yılların ortalarında yaşanan petrol krizi maliyetleri artırarak ödemeler dengesinde bozulmalara neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 1970'li yılların ikinci yarısında belirlenen ekonomik hedeflere ulaşamamıştır (Yılmaz, 2020: 436). Ülke ekonomisindeki olumsuzluklar siyasal ve toplumsal açıdan kargaşaya neden olmuştur. Artan grev hareketleri ve lokavtlara bağlı olarak birçok fabrika faaliyetlerini yapamaz hale gelmiştir (Memiş, 2020: 275).

Türkiye'de de etkileri hissedilen 1973 petrol krizinin bir sonucu olarak küresel çapta artan maliyetlere bağlı olarak arzda düşüşler meydana gelirken, fiyatlar genel seviyesinde artışlar yaşanmıştır. Yüksek işsizlik ve yüksek enflasyonun birlikte görüldüğü bu durum stagflasyon olarak adlandırılmaktadır (Öztürk ve Saygın, 2017: 5-6).

5. Neoliberal İktisat Politikaları Dönemi (1980-2001)

1973 Yılında yaşanan petrol krizi ile artan petrol fiyatları Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'nde (AB) stagflasyona neden olmuştur. Stagflasyon ile birlikte ekonomi politikalarında Keynesyen görüş önemini yitirmeye başlamış ve parasal araçların kullanıldığı ekonomi politikalarını öneren monetarist yaklaşım ön plana çıkmıştır. Dönemin ağır ekonomik koşullarından kurtulmak isteyen Türkiye ise 24 Ocak 1980 tarihinde yeni ekonomik kararlar almıştır (Yurgiden ve Gökdemir, 2023: 53). Söz konusu kararlar piyasa ekonomisinin işlerliğini sağlamak amacıyla devletin ekonomiye müdahalesini sınırlandırmayı ve ekonomiyi dışa açık hale getirerek dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu kararlar ile ekonominin döviz darboğazından kurtulması, kamu açıklarının giderilmesi, üretim ve istihdamın artırılması hedeflenmektedir (Karabıyık ve Uçar,

2010: 46). 24 Ocak 1980 Kararları olarak tarihe geçen bu ekonomik plan, Süleyman Demirel hükümeti tarafından hazırlanmış ve 12 Eylül 1980'de askeri darbe ile gelen yönetim tarafından uygulamaya alınmıştır (Eroğlu, Yeter ve Kangal, 2021: 259).

24 Ocak 1980 Kararları ile ekonomide değişimler yaşanmış ve sanayileşme alanında ithal ikameci anlayış yerine ihracata yönelik politikalar benimsenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda 1985-1989 yılları arasında uygulanmak üzere Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır (Yılmaz, 2020: 437). Söz konusu plan ihracat öncelikli kalkınma politikalarını ve ekonominin dışı açılarak toplum refahının artırılması konularını içermektedir. Bu bağlamda Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılmasını, altyapı yatırımlarının artırılmasını, bölgeler arasında gelişmişlik farklarının giderilmesini ve dış ticaretin serbestleştirilmesini öngörmektedir (Tüzünkan, 2015: 94). Bu plan doğrultusunda dış ticaretin serbestleştirilmesi için 1989 yılında Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile yabancı sermayeye yeni teşvikler sağlanmıştır. Alınan karar neticesinde 1988 ve 1989 yıllarında dış ticaret açığında azalmalar olmuştur. Fakat 1990'da meydana gelen küresel krizin etkisiyle dış ticaret açığındaki bu azalma yerini artışa bırakmıştır (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 162). Küresel çapta etkili olan bu kriz, İran'la yaptığı savaşa bağlı olarak ekonomik açıdan zarar gören Irak'ın 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesiyle başlamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı karar doğrultusunda birçok devletin katıldığı operasyon sonucunda Irak, 6 Nisan 1991'de Kuveyt işgalini sonlandırmıştır. Körfez Krizi olarak tarihe geçen bu süreçte Irak'a ambargo uygulanmış ve bu durumdan Türkiye Ekonomisi olumsuz etkilenmiştir (Erdoğan, 2018: 33).

Ekonominin mevcut durumunu iyileştirmek amacıyla hazırlanan ve 1990-1994 yıllarını kapsayacak şekilde uygulanmaya alınan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı enflasyonu düşürmeyi ve kaynakları imalat sanayine yönlendirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda hazırlanan plan ülke kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanmayı ve bu sayede istihdam ile üretimi artırmayı öngörmektedir. Aynı zamanda söz konusu plan sosyal politikalar kapsamında kamunun bölgeler arasında gelişmişlik farklarını azaltmak için yatırımlar yapmasını hedeflemektedir. Diğer taraftan bu plan özel sektör yatırımlarının ihracat odaklı olmasını esas almıştır (Tüzünkan, 2015: 95).

Körfez Savaşı sonrasında ihracatta daralmanın yaşandığı Türkiye Ekonomisinde döviz gelirleri azalmış ve özelleştirmelerden beklenen verim alınamamıştır. Bu duruma paralel olarak karşılanamayan kamu harcamaları

dış borçlarla finanse edilmeye başlanmış ve nihayetinde borcun borçla kapatıldığı sürece girilmiştir. Ekonomideki bu kısır döngüden kurtulmak için 5 Nisan 1994 tarihinde Ekonomik Önlemler Uygulama Planı hazırlanmıştır. Tarihe 5 Nisan kararları olarak geçen bu plan kısa dönemden ziyade uzun dönemli yapısal uygulamaları içermektedir. Bu karara ek olarak 1995 yılında Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir. Piyasalarda olumlu karşılık bulan bu anlaşma sonrasında büyüme oranlarında artış meydana gelmiştir (Bağcı ve Tekin, 2020: 182). Küreselleşmenin getirdiği bu tür avantajlardan faydalanmak amacıyla hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) dönemin değişen ekonomik koşullarını dikkate almaktadır. Bu plan aynı zamanda Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki gelir farklılığının giderilmesi ve yerli-yabancı yatırımların artırılmasını içermektedir. Diğer taraftan söz konusu plan sosyal, ekonomik ve teknolojik açıdan köklü değişiklikleri ele almaktadır (Tüzüncü, 2015: 96). Bu planının uygulandığı dönemin ortalarında Türkiye Ekonomisinde talep daralması meydana gelmiştir. Yaşanan bu talep daralmasının en önemli nedenlerinden biri 1997'de küresel çapta ortaya çıkan krizdir. Uzakdoğu'da başlayan krizin daha sonra Rusya'ya sıçraması Türkiye Ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Dünya'da ticaret hacminin düşmesine neden olan bu küresel kriz, Türkiye'nin de ticaret hacminde daralmaya yol açmıştır. Türkiye Ekonomisinde aynı zamanda ülke içinde yaşanan iç daralma sonucunda fiyatlar genel seviyesinde artışlar yaşanmıştır. Ekonomide yaşanan daralmaya rağmen para arzındaki artışlar enflasyonun daha da hızlanmasına neden olmuştur (Yurdakul, 2001: 158-159). Fiyatlar genel seviyesindeki bu artışı, 1980-2001 dönemine ilişkin Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ve Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) verilerinin yer aldığı Tablo 5.1 ortaya koymaktadır.

Tablo 5.1: 1980-2001 Dönemi TÜFE - TEFE (1938=100)*

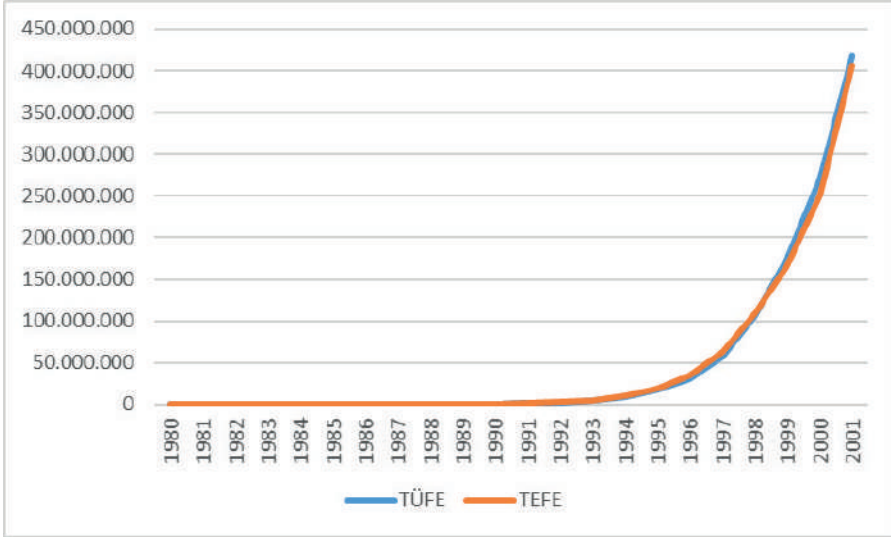
Yıllar	TÜFE	TEFE	Yıllar	TÜFE	TEFE
1980	22.795	34.377	1991	1.563.958	1.874.942
1981	30.546	47.027	1992	2.660.293	3.039.281
1982	39.221	59.725	1993	4.418.747	4.814.220
1983	51.536	77.941	1994	9.115.875	10.624.985
1984	76.479	117.145	1995	17.137.846	19.762.471
1985	110.895	167.751	1996	30.911.933	34.775.575
1986	149.265	217.406	1997	57.411.783	63.218.658
1987	207.329	287.193	1998	106.017.630	108.629.843
1988	360.130	483.346	1999	174.787.793	166.270.384
1989	588.092	792.204	2000	270.777.960	251.801.511
1990	942.712	1.206.526	2001	418.081.170	406.911.241

Kaynak: TÜİK, 2008b

*: 1938 Yılı TÜFE ve TEFE 100 kabul edilmiştir.

Tablo 5.1'teki verilere göre, 1980 yılında 22.795 olan TÜFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş olup 1985 ve 1990 yıllarında sırasıyla 110.895 ve 942.712 değerlerine ulaşmıştır. 1980 ve 1990 yılları arasındaki on yıllık süreçte TÜFE'deki artış oranı yaklaşık %4.000'dir. Yani 1980-1990 yılları arasında TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 40 kat artış göstermiştir. Fiyatlar genel seviyesinde yaşanan ciddi boyuttaki bu artış ilerleyen yıllarda da devam etmiş olup, 1991 yılında 1.563.958 olan TÜFE değeri 2001 yılında 418.081.170 değerine ulaşmıştır. 1991 ve 2001 yılları arasındaki on yıllık süreçte TÜFE'deki artış oranı yaklaşık %26.600'dür. Diğer bir ifadeyle 1991-2001 yılları arasında TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesinde yaklaşık 266 kat artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan 1980 yılında 34.377 olan TEFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş olup 1985 ve 1990 yıllarında sırasıyla 167.751 ve 1.206.526 değerlerine ulaşmıştır. 1980 ve 1990 yılları arasındaki on yıllık süreçte TEFE'deki artış oranı yaklaşık %3.400'dür. Yani 1980-1990 yılları arasında TEFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 34 kat artış göstermiştir. TÜFE'de olduğu gibi TEFE bazlı fiyatlar genel seviyesinde yaşanan ciddi boyuttaki bu artış ilerleyen yıllarda da devam etmiş olup, 1991 yılında 1.874.942 olan TEFE değeri 2001 yılında 406.911.241 değerine ulaşmıştır. 1991 ve 2001 yılları arasındaki on yıllık süreçte TEFE'deki artış oranı yaklaşık %21.600'dür. Başka bir deyişle 1991-2001 yılları arasında TEFE bazlı fiyatlar genel seviyesinde yaklaşık 216 kat artış meydana gelmiştir. Fiyatlar genel seviyesinde ekonomiyi derinden etkileyecek bu

artışları görsel olarak ele almak için Tablo 5.1'deki veriler kullanılarak Grafik 5.1 hazırlanmıştır.

*: 1938 Yılı TÜFE ve TEFE 100 kabul edilmiştir.

Grafik 5.1: 1980-2001 Dönemi TÜFE - TEFE (1938=100)*

Her ne kadar 1980'den 1993 yılına kadar TÜFE ve TEFE değerlerinde meydana artışlar Grafik 5.1'de tam olarak anlaşılmasa da söz konusu artışlar Tablo 5.1'de açık bir şekilde görülebilmektedir. Ele alınan endeks değerlerinin Grafik 5.1'de net bir şekilde görülememesine 1993 yılından sonra meydana gelen ciddi artışlar neden olmaktadır. Yani 1993-2001 yılları arasında endekslerin değerleri çok büyük sayılardan oluştuğu için 1980-1993 yılları arasındaki artışlar grafiğe tam olarak yansımamaktadır. Bu durum 1993'ten 2001 yılına kadar fiyatlar genel seviyesindeki artışların ne kadar yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen dönem genel olarak ele alındığında, Tablo 5.1'deki verilere göre 1980 yılında 22.795 olan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) 2001 yılında 418.081.170 olup, bu dönemde TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 18.340 kat artış göstermiştir. Diğer taraftan söz konusu dönem Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) değerleri ile incelendiğinde, Tablo 5.1'deki verilere göre 1980 yılında 34.377 olan endeks değeri 2001 yılında 406.911.241 değerine ulaşmıştır. Bu dönemde TEFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 11.835 kat artış göstermiştir.

Elde edilen bu sonuçlar 1973 Petrol Krizi etkilerinin devam ettiği, 24 Ocak 1980 Kararlarının alındığı, Körfez Krizi'nin yaşandığı, 5 Nisan 1994

Kararlarının uygulamaya konulduğu, Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği Anlaşması'nın yapıldığı, 1997'de küresel krizin Rusya'ya kanalıyla ekonomiyi etkilediği ve üç tane beş yıllık kalkınma planının uygulandığı 1980-2001 döneminde Türkiye Ekonomisinin yüksek enflasyon süreci yaşadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Neoliberal İktisat Politikaları Dönemi olarak adlandırılan 1980-2001 yılları arasındaki enflasyon oranları, Cumhuriyet tarihinin önceki dönemlerinde eşi benzeri olmayan fiyat artışlarının yaşandığını ortaya koymaktadır.

Neoliberal İktisat Politikaları Dönemi'nin (1980-2001) en önemli gelişmelerinden biri olan 24 Ocak 1980 Kararları İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan küresel ekonomik sisteme açılarak ihracatı artırmayı ve fiyat istikrarını sağlayarak enflasyonu düşürmeyi önceliyordu (Memiş, 2020: 276-277). Söz konusu dönemin ilk yıllarında serbest piyasa koşulları altında ortaya çıkan enflasyonist süreçle mücadelede, gelişmekte olan ülkelere IMF destekli para politikaları önerilmiştir. Fakat 1980-1990 yılları arasında istikrarlı bir para politikası uygulanamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinin başında kamu açıklarının finansmanında Merkez Bankası kaynaklarının kullanılması olmuştur (Gökcek, 2023: 152). Devam eden yıllarda ise ekonomik durgunluk baş göstermiş ve ekonomide bir dizi krizlerin yaşandığı döneme girilmiştir (Eroğlu, Yeter ve Kangal, 2021: 160). Söz konusu krizlerden kurtulmak için yapılanlardan biri 5 Nisan 1994'te alınan kararlar olmuştur. Söz konusu kararlar vergiler, bankacılık sektörü, özelleştirme ve yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin hususları içermektedir (Yılmaz, 2020: 438). Fakat uzun dönem planını içeren 5 Nisan kararları ekonomik istikrarı sağlamada yeterli olamamıştır. Bu duruma 19820-2001 döneminin son yıllarında yaşanan Rusya Krizi ve 1999 Marmara Depremi etkili olmuştur. Süregelen ekonomik sorunlara ek olarak söz konusu olaylar ile fiyatlar genel seviyesinde artışların çok hızlı olduğu sürece girilmiştir. Bunun üzerine enflasyonu düşürmek için IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen stand-by anlaşması yapılmıştır (Karabıyık ve Uçar, 2010: 45). Stand-by anlaşması para, maliye, kur ve gelirler politikalarına ek olarak yapısal düzenlemeleri de içermektedir. Fakat istikrar programının uygulanmasına rağmen 2000 yılı, likit ve dövize bağlı bir krizin ortaya çımasına sahne olmuştur (Kocaman, 2021: 169). Ekonomide yaşanan bu sorunlar paralelinde bankacılık sektörünün sağlamlaştırılması adına Haziran 1999'da kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) Ağustos 2000'de faaliyetine başlamıştır (Uluyol, 2019: 93).

6. Dalgalı Kur Dönemi (2001-2023)

Türkiye ekonomisinde geçmiş dönemlerden süregelen ekonomik sorunlar 2000'li yıllarda uygulanan politikalara yön vermiştir. Milenyumun başlarında ekonominin önde gelen sorunları kamu açıkları, daralan iktisadi faaliyetler, yüksek faiz oranları ve enflasyonda yaşanan artışlardı. Makroekonomik dengelerin sürdürülemez hale geldiği bu koşullarda yeni ekonomik politikaların uygulanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu amaçla 1 Ocak 2000 yılında Enflasyonla Mücadele Programı hazırlanmıştır. Fakat söz konusu uygulama ile kamu borcunun azaltılamaması ve kapsamda yer alan taahhütlerin sağlanamaması nedeniyle 2000 yılının sonuna doğru likidite sıkışıklığı ve güven kaybı ortaya çıkmıştır. Derinleşen bu sorunlara bağlı olarak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri yaşanmıştır (Yalman, Koşaroğlu ve Işık, 2023: 59-60). 2000 yılı Kasım ayında başlayan kriz süreci faizlerin aşırı yükselmesine ve bankacılık sisteminde güven kaybına neden olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı ile Başbakanı arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıklar sonucu Şubat 2001 krizi yaşanmıştır. Ekonomiye ciddi maliyetleri olan bu kriz Enflasyonla Mücadele Programı'nın çökmesine, ekonominin küçülmesine, sermaye çıkışına, kurlarda ve enflasyonda hızlı artışlara neden olmuştur (Alpdoğan, 2023: 41-44).

Döviz kurunun Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından belirlendiği sabit kur rejimi uygulamasından Şubat 2001'de vazgeçilmiş ve bu tarihten itibaren dalgalı kur rejimi uygulamasına geçilmiştir. Söz konusu geçişle ekonomideki aktörlerin yapay kur riskinden ve devalüasyonun olumsuz etkilerinden korunması amaçlanmıştır (Ekinci, 2013: 113). Ayrıca Şubat 2001 krizinden kurtulmak için 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konmuştur. Söz konusu program para, maliye ve gelirler politikası kapsamında yapısal reformları içermektedir (Firat ve Demirtaş, 2011: 29). Şubat 2001 krizinin getirdiği olumsuz durumlardan kurtulmak için yapılan bir diğer uygulama ise TCMB Kanunu'nda yapılan değişikliktir. 25 Nisan 2001 tarihinde yapılan bu değişiklik, TCMB'nin temel hedefinin fiyat istikrarını sağlamak olduğunu ve Merkez Bankası'nın uygulayacağı para politikalarına kendisinin karar vereceğini içermektedir (Yılmaz ve Arı, 2015: 17). Bu gelişmeler doğrultusunda TCMB dalgalı kur rejimi altında ve bağımsız para politikası çerçevesinde fiyat istikrarını sağlamak için enflasyon hedefleme uygulamasını hayat geçirmiştir. Dönemin ekonomik ve siyasi koşulları gereği TCMB enflasyon hedeflemesini iki aşamalı olarak uygulamaya almıştır. Örtük Enflasyon Hedeflemesi olarak adlandırılan geçiş aşaması 2002-2005 yılları arasında uygulanmıştır. Örtük Enflasyon Hedeflemesi başarılı sonuçlar vermiş ve enflasyon tek haneli rakamlara düşürülmüştür. Elde edilen bu başarı sonucunda 2006 yılından

itibaren TCMB Açık Enflasyon Hedeflemesi olarak adlandırılan ikinci aşamaya geçmiştir. Açık Enflasyon Hedeflemesi, TCMB'nin belirlediği enflasyon hedefini kamuoyu ile paylaşmasını ve belirlenen süre sonunda hedefe ulaşılacağına taahhüdünü içermektedir. Ayrıca söz konusu uygulama belirlenen enflasyon hedefine ulaşmak için şeffaf bir para politikasının uygulanmasını öngörmektedir (Durmuş, 2018: 192-195).

Türkiye ekonomisi mevcut koşullar altında peş peşe ekonomi planları uygulamaya koyarak 2001 krizinin etkilerini yok etmeye çalışırken küresel bir kriz ile karşı karşıya gelmiştir. Söz konusu kriz ABD'de 2007 yılının ortalarında mortgage (konut kredileri) sisteminde ortaya çıkmış ve 2008 yılında gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomileri de etkisi altına almıştır (Coşkun ve Eken, 2015: 109). 2008 Küresel Ekonomik Krizi olarak adlandırılan bu olay 1929'da yaşanan Büyük Buhran'dan sonra Dünya'nın karşılaştığı en büyük kriz olarak nitelendirilmektedir. Aşırı genişleyen mortgage kredilerine bağlı olarak ortaya çıkan bu kriz önce ABD finans piyasalarını olumsuz yönde etkilemiş ve daha sonra diğer ülkelere sıçrayarak küresel boyut kazanmıştır (Güzel, 2009: 57). Bu krizin küresel anlamda finansal çöküşe neden olmasını engellemek için piyasalara müdahale eden Amerikan Merkez Bankası (FED), geniş çapta finansal varlık alımları yapmıştır. Miktersal Genişleme Programı olarak adlandırılan bu program gelişmiş ülkelerin merkez bankaları tarafından da uygulanınca Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok gelişmekte olan ülkelere fazladan yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu süreçte Türkiye Ekonomisinde kur ve faiz oranlarının düşmesine rağmen, enflasyon oranları düşük seviyelerde kalmıştır (Orhangazi ve Yeldan, 2023: 175-176).

Küresel çapta yaşanan 2008 Krizi'nden sonraki yıllarda Türkiye Ekonomisinde yaşanan bir dizi gelişmeler ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu gelişmelerden bazıları 2013 yılının Mayıs ayında yaşana gezi olayları, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi ve 2017 yılında Rusya ile yapılan S-400 anlaşmasıdır. Bu gelişmelere ilave olarak ABD ile yaşanan diplomatik gerilimler 2018 yılından itibaren kurda ve enflasyonda dalgalanmalara neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte sermayede azalış ve kredi risk primlerinde artış meydana gelmiştir (Alpdoğan, 2023: 50-51).

Türkiye mevcut ekonomik sorunlarına çözüm bulmaya çalışırken, 2019 yılının sonlarına doğru Çin'de ortaya çıkan bir hastalık hızla diğer ülkelerde yayılmıştır. COVID-19 olarak adlandırılan bu hastalık kısa sürede bütün dünyayı etkisi altına almış ve Dünya Sağlık Örgütü yaşanan bu salgının bir pandemi olduğunu ilan etmiştir. Söz konusu hastalığa sebep olan virüsü kontrol altına almak için ülkeler sıkı tedbirler almıştır. Hem sosyal hem de

ekonomik hayatı derinden etkileyen bu tedbirler tarım, ticaret, enerji, ulaşım ve finans sektörlerini olumsuz yönde etkilemiştir (Taştemel, 2022: 28-33). Hali hazırda ekonomik sorunları içerisinde barındıran Türkiye Ekonomisi, gelişmekte olan ülkeleri derinden etkileyen pandemi ile darboğaza girmiştir. Pandeminin etkisiyle ekonomide kur yükselmiş ve enflasyon artışa geçmiştir. Uygulanan politikalarla birlikte kurdaki yükseliş devam etmiş ve bu artışı durdurmak için 2021 Aralık ayında Kur Korumalı Mevduat Hesapları uygulamaya konmuştur. Bu süreçte enflasyon artmaya devam etmiştir. COVID-19'un etkileri devam ederken Şubat 2022 tarihinde patlak veren Rusya-Ukrayna savaşı, Avrupa ülkelerinde enerji krizine ve küresel çapta tahıl krizine neden olmuştur. Mevcut ekonomik sorunlarla uğraşan Türkiye ekonomisi bu savaştan olumsuz etkilenmiş ve TL'deki değer kayıpları daha da artmıştır. Devam eden süreçte yaşanan kurdaki artışlar ülkede yaşayan insanlara hayat pahalılığı olarak yansımıştır (Alpdoğan, 2023: 57-58). Fiyatlar genel seviyesinde yaşanan bu artış, 2001-2023 dönemine ilişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) ve Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) verilerinin yer aldığı Tablo 6.1 ortaya koymaktadır.

Tablo 6.1: 2001-2023 Dönemi TÜFE ve Yİ-ÜFE (2003=100)

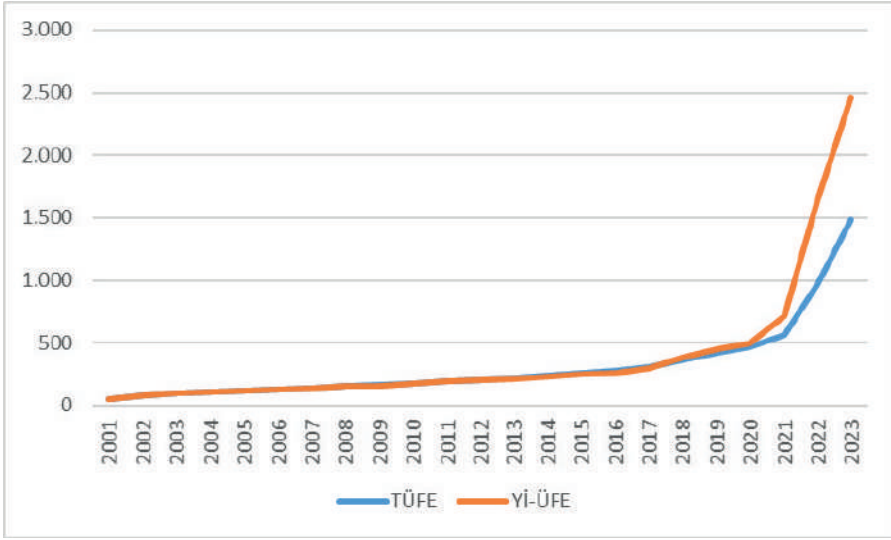
Yıllar	TÜFE	Yİ-ÜFE	Yıllar	TÜFE	Yİ-ÜFE
2001	55*	53	2013	222	213
2002	80*	79	2014	242	235
2003	100	100	2015	261	247
2004	109	111	2016	281	258
2005	117	120	2017	312	299
2006	129	131	2018	363	379
2007	140	140	2019	418	446
2008	155	157	2020	470	500
2009	164	159	2021	562	720
2010	178	173	2022	968	1.644
2011	190	192	2023	1.489	2.465
2012	207	204			

Kaynak: TCMB, 2023. (2003 Yılı TÜFE ve Yİ-ÜFE 100 kabul edilmiştir.)

**: Yazar tarafından 1938=100 bazlı TÜFE değerleri 2003=100 bazlı değerlere dönüştürülmüştür.*

Tablo 6.1'deki verilere göre 2001 yılında 55 olan TÜFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş olup 2008 ve 2018 yıllarında sırasıyla 155 ve

363 değerlerine ulaşmıştır. 2001 ve 2018 yılları arasındaki süreçte TÜFE'deki artış oranı yaklaşık %560'tır. Diğer bir ifadeyle bu dönemde TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 5,6 kat artış göstermiştir. Bu bağlamda 2001-2018 yılları arasında meydana gelen bu artışlar söz konusu dönemde ılımlı enflasyonun yaşandığına işaret etmektedir. Fiyatlar genel seviyesinde yaşanan bu artış ilerleyen yıllarda hızlanarak devam etmiş olup, 2018 yılında 363 olan TÜFE değeri 2021 yılında 562 değerine ulaşmıştır. Devam eden iki yılda TÜFE'deki artış daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiş olup, 2022 ve 2023 yıllarında söz konusu endeks sırasıyla 968 ve 1.489 değerlerine ulaşmıştır. 2018 ve 2023 yılları arasındaki süreçte TÜFE'deki artış oranı yaklaşık %310'dur. Diğer bir ifadeyle 2018-2023 yılları arasında TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesinde yaklaşık 3,1 kat artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan 2001 yılında 53 olan Yİ-ÜFE değeri sonraki yıllarda artarak devam etmiş olup 2008 ve 2018 yıllarında sırasıyla 157 ve 379 değerlerine ulaşmıştır. 2001 ve 2018 yılları arasındaki süreçte Yİ-ÜFE'deki artış oranı yaklaşık %610'tır. Yani 2001-2018 yılları arasında Yİ-ÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 6,1 kat artış göstermiştir. Bu bilgiler ışığında 2001-2018 yılları arasında TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi meydana gelen artışlarla paralellik gösteren bu artışlar, söz konusu dönemde ılımlı enflasyonun yaşandığına işaret etmektedir. Fiyatlar genel seviyesinde yaşanan bu artış ilerleyen yıllarda hızlanarak devam etmiş olup, 2018 yılında 379 olan Yİ-ÜFE değeri 2021 yılında 720 değerine ulaşmıştır. Devam eden iki yılda Yİ-ÜFE'deki artış daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiş olup, 2022 ve 2023 yıllarında söz konusu endeks sırasıyla 1.644 ve 2.465 değerlerine ulaşmıştır. 2018 ve 2023 yılları arasındaki süreçte Yİ-ÜFE'deki artış oranı yaklaşık %550'dir. Diğer bir ifadeyle 2018-2023 yılları arasında Yİ-ÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesinde yaklaşık 5,5 kat artış meydana gelmiştir. Fiyatlar genel seviyesindeki bu artışları görsel olarak ele almak için Tablo 6.1'deki veriler kullanılarak Grafik 6.1 hazırlanmıştır.

*: 2003 Yılı TÜFE ve Yİ-ÜFE 100 kabul edilmiştir.

Grafik 6.1: 2001-2023 Dönemi TÜFE ve Yİ-ÜFE (2003=100)*

Grafik 6.1'deki verilere göre 2001 ile 2020 yılları arasında Türkiye Ekonomisinde hem TÜFE hem de ÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi artış göstermiştir. Fakat bu artış 2020 yılından sonra meydana gelen artışlara nispeten daha düşük seviyelerde kalmıştır. Grafik 6.1'de açıkça görüldüğü gibi 2021, 2022 ve 2023 yıllarında ÜFE'deki artışlar TÜFE'deki artışlara göre daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu durum ilerleyen dönemde TÜFE'de yaşanacak artışlara işaret etmektedir. İncelenen dönem genel olarak ele alındığında, Tablo 6.1'deki verilere göre 2001 yılında 55 olan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) 2023 yılında 1.489 olup, bu dönemde TÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 26 kat artış göstermiştir. Diğer taraftan söz konusu dönem Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) değerleri ile ele alındığında, Tablo 6.1'deki verilere göre 2001 yılında 53 olan endeks değeri 2023 yılında 2.465 değerine ulaşmıştır. Bu dönemde Yİ-ÜFE bazlı fiyatlar genel seviyesi yaklaşık 45 kat artış göstermiştir.

Elde edilen bu sonuçlar Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin yaşandığı, dalgalı kur rejimi uygulamasına geçildiği, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulamaya konulduğu, para politikalarında TCMB'yi bağımsız kılan yasal düzenlemenin hayata geçirildiği, enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı, 2008'de Küresel Krizin, 2013'te gezi olaylarının, 15 Temmuz 2016'da darbe girişiminin, Aralık 2016'da Rahip Brunson olayının

ve 2019 yılında COVID-19'un yaşandığı 2001-2023 döneminde Türkiye Ekonomisinin yüksek enflasyon süreci yaşadığını ortaya koymaktadır.

Dalgalı Kur Dönemi olarak adlandırılan 2001-2023 yılları arasında yaşanan krizler Türkiye'nin ekonomik performansı üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Söz konusu krizlerin olumsuz etkilerinden kurtulmak için yapısal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu uygulamalar ile makro ekonomik dengenin sağlanması hedeflenmiştir. Ekonomide dengenin sağlanması için temel hedeflerden biri de fiyat istikrarının sağlanarak enflasyonun kontrol altına alınmasıdır (Yalman, Koşaroğlu ve Işık, 2023: 59-61). Fakat bu dönemin başından günümüze kadar yaşanan krizlerin ve COVID-19 pandemisinin etkilerini azaltmak için alınan önlemlere rağmen ekonomik sorunlar devam etmiştir (Taştemel, 2022: 44). Nitekim söz konusu dönemin sonlarında ekonomi yüksek enflasyon ile karşı karşıya kalmıştır (Yeter ve Eroğlu, 2023: 51).

Sonuç

Enflasyon gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarına yön veren sorunların başında gelmektedir. Günümüz dünyasında gelişmiş ülkeler enflasyonla etkin bir şekilde mücadele etmekte ve ekonomi politikalarını bu yönde şekillendirmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise enflasyon oranını makul seviyelerde tutmak için politikalar geliştirmektedir. Gelişmekte olan ekonomiler arasında yer alan ve uzun yıllardır enflasyonla mücadele eden Türkiye, enflasyon oranlarını kabul edilebilir seviyelerde tutmak için sürekli ekonomi programları hazırlayıp uygulamaya koymuştur. Söz konusu politikaların uygulamaya konduğu dönemlerde enflasyonun nasıl değiştiği, politikaların etkinliğini anlamak adına önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen yüz yıllık süreçte dönemler itibarıyla fiyatlar genel seviyesinde yaşanan değişimler ele alınmıştır.

Devletin ekonomiye müdahalesi sınırlı seviyelerde kaldığı ve liberal ekonomi politikalarının benimsendiği 1923-1929 döneminde, ekonomideki fiyat artışları oldukça düşük seviyelerde kalmıştır. Fiyatlar genel seviyesindeki hareketler ile emisyonun yakından ilişkili olduğu görüşünün hâkim olduğu 1929-1938 yılları arasında, devletçi politikalar kapsamında düşük emisyon ve planlı ekonomi modeli uygulanmış olup, bu dönemde fiyatlar genel düzeyinde düşüş yaşanmıştır. Savaş Dönemi olarak adlandırılan 1938-1945 döneminde Türkiye her ne kadar tarafsızlık politikası izlese de savaş ekonomisinin olumsuz etkilerine maruz kalmış ve emisyonla birlikte gevşek para politikasının uygulandığı bu dönemde fiyatlar genel seviyesinde ciddi

artışlar meydana gelmiştir. Ekonomide emisyon hacminin azalmasına rağmen mevduat ve kredi hacminde genişlemenin olduğu savaş sonrası dönemde (1945-1950) ulusal ve küresel anlamda bazı olumlu gelişimler yaşanmış olup, söz konusu dönemde fiyatlar genel seviyesinde çok fazla bir değişiklik yaşanmamıştır. Piyasa ekonomisine geçmek arzu edilse de müdahaleci devlet anlayışından çok uzaklaşılabilen 1950-1960 döneminde, çok partili hayat geçilmiş ve serbest dış ticaret politikası uygulanmış olup, bu dönemde fiyatlar genel seviyesinde ciddi artışlar meydana gelmiştir. İthal İkameci Sanayileşme Dönemi olarak adlandırılan 1960-1980 döneminin ilk yıllarında süregelen kamu maliyesindeki bozulmalara bağlı olarak finansman sağlamak için Türkiye IMF'den ilk borcunu almıştır. Ayrıca bu dönemde Kıbrıs Barış Harekâtı ve uluslararası petrol krizi yaşanmıştır. İthal ikameci sanayileşme çerçevesinde kalkınma planlarının uygulamaya alındığı bu dönemde fiyatlar genel seviyesinde ciddi artışlar meydana gelmiştir. 1973 Petrol Krizi etkilerinin devam ettiği, 24 Ocak 1980 Kararlarının alındığı, Körfez Krizi'nin yaşandığı, 5 Nisan 1994 Kararlarının uygulamaya konulduğu, Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği Anlaşması'nın yapıldığı, 1997'de küresel krizin Rusya'ya kanalıyla ekonomiyi etkilediği ve üç tane beş yıllık kalkınma planının uygulandığı 1980-2001 döneminde Türkiye Ekonomisi yüksek enflasyon süreci yaşamıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin yaşandığı, dalgalı kur rejimi uygulamasına geçildiği, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulamaya konduğu, para politikalarında TCMB'yi bağımsız kılan yasal düzenlemenin hayata geçirildiği, enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı, 2008'de Küresel Krizin, 2013'te gezi olaylarının ve 15 Temmuz 2016'da darbe girişiminin yaşandığı 2001-2018 döneminde Türkiye Ekonomisinde ılımlı enflasyon süreci yaşanmıştır. Diğer taraftan ABD ile diplomatik gerilimlerin ve COVID-19'un yaşandığı 2018-2023 döneminde fiyatlar genel seviyesinde ciddi artışlar meydana gelmiştir.

Türkiye yüzyılında meydana gelen ulusal ve uluslararası olayların ülke ekonomisine etkileri aşikardır. Dolayısıyla döneme damga vuran gelişmeler ekonomi politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Türkiye'nin yüzyıllık geçmişinde yaşanan gelişmelerin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmek için uygulamaya alınan ekonomi politikaları dönemsel açıdan farklılık göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzyıllık döneminde bazı dönemler hariç olmak üzere, uygulanan politikalar enflasyon oranlarını kabul edilebilir seviyelerde tutmakta başarısız olmuştur. Dolayısıyla enflasyonun nedenlerinin doğru tespit edilip amaca uygun politikaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Afşar, M. (2013). Makro İktisadın Temelleri. N. Berberoğlu ve L. Erdoğan (Der.), *İktisada Giriş II* içinde (ss. 3-28). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Alpdoğan, F. F. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politigi Bir Döngünün İçerisinde mi? Kırılgan Türk Ekonomisinin Son Otuz Yıldaki Krizleri. *Sosyolojik Düşün Dergisi*, 8(1), 35-64.
- Arslan, M. (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Aydemir, B. (2021). II. Dünya Savaşı Sonrasında (1945-1950) Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Sosyal Hayatta Yaşanan Gelişmeler. *İçtimaiyat Dergisi*, 5(1), 73-89.
- Bağcı, E., & Tekin, Ü. (2020). Türkiye İktisat Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Günümüze Yansımaları. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 3(3), 175-188.
- Coşkun, Ö. A., & Eken, M. H. (2015). 2001 ve 2008 Krizlerinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkilerinin Karşılaştırılması. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(104), 105-130.
- Çelebi, E. (2002). Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri 1923-2002. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5), 17-50.
- Dağdemir, Ö., & Küçükcalay, A. M. (1999). Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3).
- Dolanbay, H. (2019). 1975-1984 Arası Gündem: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türkiye'nin Dış Politikası. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 851-862.
- Durmuş, H. (2018). Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi: Örtük Enflasyon ve Açık Enflasyon Dönemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 181-201.
- Ekinci, A. (2013). 2001 Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisindeki Büyümenin Sırri: Daha Liberal Bir Ekonomi (?). *Liberal Düşünce Dergisi*, (72), 109-126.
- Emiroğlu, A., Koçyiğit, N., & Kesici, S. (2012). Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 73-92.
- Erdoğan, S. (2018). Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 33-47.
- Eroğlu, İ., Yeter, F., & Kangal, N. (2021). Türkiye'de İktisat Politikalarının Temel Dinamikleri: Olaylar ve Olgular Üzerine Bir Değerlendirme. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 149-179.

- Fırat, E., & Demirtaş, C. (2011). Konjonktürel Teoriler Işığında Türkiye’de Yaşanan 2000-2001 Krizinin Değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 23-32.
- Gökçek, H. A. (2023). Neoliberal İktisat Politikaları ve 1980-1989 Yılları Arasında Türk Ekonomisinin Genel Görünüşünün Altı Faktör Altında İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 147-161.
- Gökçeli, E., Fırdmuc, J., & Ghosh, S. (2022). Effect of foreign direct investment on economic growth and domestic investment: evidence from OECD countries. *European Journal of Business Science and Technology*, 8(2), 190-216.
- Güney, S., Korkmaz, M., Yiğiter, Ş. Y., Alacahan, N. D., Deniz, N., Ceylan, N., & Yahyaoglu, G. (2012). Atatürk ve Günümüz Dönemi Ekonomi Politikalarına Literatür Açısından Genel Bir Bakış. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 3(5), 215-231.
- Güzel, S. (2009). 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve IMF’nin Önerdiği Ekonomi Politikalarının Krizle Mücadeledeki Rolü. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 55-69.
- Kalaycı, İ. (2010). Atatürk Döneminde Parasal Politikalar: Çağdaş Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Mülkiye Dergisi*, 34(266), 109-124.
- Kanca, O. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- Karabıyık, İ., & Uçar, M. (2010). Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açidan Değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 37-58.
- Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). Türkiye’de Tarihsel Süreçte Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 23-34.
- Kocaman, M., (2021). Türkiye’de 1923’ten Günümüze Para Politikası Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi. Ş. Karabulut (Der.) *Teorik ve Politik Yönleriyle İktisat Biliminde Yaşanan Gelişmeler* içinde (ss. 153-179). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Memiş, Ş. (2020). 20. Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 263-284.
- Meral, P. S. (2005). Enflasyon ve Enflasyonun Okuma Alışkanlığına Etkisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 309-324.
- Orhangazi, Ö., & Yeldan, A. E. (2023). “Türkiye Modeli”-2021 ve Sonrası: Rastgele Hedefler, Gerçekleşmeler ve Bir Bilanço. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50(1), 171-194.

- Özçelik, Ö., & Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 253-266.
- Özçelik, Ö. (2015). *Türk iktisat tarihi*. Kütahya: Academia Yayınevi.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K., & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- Öztürk, S., & Yıldırım, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (JEAS)*, 10(2), 145-165.
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Özyurt, H. (1981). Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları Ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (19), 119-148.
- Sabır, H. (2006). Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı. *Sayıştay Dergisi*, (62), 3-19.
- Sarı, Y. (2007). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Para Politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7),
- Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*, 160(1), 154-176.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları Ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(02), 157-187.
- Taştemel, G. (2022). 2000-2001-2008 Krizleri ile Pandemi Sürecindeki Ekonomik Verilerin Karşılaştırılması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17(2), 27-45.
- TCMB. Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> (Erişim Tarihi: 23.10.2023)
- TÜİK, (2008a). Fiyat Endeksleri ve Enflasyon - Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi - 3. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK, (2008b) İstatistik Göstergeler 1923-2007. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Tüzünkan, D. (2015). Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 90-117.
- Ulusoy, İ. (2017). Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma Modeli (1923-1938). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 111-124.
- Uluyol, O. (2019). 1980-2000 Döneminde Türkiye'de Bankacılığın Gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 73-107.
- Uysal, Y. (2007). Türkiye'de Enflasyon: Sektörel Kaynakları ve İç Ticaret Hadleri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(508), 21-34.

- Ülken, Y. (1986). Atatürk Döneminde İktisadi Arayışlar-Eylemler-Olaylar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 42(1-4).
- Yalman, İ. N., Koşaroğlu, Ş. M., & Işık, Ö. (2023). 2000-2020 Döneminde Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Performansının Mercet-Lopcow-Marcos Modeliyle Değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 60(664), 57-86.
- Yay, G. G. (1998). Atatürk Döneminde Para Politikası. *Erdem Dergisi*, 11(31), 289-320.
- Yeter, F., & Eroğlu, İ. (2023). Türkiye ve Akran Ülkelerde Enflasyon ve Faiz İlişkisi: Fourier Panel Granger Nedensellik Analizi. *Niğantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 50-69.
- Yılmaz, A., & Arı, A. (2015). Gevşek Parasal Göstergeler ve Enflasyon Hedefleme Stratejisi Altında, Enflasyonla Mücadele: 2001-2011 Türkiye Deneyimi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 11-31.
- Yılmaz, H. (2020). Türkiye'de Yatırım Teşvik Sisteminin Tarihçesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12(23), 431-441.
- Yurdakul, F. (2001). Türkiye'de Enflasyon Sürecinde Yapısal Kırılmalar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(01), 149-169.
- Yurgiden, H., & Gökdemir, L. (2023). Merkez Bankası Para Politikaları Gelişimi ve Geleneksel Olmayan Para Politikaları. Ş. Karabulut (Der.) *Ekonomi ve Finans Konularına Teorik Yaklaşımlar*. İçinde (ss. 51-64). Bursa: Ekin Yayınevi.

Cumhuriyetten Günümüze Türkiye İç Borçlarının Seyri

Süleyman Emre Özcan¹

Özer Özçelik²

Özet

Gelişmiş ve gelişmekte olan her ekonomi yeni kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Ekonominin başındaki hükümetler de kaynak ihtiyaçlarını ulaşılması çok daha kolay olan borçlanmayla karşılamayı tercih etmektedirler. Ancak; dikkatli bir şekilde kullanılmayan ve yönetilemeyen borçlanmalar bir bağımlılığa dönüşmekte ve içinden çıkılmaz bir kısır döngü ortaya çıkarmaktadır. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren ekonomik sorunların başında da borçlanma gelmektedir. Osmanlı'nın kötü tecrübesinden ders almış olsa da Türkiye, Atatürk sonrasındaki dönemlerde borçlanmanın cazibesine kapılmış ve bunun acılarını çekmiştir. Borçların yarattığı krizler sonrasında önlemler alınmış, kemer sıkma politikaları uygulanmış, ancak yapılan bu düzenlemeler bir sonraki borç krizini engelleyememiştir. İçinde bulunduğumuz 2020'li yıllarda da durum pek de farklı değildir. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden bugüne iç borçlanması ve borç stokunun seyri, alt dönemler itibarıyla incelenmektedir.

Giriş

İster gelişmiş olsun ister az gelişmiş, her ekonomi yeni kaynaklara ihtiyaç duyacaktır. Ekonomiye yön veren hükümetler de yeni ve ulaşılması kolay olan bir kaynak olan borçlanmayı, sıklıkla ve hesapsızca kullanacaktır. İyi yönetilmediği durumda, vazgeçilemez bir bağımlılığa dönüşen borçlar da ekonomiyi iyileşmesi güç bir hastalığın içine usulca çekecektir. Nitekim geçmişten günümüze bu döngü hiç değişmemiştir.

1 Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, semreozcan@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5535-2279,

2 Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, ozer.ozcelik@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9164-5020

Türkiye ekonomisi de uzun yıllardır kamu açıkları ve bu açıkların yol açtığı bir borç sarmalın içine hapsolmuştur. Kamu kesimi harcama ve gelir dengesinin her geçen gün bozulması ve bütçenin iyi yönetilemeyişi, bu sarmalı daha da kuvvetlendirmektedir. Daha kötüsü, 1990'lar sonrasında borçların yeni ve daha büyük borçlar ile finansmanının sıradan bir alışkanlık haline gelmesidir. Blejer ve Cheasty'nin (1991) "kamu açıkları günaha benzer, günahattan olduğu gibi, kamu açıklarından da kaçınmak güçtür" ifadesi Türkiye'nin son 30 yılına damga vuran açıklarını ve açıklarla birlikte büyüyen borçlarını kısaca özetler niteliktedir. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin borç stokunun gelişimi kavramsal detaylara girilmeksizin incelenmeye çalışılacaktır.

1. Türkiye'nin İç Borçlanma Tarihi

Türkiye'nin borçlanmasının tarihsel gelişimini incelemek için Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi olarak kurulduğu tarihten başlamak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923 tarihinde bağımsız bir devlet olarak hayatına başlamış olsa da atalarından kendisine kalan büyük bir borcu yüklenmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın 1854'te başlayan ve o günden beri bir çığ gibi büyüyen borçları, Lozan'da başlanan ve 1928'de sonuçlanan görüşmeler sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmıştır (Aşçı, 2016). Bu yüzden kısa da olsa Osmanlı Devletinden devralınan borçlara da değinmek yararlı olacaktır.

2. Osmanlı Devletinden Devralınan Borçlar

Osmanlı İmparatorluğu, savaş alanlarında üstün ve güçlüyken hazinesi ve mali sistemi de çok kuvvetliydi. Ancak teknoloji ve düşünce yapısı olarak çağın yeniliklerine uzak kalınması ile başlayan gerileme, mali açıdan zor günleri de beraberinde getirmiştir. Savaşların yol açtığı maddi ve mali yıkımlar, nüfus artışı, göçler, kaybedilen ticari bölgeler yüzünden gelirlerin sekteye uğraması gibi birçok sebep, ekonomik yıkımı da hızlandırmıştır. Özellikle II. Beyazıt döneminde mali sorunlar belirgin hale gelmiştir ve hazinenin para bulması güçleşmiştir (Yavuz, 2009: 204-205).

Osmanlı Devleti'nde on yedinci yüzyılda harcamaların karşılanabilmesi için vergi artışları, yeni vergiler salınması, tağşiş, müsadere ve iç hazineden borç alma (padişaha ait hazineden) uygulanmaktaydı. On yedinci yüzyıl sonlarında, gelirlerin artırılması amacıyla iltizam sistemi genişletilerek malikane sistemi denenmiştir. Ancak bu sistem istenileni verememiştir. Bunun üzerine 1768 - 1774 Rus Savaşı sonrasında malikane sistemi genişletilerek esham sistemine geçilmiştir. Bu sistemde yıllık vergiler peşin olarak toplanmaya çalışılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ise iç borçlanma

ve benzeri uygulamaların yanında taşşış ile gelir yaratılmaya çalışılmıştır (Kopar ve Yolun, 2012: 337).

Osmanlı'nın iç borçlanmasının artmasında hızlandırıcı rolü daha çok para politikaları oynamıştır. Senyoraj ve paranın taşşışı ile kaynak yaratılmaya çalışılması, kalpazanlığı ve enflasyonu artırmış ve mali sistemi daha da kötü hale getirmiştir. Taşşış ve ek gelirler etkili olmayınca, 1839 yılında "kaime" çıkarılmıştır. Kaime, kâğıt para ile tahvil arasında kalan bir tür menkul kıymettir. Ancak kaimelerin sadece iç borçların ödenmesinde kullanılabilmesi, ticari hayatı daha karmaşık hale getirmiş ve devletin itibarını zedelemiştir (Yavuz, 2009: 205). 1840 yılında "esham kavaimi" çıkarılarak tasarruf sahiplerinin %12 faizle hazineye borç vermeleri beklenmiştir. Lakin bu uygulama da beklenilene verememiş ve yaygınlaşamadığı gibi faiz ödemeleri de bütçeye ilave yük yaratmıştır. Sonrasında taşşış uygulaması sonlandırılarak, Galata Bankerleri aracılığıyla yurtdışından kaynak arayışına girilmiştir. Kırım Savaşı sonrası ise dış borçlanma kısır döngüsü başlamıştır (Çögürçü, 2012: 94).

Kırım Savaşının Osmanlı Devleti'ne maliyeti 11.200.000 İngiliz lirasıdır ve savaş sürecince bütçe açığı 5.800.000 İngiliz lirasını bulmuştur. 1854 borçlanması, savaş giderlerini karşılayamamış ve yeni borçlanmalar gerekli olmuştur. 1858 borçlanması da Osmanlı'nın Kırım Savaşı için ikraz ettiği kaimelerin piyasadan çekilmesi amacıyla yapılan bir borçlanmadır (Tunçel ve Yıldırım, 2014: 7-8). Sonrasında ise açık – borç – askeri yenilgiler kısır döngüsü birbirini besler bir şekilde Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın yıkılması sonrası 3 milyon kilometrekare toprak paylaşılmış ve burada 16 yeni devlet kurulmuştur.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Osmanlı'nın son zamanlarında kurulan Duyun-u Umumiye ve Uluslararası Mali Kontrol İdarelerinin tanınmadığı belirtilmiş ve bu Lozan Antlaşmasında onaylanmıştır (Bayraktar, 2010: 41). 1925'te Paris'te yapılan toplantılar sonrasında Osmanlı'nın borçlarının, yeni kurulan devletlere paylaşılması kararı alınmıştır. 13 Haziran 1928'de imzalanan antlaşma ile Osmanlı'dan kalan borun %65,3'ü adaletsiz bir şekilde Osmanlı topraklarının %26,6'sını elinde tutabilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir. Duyun-u Umumiye sonrasında Osmanlı'dan Türkiye'ye kalan borç, 129.600.090 Türk lirasıdır (Aşçı, 2016: 1655). Borçların ödenmesi 1929 yılına kadar dondurulmuştur. Büyük Buhranın döviz ile olan bu borçların ödenebilmesi güçleştirmesi sonrasında taksitlerin azaltılması talep edilmiştir. 1933 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile taksitler indirilmiş ve borç iftası 30 yıldan 50 yıla çıkarılarak borç tutarı 65 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Türkiye söz

konusu borçları, vadesinden 29 yıl önce 25 Mayıs 1954 tarihinde ödemiştir (Bayraktar, 2010: 41-42).

3. Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi İç Borçları

Türkiye özelinde iç borçlanmanın dönemlere ayrıştırılarak incelenmesi risklidir. Çünkü dışa dönük sanayileşmeye geçilmesi öncesinde iç borçlanma doğrudan bir finansman aracı olarak kullanılmamaktadır. Ancak darbe sonrasında hükümetin başına gelen ANAP hükümeti ile iç borçlanma sıradan bir kamu finansmanı aracına dönüşmüştür. Bu yüzden 80 öncesi ve sonrasını ayıran kalın çizgi, borçlanmanın bir kamu finansman aracı olarak kullanımınıdır (Sönmez, 2008: 257).

3.1. 1980 Öncesi Dışa Kapalı Dönem

1923'te Türkiye'nin geleceğinin belirlendiği İzmir İktisat Kongresinde ana çerçeve "kendi yağında kavrulmak" yani iç kaynakları kullanarak iktisadi politikaları belirlemektir. Ayrıca Osmanlı'dan da tecrübe edildiği üzere, para ve maliye politikalarının kontrol edilemezliği, denk bütçeyi olmazsa olmaz kılmaktaydı. Savaştan yeni çıkmış ve harap olmuş bir ülkenin kalkınması için ise devletin sadece teşvik ve himaye edici olması istenmekteydi. Borçlanmak bir yana dursun, Osmanlı'nın kendi halkından almış olduğu borçların mahsup edilmesi düşünülmekteydi. İşte yeni cumhuriyetin borçlanmaya ve ekonomiye bakışı bu şekilde planlanmaya başlandı. 1923 yılı Nisan ayında düzenlenen kanunlar ile borçların mahsup edilmesi kararlaştırıldı. Türkiye Cumhuriyeti halkının rızasının alınması ve Osmanlı'dan kalan borç – alacak meselesinin kapatılması bu şekilde sağlanacaktı (Akyüz, 2017: 25; Yeşilay, 2005: 117). Mahsuplaşmanın ilk ayağı da 7-8 Ağustos 1921 tarihli Tekalif-i milliye emirleri üzerine olmuştur. Nitekim, işgal orduları ile yapılan savaşın finansmanı ve ordunun lojistiğinin sağlanması için çıkarılan bu on emir (Akyüz, 2017: 29-32), aslında henüz adı konmamış da olsa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk iç borçlanması sayılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi olarak ilk borçlanması ise 1933 yılında yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra borçlanmak için 10 yıl geçmiştir. Bunun nedenleri olarak, Osmanlı'nın kötü tecrübeleri, borçlanma için uygun şartların ve bankaların – sermaye piyasalarının gelişmesinin beklenilmesi ve özellikle halkın borçlanma konusundaki güveninin kazanılması olarak sıralanabilir. Söz konusu on yılda siyasi, iktisadi, mali ve psikolojik şartlar hazırlanmış, kalkınma için önemli bir gereklilik olan demiryolu inşası için borçlanmaya gidilmiştir (Yavuz, 2009: 208).

Ergani istikrazı olarak adlandırılan 1933 borçlanması, 20 yıl vadeli, 3 tertipli ve ikramiyelidir. Bu borçlanma ile Fevzipaşa – Diyarbakır arasındaki demir yolu hattının yapılması amaçlanmıştır. Ergani istikrazı sonrasındaki borçlanmaları şu şekilde sıralamak mümkündür (Özcan, 2019: 153).

- 1934 Erzurum İstikrazı; Sivas – Erzurum Demiryolu finansmanı için (30 milyon TL tutarında)
- 1938 İkramiyeli 1938 İstikrazı; 1918 yılındaki Osmanlı İmparatorluğu tahvillerinin konversiyonu için,
- 1941 Demiryolu İstikrazı; Elâzığ – İran sınırı ve Diyarbakır – Irak sınırı demiryolu inşası için (85 milyon TL tutarında),
- 1942 Milli Savunma İstikrazı; 2. Dünya Savaşı milli savunması için (150 milyon TL tutarında)
- 1946 Kalkınma İstikrazı; 150 milyon TL tutarında
- 1947 Hazine Tahvilleri, 250 milyon TL tutarında,
- 1947 Toprak Tahvilleri; 11 Haziran 1945 tarih ve 4735 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gereğince kamulaştırılan toprakların karşılığında,

Toprak tahvilleri karşılığında devlet ödünç bir para almamıştır. Bu tahviller ilgili kanun kapsamında kamulaştırılarak çiftçilere dağıtılan topraklar karşılığında verilmiştir. 1948 yılına kadar bütçe açıklarının ve yatırımların finansmanı için borçlanmalar devam etmiştir (Kanlıgöz, 1997: 344-345).

1938 yılındaki istikraz haricinde, borçlanma ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin finansmanı amacıyla yapılmıştır. Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı, özel sektör öncülüğünde kalkınma hedeflerinin sapmasına yol açmıştır. Bu yüzden devletçilik ilkesi gereği özel sektörün yeri doldurulmaya çalışılmıştır. Alt yapı ve sanayi yatırımlarının finansmanı borçlanma ile yapılmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan II. Dünya Savaşı söz konusu dönemdeki borçlanmalarda büyük etkiye sahiptir. Tarafsız da kalmış olsa ekonomik güçlükler, ülkedeki geniş kitleleri derinden etkilemiştir. Asker sayısının 1,5 milyona yaklaşması, ordunun daha çok hububata ihtiyaç duymasına yol açarken, çiftçilerin askere alınmış olması ve tarımda kullanılan hayvanların bir kısmına devletin el koymak zorunda kalması, bütçe ve vatandaşlar üzerinde büyük bir yük ortaya çıkarmıştır. Savaş öncesinde başlatılan planlama çabaları, savunma harcamaları yüzünden yarıda kalmıştır. Harcamalar, devletin olağan gelirleri ile karşılanamaz hale gelmiş ve her yıl borçlanılmak zorunda kalmıştır (Utkugün ve Ortak, 2019: 3-6).

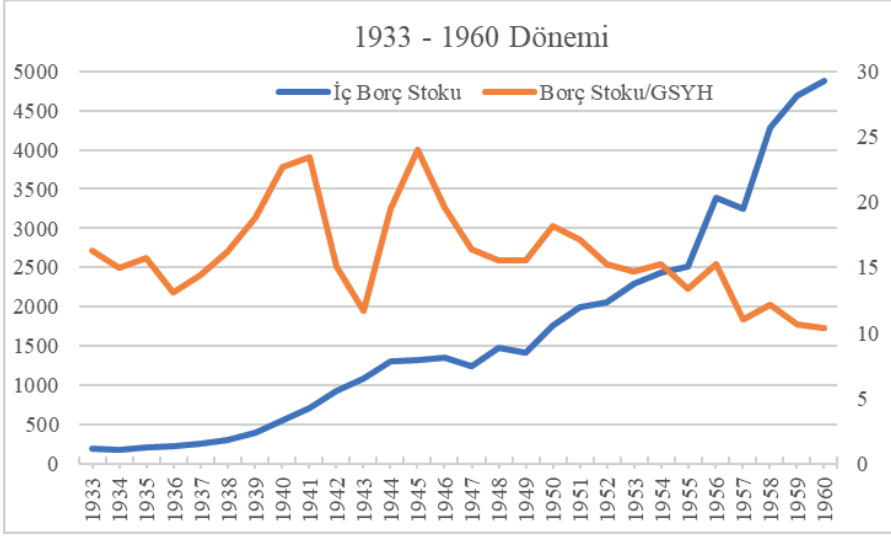
Tablo 1: 1933 - 1960 Dönemi Kamu Gelir Giderleri ve İç Borç Stoku (Milyon TL)

Yıl	Kamu Gelirleri	Kamu Giderleri	İç Borç Stoku	Borç Stoku/ GSYH	Yıl	Kamu Gelirleri	Kamu Giderleri	İç Borç Stoku	Borç Stoku/ GSYH
1933	174	173	185,6	16,3	1947	1.615	1.564	1.236,5	16,4
1934	207	211	182,3	15	1948	1.467	1.401	1.472,5	15,5
1935	231	232	206,4	15,7	1949	1.628	1.572	1.409,5	15,5
1936	271	253	222,8	13,1	1950	1.419	1.467	1.767,4	18,2
1937	314	269	260,9	14,4	1951	1.646	1.580	1.992	17,1
1938	322	306	308,2	16,2	1952	2.235	2.248	2.054	15,3
1939	389	391	389,1	18,8	1953	2.272	2.294	2.291	14,7
1940	550	538	545,9	22,7	1954	2.394	2.564	2.436	15,3
1941	684	578	702,2	23,4	1955	3.148	3.308	2.513	13,4
1942	978	904	935,8	15,1	1956	3.304	3.487	3.392	15,3
1943	1.035	1.016	1.078,1	11,7	1957	3.966	4.162	3.244	11
1944	1.017	1.063	1.304,2	19,5	1958	4.822	4.977	4.284	12,2
1945	658	600	1.314,8	24	1959	6.385	6.728	4.688	10,7
1946	1.041	1.018	1.345,5	19,6	1960	6.933	7.320	4.881	10,4

Kaynak: Arsan (1961: 78)

Yukarıdaki Tablo 1'den de izlenebileceği üzere II. Dünya Savaşı öncesi Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ü kaybettiğimiz 1938 yılında, kamu giderleri 306 milyon TL, borç stoku 308,2 milyon TL ve iç borç stokunun GSYH içindeki payı ise %16,2'dir. Savaşın başlaması ile giderlerin ve borçların 1945 yılına kadar çok hızlı bir şekilde arttığı Tablo 1 ve Grafik 1'den açıkça görülebilir.

Grafik 1: 1933 - 1960 İç Borç Stoku (Milyon TL) ve İç Borç Stoku/GSYH

1946 yılında Türkiye tek partili sistemden çok partili parlamenter sisteme geçmiştir. Söz konusu değişimin nedenleri olarak; savaş ekonomisi ve devletçiliğin ülke içinde bir kapitalist zümre yaratması, mutlakiyetten cumhuriyete geçmiş halkın tek parti rejimine karşı tepkileri, batı etkisi ve Sovyet Rusya'nın tehditleri sıralanabilir (Kongar, 1995, 158). Çok partili sisteme geçiş ile dışa kapalı korumacı politikalar, iç pazara yönelik sanayileşme planları ve dış dengenin muhafazası düşünceleri değiştirilmiştir. Bu dönüşümün altında, Amerika'nın Sovyet Rusya'ya ve komünizme karşı bir blok inşa etme fikri ile başlatmış olduğu sermaye yatırımları, dış yardımlar ve krediler yatmaktadır. Türkiye'nin de Amerikan güdümüne girmeye başlamasının ve dışa bağımlılığının ilk adımının da bu dönüşüm ile olduğunu söylemek mümkündür (Taş, 1995: 367).

1946 yılında beş yıllık sanayi planı terk edilmiş, dış fazla verildiği halde daha çok dış yardım almak için devalüasyon yapılmış, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında yardımlar alınmaya devam etmiş, IMF ve OECD'ye üye olunmuştur. 1946 - 1953 döneminde dünya ekonomik konjonktürünün de desteğiyle tarımsal gelişimin sürüklediği hızlı büyüme oranları yakalamıştır (Taş, 1995: 367-371). Nitekim Grafik 1'de borç stokunun artmasına rağmen, iç borç stokunun GSYH'deki payının düşmesi, bunun bir göstergesidir.

1950'de taraf olunmak zorunda kalınan Kore Savaşı ve tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşlerin kötü etkileri, iç borçlanmanın artışına yol açmıştır. 1949 yılında 1.409,5 milyon TL olan borç stoku, 1950 yılın sonunda 1.767,4 milyon TL'ye ve GSYH'nin %18,2'sine yükselmiştir. İç borç stoku büyürken, borç stokunun GSYH içindeki payı düşmeye devam etmiştir.

1953 yılındaki döviz darboğazı ile yeniden ithal ikamesine dönülmek istenmiştir. Bu yüzden 1954 – 1961 dönemi dışa kapalı büyüme dönemi olarak ifade edilmektedir. Söz konusu dönemde cari açıklar azalmış, önceki dönemlere göre daha yavaş da olsa büyüme devam etmiştir. 1950 – 1960 döneminde hükümet Merkez Bankası kaynaklarını yoğun kullanmıştır. Para arzındaki artışların enflasyonu hızlandırması, vergi gelirlerini azaltarak bütçe açıklarını ve dolayısıyla iç borçlanmayı da artırmıştır. 1960 yılına gelindiğinde, iç borç stoku 4.881 milyon TL'ye ulaşmıştır (Özcan, 2019: 155).

1960 ve izleyen yıllar, 1950 – 60 dönemindeki hükümetlere tepki olarak planlı kalkınmanın izlendiği yıllardır. Bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş beş yıllık kalkınma planları uygulanmaya başlanmıştır. Planlamalar ile bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır (Yardımcıoğlu vd., 2012: 383). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ithal ikameci bir yaklaşım izlerken, ikinci ve üçüncü plan özel sermaye birikiminin artırılması için yoğun bir şekilde teşvikler ve sübvansiyonları kullanmayı amaçlamıştır (Taş, 1995: 376).

Plan hedeflerine yönelik kamu harcamalarındaki hızlı artışlar, vergi gelirleri ile karşılanamadığı için iç – dış borçlanma ve emisyon yöntemine gidilmek zorunda kalınmıştır. Kalkınmanın finansmanı için uzun vadeli borçlanmalar istenirse de bu mümkün olmamış, kısa vadeli borçlanma hızla artmıştır. Bu amaçla; tasarruf bonoları, iç konsolidasyon tahvilleri ve iç istikraz tahvillerine başvurulmak zorunda kalınmıştır (Gürler, 1998: 121-122).

1980 öncesinde Türkiye'de sermaye piyasalarının yeterince gelişmemiş olması ve tasarruf sahiplerinin borçlanma kağıtlarını yeterince tanımaması dolayısıyla, borçlanma ihtiyacı daha çok merkez bankası ve bankalar tarafından karşılanmıştır. Devlet, bankalara ve sosyal güvenlik kurumlarına borçlanma senetleri satmıştır. Kanuni zorunluluklar ile sosyal güvenlik kuruluşlarına borçlanma kâğıdı satılması ise borç yükünün söz konusu kurumlara aktarılmasına yol açmıştır (Gürler, 1998: 120-121).

1963 yılı ile başlayan planlı dönemde, iç borçlanma tamamen devletin açıklarının kapatılmasında kullanılmıştır. Genel ve katma bütçeli kurumların ve KİT'lerin kaynak ihtiyaçları, kısa vadeli dalgalı borçlar ve bir yıldan

uzun vadeli konsolide borçlar ile finanse edilmeye çalışılmıştır. Ancak kısa vadeli borçların vadesinde ödenemeyişi ve birikmesi sonrasında, olumsuz etkilerinin önlenmesi amacıyla, bir kısmı 154 sayılı kanun ile uzun vadeli borçlara dönüştürülmüştür (Ünlüöner, 1988: 321-323).

5.01.1962 tarih ve 233 Sayılı Kanun ile daha öncesinde bireylerden borçlanma yapmayan devlet, cebri bir uygulama ile tasarruf bonusu uygulamasına başlamıştır. Sanayi ve ulaştırma yatırımları için kullanılmak üzere çıkarılan tasarruf bonoları, genellikle 10 yıl vadeli, %6 faizli ve nama yazılıdır. İlk 5 yıl satılmayan tasarruf bonoları hem gerçek hem de tüzel kişiler tarafından vergilendirilebilir gelirlerinin %3'ü kadar almak zorunda oldukları bir borçlanma aracıdır. Tasarruf bonoları, iç konsolidasyon tahvilleri ve iç istikrazlar ile uzun vadeli borçların nispi olarak artırılması sağlanmıştır. Bu şekilde devletin anapara ve faiz yükü azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak tasarruf bonoları ile istenilen amaca ulaşılamadığından, 1972 yılında mali denge vergisine dönüştürülerek kaldırılmışlardır (Çöğür, 2012: 95).

1962 – 1976 döneminde popülist ekonomi politikaları izlenmesi sosyal güvenlik harcamalarını artırmış, yine seçim öncesi yapılan destekleme alımları, taban fiyat uygulamaları ve sübvansiyonlar da kamu finansman açıklarını daha da büyümüştür. Petrol Şoku ve siyasi istikrarsızlıklar sonrasındaki sürekli seçim konjonktürü, sorunları daha da büyütürken krize yol açmıştır (Taş, 1995: 374-375).

1966 – 1973 döneminde Kalkınma İstikrazı Tahvilleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Tahvilleri, 1975 – 1977 Savunma Borçları Tahvilleri çıkarılmıştır. Savunma Borçları Tahvilleri, Türkiye'ye uygulanan ambargo sonrası, savunma sanayisinin desteklenmesi amacıyla yapılmıştır ve o dönemdeki istikrazların yarısını oluşturmaktadır (Gürler, 1998: 122).

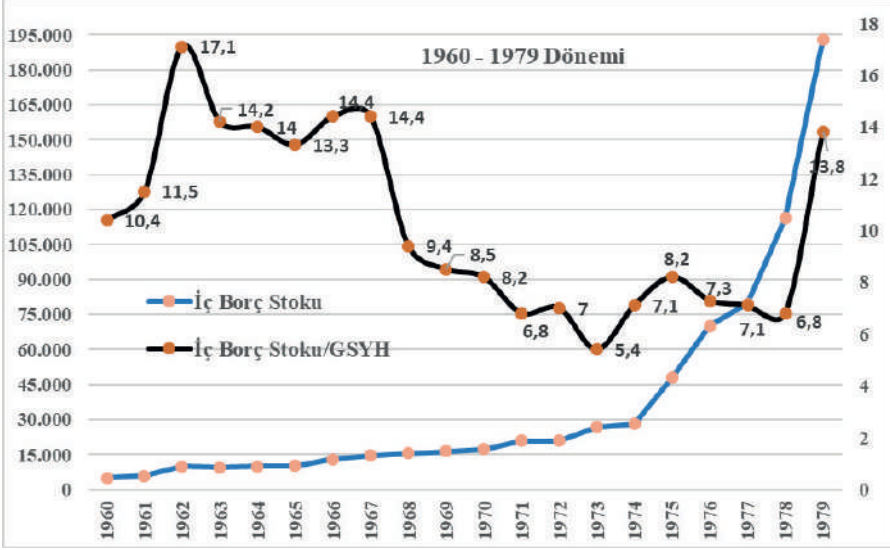
Tablo 2: 1960 – 1979 Dönemi İç Borç Stoku (Milyon TL)

Yıllar	İç Borç Stoku	İç Borç Stoku/GSYH	Yıllar	İç Borç Stoku	İç Borç Stoku/GSYH
1960	4.881	10,4	1970	17.424	8,2
1961	5.749	11,5	1971	20.950	6,8
1962	9.898	17,1	1972	20.857	7
1963	9.532	14,2	1973	26.733	5,4
1964	9.983	14	1974	28.107	7,1
1965	10.169	13,3	1975	48.017	8,2
1966	13.106	14,4	1976	70.315	7,3
1967	14.597	14,4	1977	79.681	7,1
1968	15.431	9,4	1978	116.328	6,8
1969	16.378	8,5	1979	192.841	13,8

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003)

Cumhuriyetin ilk günlerinden 1970'li yıllara kadar olan süreç incelendiğinde, iç borçlanmanın çok fazla tercih edilmediği görülmektedir. Borçlanmalar genellikle özel borçlanma kanunları çerçevesinde yapılmıştır. Bütçe açıkları iç borçlanma kağıtları yerine merkez bankası kaynakları ile finanse edilmiştir (Çöğür, 2012: 96).

Grafik 2: 1960 - 1979 İç Borç Stoku (Milyon TL) ve İç Borç Stoku/GSYH

Yukarıda Tablo 2'den, 1960 - 1979 dönemi borç stoku izlenebilmektedir. Tabloda görülmekte olan 1960 - 1979 dönemine; kalkınma planları, askeri darbeler, petrol krizi ve Türkiye'nin tüm dünyayı karşısına alma pahasına kurduğu yeni Türk Devletinin ilk adımı olan Kıbrıs Barış Harekâtı damgasını vurmuştur. Grafik 2'den de izlenebileceği üzere, 1974 Barış Harekâtı ve sonrasında iç borçlanmada hızlı bir artış başlamıştır.

1973 Petrol Krizi sonrasında hükümetin petrol sübvansiyonu uygulaması, ekonomik büyümenin borçlanma ile finanse edilmeye çalışılması, seçim ekonomilerinin savurgan harcamaları ve Kıbrıs Harekâtının bütçe üzerindeki yükü, borç stokundaki artışın diğer önemli etkenleri olarak sıralanabilir (Taş, 1995: 377).

İç borçlanmayı önemli ölçüde negatif etkileyen bir diğer unsur, petrol krizinin de körüklediği döviz darboğazını aşmak için başvuru olan Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulaması olmuştur. Kısa vadede pozitif etkileri görülse de DÇM'ler olumsuz etkileri çok fazla olan bir borçlanma

olmuştur. DÇM'ler ile dışa bağımlılık artmış, para politikalarının işlerliği azalmış, faiz maliyetleri ve iç borçlanma önemli ölçüde yükselmiştir (Şen, 2007: 248).

Grafik 2'den izlenebileceği üzere, planlı dönemde devlet desteği ile yakalanan büyüme, iç borç stokunun artışına rağmen, GSYH içindeki payının düşmesini sağlamıştır. Bu düşüş 1978 sonuna kadar devam etmiştir. İç borç stokunun GSYH içindeki payı 1973 yılında en düşük değeri olan %5,4'tür. Aynı yıl borç stoku ise 26.733 milyon TL'dir. İç borç stokunun GSYH içindeki payı 1962 yılında %17,1 ile en yüksek değerine ulaşmıştır.

3.2 1980 Sonrası Dışa Açık Dönem

1980'li yıllar, Türkiye için oldukça çalkantılı geçmiştir. Türkiye'yi Amerikan hegemonyasına daha da yaklaştırmak ve ekonomik yapıyı değiştirmek amacıyla gerçekleştirilen 1980 darbesi ve sonrasında yaşananlar, 80'li yılları şekillendirmiştir. Petrol krizlerinin ekonomi üzerindeki negatif etkileri gittikçe ağırlaşırken, siyasi istikrarsızlık ve seçim ekonomileri, cari denge ve bütçe dengesini derinden etkilemiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı ve ambargo sonrasındaki krizin etkileri Türkiye'yi 24 Ocak 1980'de Derviş – Robenson Modeline götürmüştür. Ocak 1980'de; yüksek enflasyonun dizginlenmesi, yurt dışına yönelik faaliyetler ile döviz elde edilmesi, ithalatın mümkün olduğunca azaltılması ve kamunun finansman açıklarının kontrol altına alınması amaçlarını içeren istikrar tedbirleri alınmıştır.

Enflasyonu düşürmek için alınan tedbirler başlangıçta işe yaramış, 1981 – 1983 döneminde bütçe açıkları önemli ölçüde azaltılarak para arzı kontrol altına alınabilmiştir. Bu duruma, KİT fiyatlarının düzenlenerek KİT açıklarının iyileştirilmesinin önemli katkılarının olduğu söylenebilir. Ancak, geniş çaplı alt yapı yatırımları, enerji ve ulaştırma alanındaki yüksek harcamalar, personel harcamalarındaki artışlar, Güneydoğu Anadolu'daki teröre karşı yapılan harcamalar, kamu açıklarını hızlı bir şekilde artırmıştır. 1984 yılında kurulan Özal hükümetinin denk bütçe politikalarından uzaklaşması da rekor bütçe açıklarını ortaya çıkarmıştır. Daha önce merkez bankası kaynaklarından finanse edilen açıkların iç borçlanma ile finanse edilmeye başlaması ise iç borçlanmanın her dönem yeni bir rekor kırmasına yol açmıştır (Çöğürçü, 2012: 97; Özcan, 2019: 159).

Tablo 3: İç Borç Stokunun Dağılımı 1980 - 2000 (Milyar TL)

Yıl	Konsolide Borçlar	Tahvil	Bono	Avans	Toplam	İç Borç Stoku/ GSYH
1980	336	141	49	195	721	13,8
1981	509	160	88	234	991	12,5
1982	736	186	153	266	1.341	12,8
1983	2.418	360	56	339	3.173	22,8
1984	3.235	531	340	528	4.634	21,1
1985	4.656	1.032	489	795	6.972	19,9
1986	7.129	1.511	822	1.052	10.514	20,6
1987	11.481	2.407	1.923	1.407	17.218	23
1988	18.954	4.880	2.542	2.082	28.458	22
1989	24.994	10.863	3.538	2.539	41.934	18,4
1990	30.040	22.523	5.468	2.870	60.902	15,5
1991	41.122	33.405	18.258	13.859	106.374	16,9
1992	34.602	86.388	42.247	32.000	195.237	17,9
1993	31.933	190.505	64.488	70.421	357.347	18
1994	133.417	289.384	304.230	122.278	799.309	20,7
1995	25.940	511.769	631.298	192	1.361.007	17,5
1996	40	1.250.154	1.527.837	370.953	3.148.984	21
1997	0	3.570.812	2.374.990	337.623	6.283.425	21,4
1998	0	5.771.980	5.840.905	0	11.612.885	21,7
1999	0	19.683.392	3.236.753	0	22.920.145	29,3
2000	0	34.362.937	2.057.684	0	36.420.620	29

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 - 2003)

Tablo 3'ten izlenebileceği üzere, 1980 yılında 721 milyar TL olan toplam iç borçlanma içinde en çok pay, 336 milyar TL ile konsolide borçlara aittir. Toplam borçlanma içinde 49 milyar TL ile en küçük pay ise hazine bonolarınındır. İç borç stoku 1987 yılında 17.218 milyar TL ile GSYH içinde %23'lük bir büyüklüğe ulaşmıştır. 1980 yılındaki %13,8'lik pay ile kıyaslandığında, borçlardaki hızlı artış daha iyi anlaşılacaktır. GSYH içinde iç borç stokunun payı incelendiğinde 1987 yılı sonrasında, 1999 yılına kadar bir düşüş olduğu görülecektir. Bu durum, iç borçlanmanın dış borçlanma ile ikame edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sermaye piyasalarının yeterince gelişmemiş olması, iç tasarrufların yetersizliği ve iç borçlanma kapasitesinin sınırlandırılmış olması diğer nedenler olarak sıralanabilir (Çögürücü, 2012: 97).

8 Haziran 1984'te 232 sayılı kanun hükmünde kararname ile borç ve nakit yönetimi birbirinden ayrılarak, Başbakanlığa bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı oluşturulmuştur. Ancak bu uygulama kamu mali yönetiminin daha kontrolsüz bir hal almasına yol açmıştır. 1985'in ikinci yarısında iç borçlanmada ihale yöntemine geçilerek, borçlanmada merkez bankasının ağırlığının azaltılması amaçlanmıştır. Üç ay ve katları vadeli hazine bonoları ve tahviller ihraç edilmiştir. 1986 yılında iç ve dış borçların anapara ödemeleri bütçe dışına çıkarılmıştır. İç ve dış borç hasılatları bütçe gelirleri dışında, anapara geri ödemeleri de bütçe giderleri dışında gösterilmeye başlamıştır (Özcan, 2019: 161).

1988 yılı sonrasında iç borçlanmanın vadelerinin uzatılmasına yönelik politikalar 1990 yılında da devam etmiştir. 1990'da bir yıl ve daha uzun vadeli tahvillerin iç borç stokundaki payı %78'e yükselirken, bonoların payı %22'ye düşmüştür. İç borç stoku içindeki 2 – 6 yıl vadeli tahvillerin payı yükselmiştir (TCMB, 1991: 24).

Bütçe disiplininin sağlanamaması ve gittikçe daha da bozulması, kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasına yol açmıştır. Borçlanmaların piyasa faiz oranlarından yapılması ise konsolide bütçe üzerindeki faiz yükünü artırmıştır. Borçlanma vadesinin kısa olması kısır döngüyü kuvvetlendirmiştir. Bazen dış borçların finansmanı için bile iç borçlanmaya gidildiği olmuştur (Gürler, 1998: 127).

1991 yılının son aylarında mevduat faizlerindeki yükselmeler tahvil ve bono faizlerini de artırmıştır. Bu durum borç – faiz kısır döngüsünü hızlandırmış ve borçların ödenebileceğine ilişkin güven azalmaya başlamıştır. Faiz dışı bütçe 1991 – 1994 döneminde sürekli açık vermiştir. Borç stokunun GSYH içindeki payının artışı, borçlanma vadesini kısaltırken, borçlanma maliyetlerini daha da artırmıştır (Gürler, 1998: 131-132).

1992 yılı ile sosyal güvenlik kuruluşlarının dengelerindeki kötüleşme, mahalli idareler ve KİT açıklarının artışları kamu kesimi borçlanma gereğini hızlı bir şekilde artırmıştır. Popülist politikalara bağlı maaş ve ücret artışları, Körfez Savaşının ilave yükleri, bütçe açıklarını ve borçların artışını hızlandırmıştır. Bu yüzden borçlanma miktarına sınırlandırmalar getirilerek borçlanma faizleri düşürülmeye çalışılmış, ancak yüksek enflasyon, yüksek cari işlemler açığı ve bütçe açıkları, yerleşiklerin yerli paradan kaçmasına yol açmıştır. Hazine iç borçlanmayı azaltmayı tercih ettiği için merkez bankası kaynaklarına başvurulmuştur. Piyasadaki likidite fazlası ise devalüasyon beklentisi ile dövize yönelmiş ve kurlardaki artış hızlanmıştır. 1994 yılında Türkiye, tarihindeki en büyük ikiz açık ile karşılaşmıştır. Yerli paranın yabancı paralar karşısında erimesi ile kur – faiz makası daralmış ve merkez bankası

rezervleri crimeye başlamıştır. Enflasyon üç haneyi aşmış, döviz talebi patlamış ve gecelik faizler %1000'leri geçmiştir. Bu durum 5 Nisan istikrar tedbirlerinin alınmasını zorunlu kılmıştır (Kaya, 2013: 16).

Tablo 4: İç Borçlanmanın Vade Yapısı

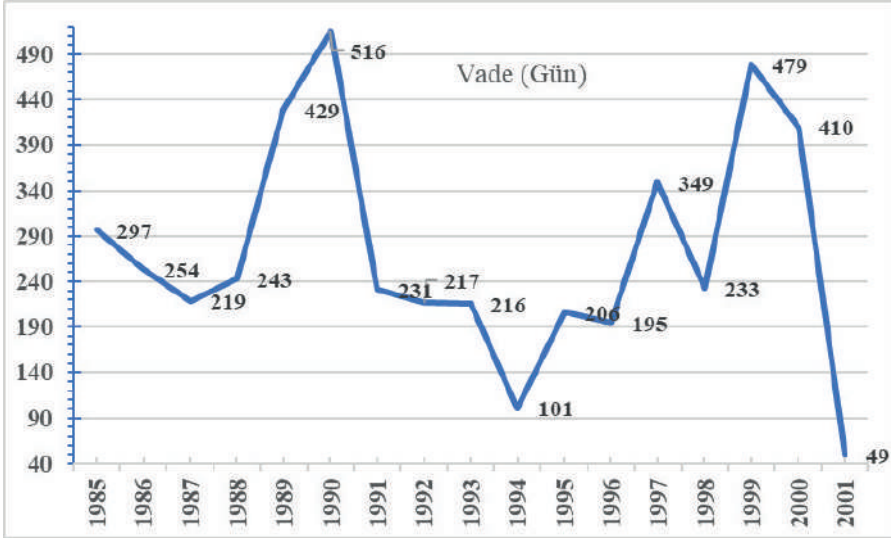
Yıllar	Vade (Gün)	Ortalama Bileşik Faiz
1985	297	50,6
1986	254	52,8
1987	219	49
1988	243	64,3
1989	429	59,3
1990	516	53,9
1991	231	81,4
1992	217	88,2
1993	216	87,5
1994	101	152,3
1995	206	121,9
1996	195	135,2
1997	349	127,2
1998	233	122,5
1999	479	109,5
2000	410	38
2001	49	96,2

Kaynak: Bakkal ve Gürdal (2007: 156).

Tablo 3, Tablo 4 ve Grafik 3 yardımıyla, söz konusu dönemdeki iç borçlanmanın vade yapısı, ortalama bileşik faizi ve borç stokunun bileşimi izlenebilir. Devlet; 1990'da 516 gün vade ve ortalama %53,9 faiz ile borçlanabilmektedir. 1990 – 1994 döneminde borçlanma vadesi dramatik bir şekilde düşmüştür. 1993'te 216 gün ve ortalama %87,5 faiz ile borç alınabilirken, krizin yaşandığı 1994 yılında borçlanma vadesi 101 güne düşmüş ve ortalama borçlanma faizi %152,3'e ulaşmıştır.

Krizden çıkmak için alınan 5 Nisan kararları ile on dört aylık bir ekonomik paket uygulamaya konulmuştur. Kamu gelirlerinin artırılması için ek vergiler konulması, kamu giderlerinin azaltılması ve kamu kesimi borçlanma gereğinin ve borçlanma faizlerinin düşürülmesine ilişkin mali kararlar alınmıştır. Ayrıca, 1211 sayılı TCMB Kanununun 50. Maddesine dayanarak bütçe ödeneklerinin %15'ine kadar alınabilen kısa vadeli avansların kademeli olarak indirilmesi kararlaştırılmıştır (Kaya, 2013: 17 – 18; Özcan, 2019: 162).

Grafik 3: İç Borçlanma Vadesi (Gün) 1985 - 2001

5 Nisan tedbirleri sonrasında bütçe harcamaları kısılmış ve ek vergi tedbirleri sayesinde faiz dışı bütçe fazla vermiştir. Ancak borç faizi ödemelerinin GSYH içindeki payı yükselmiştir (Tablo 5'ten izlenebilir). Bunun nedeni, dış borçların iç borçlar ile ödenmesi ve bütçe limiti dışı yapılan özel tertip devlet tahvillerinin iç borç servisine yüklenmesidir (Çöğürçü, 2012: 98). İstikrar tedbirleri ile hazine bonolarının sürelerinin uzatılmasına yönelik çalışmalar olumlu sonuçlar verirken, 1995 – 1999 dönemindeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, yüksek enflasyon, negatif büyüme, TL'nin değer kaybı ve 1997 Asya Krizi iç borç stokunun büyümesine yol açmıştır (Toprak, 2010, 5). 1997 yılında borçlanma maliyetlerinin düşürülebilmesi için temel ilkeler belirlenmiş ve hazine borçlanma programı aylık olarak kamuoyuna ilan edilmeye başlanmış ve İç Borç Danışma Kurulu oluşturulmuştur (Çöğürçü, 2012: 98).

Hazine 1999 itibariyle, vade uzatımı yoluyla borcu yenileme riskini azaltmak amacıyla değişken faizli devlet tahvili ihraç etmeye başlamıştır. Ayrıca, Ekim 1998 itibariyle ihale dönemlerine ve ihale vadelerine bağlı olmadan borçlanmaya imkân veren ihale dışı sürekli satış yöntemi (Tapping) de kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde borçlanma sürekli olarak ve çeşitli vadelere yapılabilmektedir (Eğilmez, 1997: 68; Özbilen, 1999: 106). Asya Krizi ve Körfez Savaşının negatif etkileri yanında, 17 Ağustos Depremi kamu harcamalarında büyük artışlara neden olmuştur. 1990 yılında iç borç stoku 60.902 milyar TL ile GSYH içinde %15,5 yer tutarken, 1994'te 799.309

milyar TL ile %20,7'ye ve 1999 yılında ise 22.920.145 milyar TL ile GSYH içinde %29,3'e ulaşmıştır. 1980 – 2000 dönemine ilişkin verileri Tablo 3'ten izlemek mümkündür.

Tablo 5: 1989 – 2000 İç Borç Stokunun İçeriği (%)

Yıllar	Konsolide Borçlar	Tahvil	Bono	Avans
1989	59,6	25,9	8,4	6,1
1990	49,3	37,0	9,0	4,7
1991	38,7	31,4	17,2	13,0
1992	17,7	44,2	21,6	16,4
1993	8,9	53,3	18,0	19,7
1994	16,7	36,2	3,8	15,3
1995	1,9	37,6	46,4	0,0
1996	0,0	39,7	48,5	11,8
1997	0,0	56,8	37,8	5,4
1998	0,0	49,7	50,3	0,0
1999	0,0	85,9	14,1	0,0
2000	0,0	94,4	5,6	0,0

DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003)

Tablo 5, 1989 -2000 dönemi toplam borç stoku içinde borç türlerinin yüzde payını göstermektedir. İzlenebileceği üzere, ilgili dönemde konsolide borçlar 1994 krizi haricinde sürekli azalmış ve 1996 yılı itibari ile sıfırlanmıştır. Aynı şekilde avans kullanımı da kriz sonrasında sıfırlanmaya çalışılmıştır. İlgili dönemde toplam borç içinde tahvillerin payının sürekli arttığı görülmektedir. 1993 yılında toplam borç içinde %53,3 paya sahip olan tahviller krizin de etkisiyle azalmaya başlamış, lakin 1997 sonrasında ise yeniden yükseliş eğilimine girmiştir. 1999 yılında tahvillerin payı %85,9 ve 2000 yılında %94,4'e ulaşmıştır.

Aşağıda, Tablo 6'dan 1980 – 2001 dönemi için iç borç servisi ve anapara – faiz ödemeleri ve toplamının gelişimi izlenebilir. Tablo 7'de ise iç borç servisinin GSYH içindeki payı ve iç borç stokunun bazı gelir kalemleri içindeki payı görülmektedir.

İç borç anapara ödemelerinin GSYH içindeki payı, 1980 yılında %0,66 iken 1983'te %10,03'e yükselmiştir. Aynı dönemde faiz ödemelerinin GSYH içindeki payı da sırasıyla %0,54 ve %1,05 olmuştur. 1990 yılında iç borç servisi/GSYH %11,1 ve iç borç servisinin vergi gelirleri içindeki payı ise

%30,8'dir. Aynı yıl, iç borç faizi ödemeleri kamu giderlerinin %21,4'ünü oluşturmaktadır. 1994 yılındaki kriz sonrası iç borç stoku çok hızlı bir şekilde artmış GSYH içinde %34,2'ye ulaşmıştır. Bu değer 1994 yılı vergi gelirlerinin %120,5'ine tekabül etmektedir. Sadece faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı %50,7'dir.

Tablo 6: İç Borç Servisi 1980 - 2001 (Milyar TL)

Yıl	Anapara	Faiz	Toplam	Yıl	Anapara	Faiz	Toplam
1980	27	22	49	1991	33.364	16.914	50.278
1981	154	41	195	1992	82.115	34.087	116.202
1982	227	34	261	1993	214.050	84.825	298.875
1983	1.113	116	1.229	1994	588.115	229.912	818.027
1984	241	156	397	1995	1.199.468	472.804	1.672.272
1985	1.239	258	1.497	1996	3.389.039	1.335.516	4.724.555
1986	2.301	717	3.018	1997	3.144.053	1.977.164	5.121.217
1987	4.600	1.675	6.275	1998	8.507.210	5.626.676	14.133.886
1988	5.880	2.847	8.727	1999	15.579.145	9.898.624	25.477.769
1989	10.640	4.805	15.445	2000	18.968.071	18.609.423	37.577.494
1990	14.648	10.037	24.685	2001	123.876.596	40.484.246	164.360.842

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 - 2003)

1999 yılında toplam borç servisi GSYH'nin %48,1'ine, iç borç stoku da vergi gelirlerinin %172,1'ine ulaşmıştır. Kamu giderlerinin %41,2'si faiz giderlerinden kaynaklanmıştır. 1998 yılındaki Rusya Krizi, Brezilya Krizi ve Ağustos 1999'daki büyük deprem felaketi, borç stokunun ve borç faizlerinin artışıdaki diğer sebeplerdir.

Tablo 7: İç Borç Servisi ve Stokuna İlişin Seçilmiş Göstergeler 1990 - 2001

Yıl	İç Borç Servisi/ GSYH	İç Borç Stoku/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi/ Kamu Gelirleri	İç Borç Faizi/ Kamu Giderleri	İç Borç Anapara/ Vergi Gelirleri
1990	11,1	45,6	30,8	27,7	21,4	24,4
1991	14,1	60,6	30,5	24,2	18,1	39,1
1992	20,3	72,5	28,2	22,4	17,7	51
1993	24,7	104,5	44,3	32,7	23,9	69,5
1994	34,2	120,5	50,7	39,6	33,1	80,8
1995	29,8	144,1	53,1	40,8	33,4	100,2
1996	34,4	183,3	66,7	54,9	37,8	124
1997	29,1	107,9	48	39,2	28,3	66,3
1998	38,9	156,8	66,9	52,3	39,6	95,8
1999	48,1	172,1	72,4	37,5	41,2	105,3
2000	21,2	116,1	70,9	49,1	36,7	54,3
2001	38,1	199,8	94,5	64,2	43,1	117,9

Kaynak: DPT Ekonomi ve Sosyal Göstergeler (1950 - 2003)

2001 yılında iç borç servisinin anapara kısmı 123.876.596 milyar TL iken, faiz kısmı 40.484.246 TL'dir. Toplam iç borç servisi ise 164.360.842 milyar TL'ye ulaşmıştır. İç borç servisi GSYH'nin %38,1'i kadar olmuştur.

1998'de hükümetlerin borçlanma yetkisi gelir gider farkının %15'i ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca 1999 yılı itibarıyla faiz dışı fazla dengesi hesaplanmaya başlamıştır. 9 Aralık 1999 yılında IMF ile yapılan on sekizinci Stand-By anlaşması ile Enflasyonu Düşürme Programı, Kur ve Para Politikası Uygulaması başlatılmıştır. Bu program ile iç borçlanma maliyetlerinin düşürülmesi ve borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Özcan, 2019: 164).

3.3 2000'den Günümüze

2000'li yıllar Türkiye ekonomisi için çok çalkantılı ve her çeşit sorunun yaşanarak test edildiği bir dönem olmuştur. Krizler, istikrar politikaları, darbe girişimleri, küresel çaptaki salgınlar, yönetim sistemi değişiklikleri ve savaşlar ilk akla gelenler olarak sıralanabilir. Nitekim 9 Aralık'ta IMF ile hazırlanan program, 2000 yılı Kasım ayındaki başka bir kriz ile büyük darbe almıştır.

Ağustos 2000'de faaliyete başlayan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulunun bankacılık sektöründeki riskli işlemlere ilişkin sert uygulamaları ve yabancı yatırımcıların söz konusu durum karşısında dövize dönmeye çalışmaları, 2000 yılındaki krizin ilk dalgasını yaratmıştır. Likidite sıkışıklığını

ile mali yapıları bozulan bankalara TMSF'nin el koyacağı söylentileri faizleri astronomik düzeylere çıkararak kriz oluşumunu daha da hızlandırmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2006: 392; Eğilmez, 2009: 77). Şubat 2001'de Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında gereksiz şekilde büyütülerek basına aktarılan tartışma sonrasında gecelik faizler %6200'lere ulaşmış, TCMB döviz kurunu serbest dalgalanmaya bırakmış ve kriz patlak vermiştir (Uygur, 2001: 22-23; Turan, 2005: 6-7).

Kriz öncesinde ortalama iç borçlanma vadesi 410 gün iken, 2001 yılında vade 148 güne kadar gerilemiştir. Borçlanma bileşik faizi %38'den %96,2'ye yükselirken, 2000 yılında 36.420.620 milyar TL (GSYH'nin %29'u) olan toplam iç borç stoku, 2001 yılında 122.157.260 milyar TL ile GSYH'nin %50,9'una kadar artmıştır. Krizlerin etkisi ile faiz oranlarının yükselmesi ve bankacılık sektöründe yaşanan sarsıntının bütçe üzerinde yarattığı ek yükler, borç stokunun yükselmesindeki en önemli sebeplerdendir.

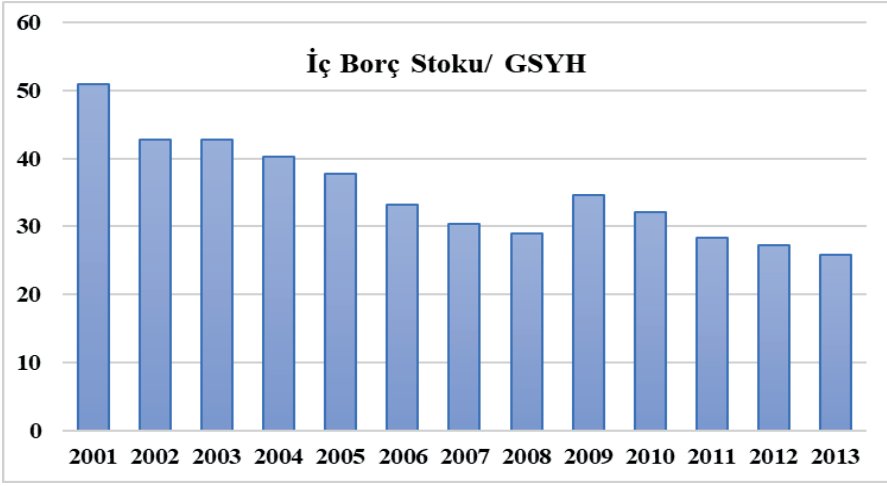
Krizler sonrasında, olumlu etkileri 2010'lu yılların ortalarına kadar sürecek olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) hazırlanmıştır. Program ile bankacılık sektörüne ilişkin tedbirler alınmıştır. Bu şekilde mali piyasalardaki belirsizlikler giderilmeye çalışılmış ve borçlanma faizleri ve döviz kurlarında istikrar sağlanması, yapısal reformların hayata geçirilmesi, enflasyonla etkin mücadele ve sürdürülebilir büyüme hedeflenmiştir. Ayrıca, kamu borç stokunun sürdürülebilirliğinin önemi vurgulanarak, mali yapı sıkılaştırılmaya çalışılmıştır (TCMB, 2002).

Tablo 8: İç Borç Stoku 2001 -2013 (Bin TL)

Yıllar	Tahvil	Bonolar	Toplam Borç Stoku	İç Borç Stoku/ GSYH (%)
2001	102.127.926	20.029.334	122.157.260	50,9
2002	112.849.835	37.019.856	149.869.691	42,8
2003	168.973.626	25.413.074	194.386.700	42,7
2004	194.210.700	30.272.222	224.482.922	40,2
2005	226.964.000	17.818.000	244.782.000	37,7
2006	241.876.000	9.594.000	251.470.000	33,2
2007	249.176.000	61.340.000	255.310.000	30,3
2008	260.848.995	13.978.301	274.827.296	28,9
2009	315.968.769	14.035.810	330.004.579	34,6
2010	343.317.000	9.525.000	352.841.000	32,1
2011	368.778.427	0	368.541.676	28,4
2012	382.857.526	3.684.149	386.541.676	27,3
2013	403.006.954	0	403.006.954	25,8

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TUIK Web Sitesi

Grafik 4: İç Borç Stokundaki Gelişmeler 2001 - 2013

2001 yılı iç borç stoku, ağırlıklı olarak değişken faizli ve döviz cinsi (ya da dövize endekli) tahvillerden oluşmuştur. TMSF'ye devredilen bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi için çıkarılan borçlanma senetleri dolayısıyla, 2001 yılı toplam borç stoku içinde nakit dışı senetlerin payı yüksektir (TCMB, 2002).

Toplam borç stoku, 2002 yılında 149.869.691 milyar TL'ye ulaşarak bir önceki yıla göre %22,68 artmıştır. TMSF ve merkez bankasındaki senetlerin erken itfası ve IMF'in kredi desteği ile iç borç stokundaki artış sınırlı olmuştur. Ortalama borçlanma vadesi 2001 yılında 148 gün iken 2002'de 252 güne çıkmış ve ortalama bileşik faiz de %96,2'den %63,8'e gerilemiştir. Piyasalarda güvenin yeniden sağlanmaya başlamasıyla taze kaynağa ulaşmak kolaylaşmaya başlamıştır. 2003 yılında borçlanmaya ilişkin verilerin Hazine tarafından düzenli olarak TBMM'ye sunulması kararlaştırılarak borç yönetiminde denetim sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, %6,5'lik faiz dışı fazla, borç döndürme yollarının düşürülmesi gibi konularda temel öncelikler oluşturulmuştur (Demircan, 2004: 124). Nitekim faiz dışı fazla yaratılması, reel faiz oranlarının düşürülebilmesi ve borç stokunun azaltılabilmesinde önem arz etmektedir.

2003 yılındaki önemli bir gelişme de 5018 sayılı Mali Kontrol Kanununun (2006'da uygulanmaya başlamıştır) kabul edilmesi olmuştur. İlgili kanun ile performans esaslı sisteme geçilerek; makroekonomik istikrarın ve mali disiplinin sağlanması, kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması, mali saydamlık, hesap verilebilirlik ve çok yıllık bütçeleme

amaçlanmıştır (Demircan, 2006: 53). 2003 yılı ortalama borçlanma vadesi 302 gün ve ortalama bileşik faiz %45 olarak gerçekleşmiştir.

2004 yılında borç stoku bir önceki yıla göre %11,5 artmıştır. Bunun da büyük kısmı nakit açığını karşılamak için yapılan nakit borçlanmadan kaynaklanmaktadır. Makroekonomik istikrarın devamı ve Türklirası varlıkların getirilerinin iyi olması, yabancı yatırımcıları Türk menkul kıymetlerine çekmiştir. Buna bağlı olarak borçlanma vadesi 372 güne uzarken, ortalama bileşik faiz de %25,7'ye gerilemiştir. 2005 yılında da dünya ve Türkiye ekonomisindeki ılımlı rüzgarların devamı ile borçlanma vadesi 560 güne uzamış ve ortalama bileşik faiz %16,9'a kadar düşmüştür. 2006'da küresel olarak likiditenin daralması ve beraberinde yabancı yatırımcıların ilgisinin azalması ortalama bileşik faizi %18,2'ye artırmış, lakin borçlanma vadesi 756 güne kadar çıkmıştır. 2001 krizinde GSYH'nin %50,9'unu kapsayan iç borç stoku, alınan önlemlerin sıkı sıkıya uygulanmaya çalışılması ile her yıl düşmüş ve 2007'de %30,3'e kadar geriletilmiştir. Bunda hem borçlanma imkanlarının geliştirilmesi, kamu mali disiplindeki iyileşmeler, hem de GSYH büyümesinin olumlu katkıları bulunmaktadır. Ayrıca 2002 – 2006 dönemindeki özelleştirme gelirleri ile KKBG'nin düşürülmesi de (her ne kadar Cumhuriyetin birikimlerinin yok pahasına satılması ülkenin geleceğini negatif etkilese de) söz konusu gerilemenin bir diğer önemli kaynağı olarak sıralanabilir.

Tablo 9: İç Borç Stokuna İlişkin Seçilmiş Oranlar 2001 -2013

Yıllar	İç Borç Servisi/ GSYH	İç Borç Servisi/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi / Kamu Gelirleri	İç Borç Faizi/ Kamu Giderleri	İç Borç Anapara/ Vergi Gelirleri	İç Borç Faizi/ Vergi Gelirleri
2001	38,1	199,8	64,2	43,1	117,9	94,5
2002	35,7	209,9	43,1	32	146,3	78,5
2003	34,9	188,1	36,7	29,4	138,1	62,5
2004	31,8	178,8	28,4	25,2	138	55,8
2005	26,1	144,7	18,4	18,4	124,6	36,8
2006	20	118,8	14,7	15,3	96,4	28,4
2007	17,8	98,9	14,6	14,6	81,2	27,2
2008	14,2	85,4	14,2	13,5	61,3	26,5
2009	14,9	82,4	14,2	12,3	60	27,1
2010	16,5	86,2	10,8	10	71,2	20
2011	10,2	52,1	7,4	7,4	38,5	13,8
2012	8,8	35,8	7,6	7,4	27,9	14,6
2013	10,7	48,1	6,3	6,1	36,8	11,9

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TUIK Web Sitesi

Türkiye ekonomisi ve mali sistemindeki olumlu rüzgarlar, 2007 yılı sonlarındaki Amerikan konut krizi ile yavaşlamaya başlamıştır. Krizin derinleşeceğine ilişkin beklentiler gelişmekte olan ülkelerden fon çıkışına yol açmış ve Türkiye’de bu durumdan faiz ve enflasyon artışları olarak nasibini almıştır. Krizin etkileri 2011’e kadar sürmüştür. Borç stokunun GSYH içindeki payı 2007 yılında %30,3 iken, krizin derinleştiği 2009’da %34,6’ya ve 2010 yılında ise %32,1’e yükselmiştir. Her ne kadar iç borç stoku yükselmiş olsa da borçlanma vadelerinin yükselmeye devam etmesi, borç stokunun önemli bir sorun hale gelmesinin önüne geçmiştir. Borç stokunun GSYH içindeki payı önemli bir gösterge olmakla birlikte, borçlanma vadelerinin uzaması (ya da en azından kısalması) borcun sürdürülebilirliğine negatif bir etki yapmamıştır. Stok bir değişken olan borçlar, stok olarak kalmış ve akıma dönüşmemiştir. Nitekim 2001 krizi ile ortalama vade 49 güne kadar düşmüştür. 2007 – 2011 döneminde ortalama borçlanma vadesi (Tablo 10’den izlenebilir) 859 – 1.136 gün arasındadır.

Kamu borç stokunun büyüklüğü; yüksek enflasyon ve gelir dağılımı adaletsizliği en başta olmak üzere, birçok iktisadi sorunu beraberinde getirmektedir (Bal ve Özdemir, 2010: 87). Yüksek borçlar, fiyat istikrarını bozmakta ve yüksek faizden beslenen ve üretim riskini almaya gerek duymayan bir kesimi ortaya çıkararak büyümeyi engellemektedir. Yüksek faizden faydalanabilen rantiyeciler sınıfı ile enflasyonu ortadan kaldırmak için yapılan istikrar programları altında ezilen kesim arasındaki gelir uçurumu da büyümektedir. Bu yüzden iç borcun sürdürülebilirliği ile ilgili sorunların yükünü genellikle yoksul-dezavantajlı kesimler çekmektedir. Borç stokunun büyüklüğünün yanında, borçlanma vadeleri ve borçlanma maliyetleri de sürdürülebilirlik açısından son derece önem arz etmektedir.

Tablo 10: İç Borcun Ortalama Faiz ve Vadesi 2001 – 2013

Yıllar	Faiz Oranları (%)	Ortalama Vade (gün)	GSYH Büyüme (%)
2001	75,9	49	-5,7
2002	56	253	6,2
2003	42,7	302	5,3
2004	24,8	372	9,4
2005	16,6	560	8,4
2006	17,5	756	6,9
2007	18,7	859	4,7
2008	19,1	810	0,7
2009	12,4	1005	-4,8
2010	8,4	1170	9,2
2011	8,7	1136	8,8
2012	9,1	1106	2,1
2013	9,46	1008	4

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TÜİK Web Sitesi

2009 yılı, küresel krizin ve sonrasındaki önlemlerin etkisi ile bütçelerin zorlandığı ve borç stokunun yükseldiği bir yıl olmuştur. 2008 yılında GSYH'ye oranı %28,9 olan iç borç stoku, 2009'da %34,6'ya yükselmiştir. İç borç servisinin GSYH içindeki payı 2009 yılında %14,9 olurken, vergi gelirleri içindeki payı ise %82,4 olmuştur.

İç borç faiz ödemelerinin kamu gelirleri içindeki payının seyri, kamu borç yönetiminin performansına ilişkin önemli bir göstergedir. Bu oran, borçlanmanın faiz maliyetini göstermektedir. İç borç faiz ödemelerinin kamu gelirlerine oranının %68'i aşmaması istenmektedir (Kolçak, 2014: 17). 2000 yılında söz konusu oranın %49,1 olduğu görülmektedir. 2001 yılında kriz ile iç borç faiz ödemeleri kamu gelirlerinin %64,2'sine ulaşmıştır. Alınan önlemler ile 2002 yılında başlayan düşüş eğilimi devam etmiş ve 2009 yılında %14,2'ye kadar gerilemiştir. Söz konusu değişimler Tablo 7 ve Tablo 9 yardımıyla takip edilebilir.

2010 – 2012 dönemini kapsayan Orta Vadeli Program ile krizin etkilerinin ortadan kaldırılması, kamu açıklarının ve kaynak kullanımının azaltılması hedeflenmiştir. Borç stokunun GSYH içindeki payı 2009 yılında %34,6 iken, 2012 yılında %27,3'e gerilemiştir. 28 Mayıs 2013 tarihinde Türkiye'nin hemen her kesiminden vatandaşın katıldığı ve "Gezi Direnişi"

ya da “Gezi Parkı Olayları” diye adlandırılan geniş çaplı protesto eylemleri başlamış ve yoğunluğu büyük kentlerde olmak üzere tüm ülkeyi sarmıştır. Söz konusu dönemde faiz oranları ve döviz kurlarında küçük çaplı hareketler olmakla birlikte, olayların borçlar ve ekonomi üzerinde önemli negatif bir etkisi olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim 2013 yılı itibariyle toplam iç borç stoku 403.006.954.000 TL’dir ve bu da GSYH’nin %25,8’ine tekabül etmektedir. İç borç servisi, vergi gelirlerinin %11,9’una ve ana para ödemeleri ise %36,8’ine eşittir. İç borçlanmada ortalama vade 1008 gün iken, ortalama faiz ise %9,46’dır.

Tablo 11: İç Borç Stoku 2013 -2024 (Bin TL)

Yıl	Tahvil	Bono	Toplam	İç Borç Stok/ GSYH (%)
2013	403.006.954	0	403.006.954	22,1
2014	414.648.522	0	414.648.522	20,2
2015	440.124.283	0	440.124.283	18,7
2016	467.619.633	1.024.696	468.644.329	17,8
2017	534.473.380	974.238	535.447.618	17,1
2018	580.647.000	5.495.000	586.142.000	15,6
2019	739.569.191	15.482.652	755.051.843	17,5
2020	1.060.353.529	0	1.060.353.529	21,0
2021	1.311.269.967	9.919.512	1.321.189.479	18,2
2022	1.886.435.132	18.896.074	1.905.331.206	12,7
2023	3.208.000.678	1.251.184	3.209.251.861	12,2
2024*	3.439.551.622	1.251.184	3.440.802.806	-

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı; TCMB EVDS

**2024 yılı şubat ayı verileridir.*

2015 – 2017 dönemini kapsayan Orta Vadeli Plan ile enflasyon ile mücadele, cari işlemler açığının daraltılması, büyümenin hızlandırılması ve sıkı maliye politikasına devam edilmesi hedeflenmiştir. 2015 yılında 440.124.283 bin TL olan borç stoku, 2017 sonunda 535.447.618 bin TL değerine ulaşmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde ülke içinde yıllarca korunarak güçlendirilmiş ve sistemin her yerine sirayet etmesi sağlanmış, dini kullanan bir terörist oluşumun gerçekleştirmeye çalıştığı darbe ile ekonomi ve siyaset kurumu derinden sarsılmıştır.

İlgili dönemde yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri ise neredeyse yüz yıllık olan Cumhuriyetin yönetim sisteminin, yapılan bir referandum

sonrasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine dönüştürülmesidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi bozulmuş ve hemen her şeyin tek kişiye bağlandığı ve sözde denetlenebildiği bir sisteme 10 Temmuz 2018 tarihi itibarıyla geçiş yapılmıştır. Nitekim; Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tarihi birlikte incelendiğinde, büyük dönüşümler öncesinde, dış güçlerin ve içerideki uzantı ve destekçilerinin mutlaka bir darbe yaptığı (yapmaya çalıştığı) ya da ciddi siyasi – ekonomik bunalımlar çıkardığı açıklıkla görülebilecektir.

Diğer yandan 2018 yılında gelişmiş ülke merkez bankalarının sıkışmaya dönük adımları, Türkiye gibi gelişmekte olan ve özellikle dış kaynak kullanımı yoğun olan ülkelerin ekonomilerini negatif etkilemeye başlamıştır. 2012'den 2017 yılına kadar hem döviz cinsinden hem de dövize endeksli iç borçlanma senetleri, iç borç stoku içinde sıfırlanmıştır. Bu şekilde iç borçlanmanın döviz riski ortadan kaldırılmıştır. Ancak, 2018 itibarıyla Hazine ilginç bir şekilde karar değiştirerek iç borçlanma stratejilerinde değişiklik yapmış ve hem değişken faizli hem de döviz cinsinden borçlanma senetlerinin ihracına başlamıştır. Bu da Türk lirasına olan güveni azaltmış, değer kaybını hızlandırmış ve Hazinesin yükümlülüklerini artırmıştır (Yılmaz ve Erdem, 2022: 36). Aşağıda Tablo 12 yardımıyla borç stokunun döviz – faiz yapısı incelenebilir. 2018 yılına kadar değişken faizli borçlanma senetlerinin toplam stok içinde azaldığı, ancak 2018 yılındaki strateji değişikliği sonrasında hızla artmaya başladığı açıkça görülmektedir.

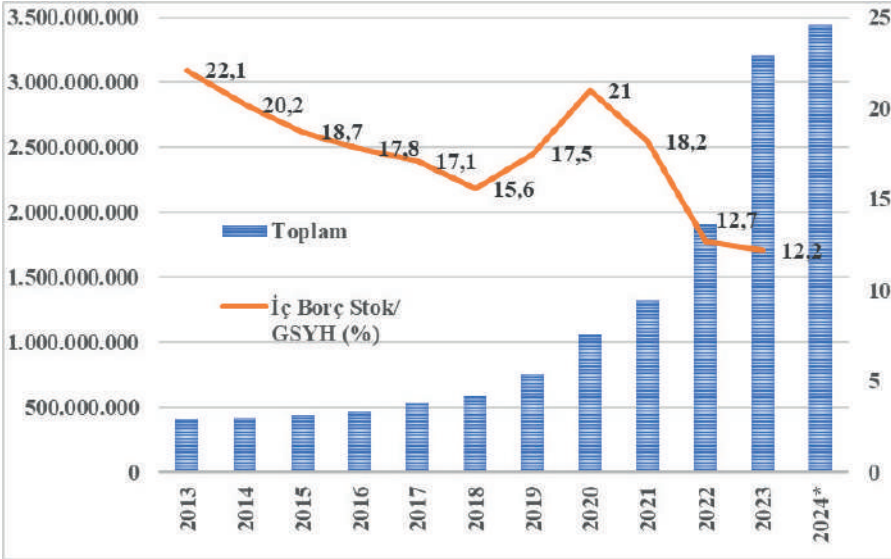
Tablo 12: Borç Stokunun Yapısı 2013 -2023 (Milyon TL)

Yıl	Sabit	Değişken	TÜFE'ye Endeksli	Toplam
2013	212.007	94.760	96.239	403.007
2014	234.889	78.880	100.880	414.649
2015	256.394	84.281	99.450	440.124
2016	278.945	82.882	106.817	468.644
2017	348.401	67.482	119.564	535.448
2018	375.213	75.552	135.377	586.142
2019	464.244	118.483	172.325	755.052
2020	591.666	217.790	250.897	1.060.354
2021	695.984	333.558	291.648	1.321.189
2022	1.044.330	463.339	397.662	1.905.331
2023	1.845.747	904.128	459.377	3.209.252

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi sonrasında iç borç stokunun eskisinden daha hızlı bir şekilde ve sürekli arttığı, görülmektedir (aşağıda Grafik 5 yardımıyla izlenebilir). 2015'ten günümüz 2024'c kadar olan dönem ekonomi ve borçlar açısından oldukça sarsıntılı olmuştur. Darbe ve krizlerden sonra 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca insanın hayatını kaybettiği COVID-19 salgını yaşanmıştır. Salgın sırasında insanlar evlerine kapanmak zorunda kalmış, üretim durma noktasına gelmiş ve devletin asli görevleri gereği harcamalarını bir anda artırmak zorunda kalması, bütçe açıklarını ve dolayısıyla borçları artırmıştır.

Grafik 5: İç Borç Stokundaki Gelişmeler 2013 – 2024 (Bin TL, %)

*2024 yılı şubat ayı verilerini içermektedir.

Salgının ekonomik ve sosyal etkilerine karşı mali paketler hazırlanmış, işletmelerin ayakta kalabilmesi ve finansal kuruluşların istikrarının korunabilmesi için krediler, sübvansiyonlar içeren mali araçlar kullanılmıştır (KBYR, 2023: 50). Bu durum da bütçeyi ve kamu borçlarını olumsuz etkilemiştir. Nitekim Tablo 11'den de görülebileceği üzere 2019 yılında 755.051.843 bin TL olan iç borç stoku, 2020 yılında %40,43 hızıyla artarak, 1.060.353.529 bin TL'ye yükselmiştir. Bu büyük artış ile iç borç stokunun GSYH içindeki payı %17,5'tan %21'e çıkmıştır.

2022 yılı; COVID-19 salgını dolayısıyla yapılan harcamaların ve tedarik zincirindeki aksamalara bağlı olarak oluşan enflasyonist baskıların yanı sıra bölgesel ve küresel jeopolitik gelişmelerin yarattığı belirsizliklerin olumsuz

etkilerinin devam ettiği bir yıl olmuştur. 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya istilası ile başlayan süreç, enerji ve emtia fiyatlarını artırmış ve küresel enflasyonun da artmasına yol açmıştır. Enflasyondaki artışlar ise ABD ve Avrupa'nın faiz artırmalarına sebep olmuştur. Bu ise gelişmekte olan ülkelere olan fon akışını azaltmıştır (KBYR, 2023: 25). Avrupa ve ABD'nin sıkışması Türkiye'deki ekonomik büyümeyi yavaşlatırken, enerji, tarım ürünleri ve emtia fiyatlarının yükselmesine yol açarak enflasyon sorununun daha da büyümesine neden olmuştur.

Diğer yandan 2011 yılı mart ayında Suriye'de başlayan iç savaş da ülkemizin ekonomik, mali, siyasi ve kültürel dinamiklerini negatif etkilemeye başlamıştır ve bu negatif etkiler her geçen gün çığ gibi büyümektedir. Türkiye; sınırlarındaki tüm ülkelerden çoğunluğu nitelsiz olmak üzere, kontrolsüz bir şekilde göçe maruz kalmaktadır. Afganistan, Irak, İran, Suriye, Arap ülkeleri ve Türk Cumhuriyetlerinden; suç ya da terör bağlantısı, uyuşturucu, silah vb. gibi yasadışı maddeler taşıyıp taşımadıkları kontrol edilmeksizin bakılmaksızın milyonlarca insan sınırı geçmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütüne göre (UNHCR) Türkiye, dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülkedir. Türkiye, 2023 yılı itibariyle kayıtlı yaklaşık 3,6 milyon Suriyeli 'ye ev sahipliği yapmaktadır. Kayıtlı olmayanların sayısının da bir o kadar olduğu tahmin edilmektedir. Dünyada kendi demografik yapısını bu şekilde bozan, üniter yapısını ve kurucu asli unsurların geleceğini bu şekilde riske atan bir ülke daha bulunmamaktadır. Göçmenlerin insani gereksinimleri için yapılan harcamaların bütçe ve dolayısıyla borç stoku üzerindeki olası etkilerini tahmin etmek de zor değildir.

SONUÇ

Borçlanma, gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımı olmaksızın tüm ekonomilerin kullandığı ve kullanmak istediği taze bir kaynaktır. Ulaşılması kolay olan bu kaynak, sıklıkla ve hesapsızca kullanılmaya hazırdır ve bağımlılığa dönüşmesi çok basittir. Bu bağımlılık zamanla ekonomileri kötü bir hastalığın içine çekebilmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti öncesindeki Osmanlı Devleti de bu hastalığın etkileri ile hayatını sonlandırmıştır. Yerine kurulan genç Cumhuriyet de uzun bir süre bu çekici kaynaktan uzak durmaya çalışmış, ama bir takım yapısal ve siyasi faktörlerin etkisiyle tekrar borçlanmanın cazibesine kapılmıştır.

Özellikle 1990 sonrasında borçların yeni ve daha büyük borçlar ile finanse edilmeye başlaması kamu açık ve borç sarmalının giderek kuvvetlenmesine yol açmıştır. Borç sarmalı çok büyüdüğünde ve yeni kaynaklar bulmak güçleştiğinde kriz çıkmıştır. Krizler sonrasında ise yeniden benzer bir krizle

karşılaşılması için yeni önlemler dizisi yayınlanmış ve yeni kararlar alınmıştır. Ancak bu da bir kısır döngü halini almıştır. Alınan kararlar ve yapılan düzenlemeler, sadece bir sonraki krizin daha geç ya da daha küçük boyutlarda olmasını sağlamaktan öteye gidememiştir. İçinde bulunduğumuz 2020'li yıllarda da eskisinden çok da farklı bir durum söz konusu değildir. Değişen tek şeyin, eskisinden çok daha fazla sıfırları olan borçlanma rakamları ve yeni yönetim ve yapıların olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin; borçlanmayı daha net ve akılcı bir şekilde anayasal normlarla sınırlandırarak, uygun vadelerde, düşük faizle yapabilmesi ve bu değerli taze kaynaklarını daha verimli yerlerde değerlendirmesi önemli bir gerekliliktir. Kamuda tasarrufun konuşulduğu bugünlerde; gereksiz ve lüks kamu binaları, makam araçları, lüks harcamalar gibi israf kalemleri yerine daha akılcı ve vicdanlı harcamalar yapılması elzemdir. Kamunun en önemli gelir kaynağı olan vergilerin de adil bir şekilde düzenlenerek, dolaylı vergi yükünün ve gariban halktan alınan vergilerin azaltılması, etkin bir vergi denetimi mekanizmasının kurulması önem arz etmektedir. Kamu bütçesinin düzenlenmesi ile kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması, siyasal ve finansal istikrar ile birlikte borç yükünün ve stokunun azaltılmasını orta vadede kendiliğinden sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Akyüz, Fatih (2017). Osmanlı'nın Günahlarından Kurtulmak: Cumhuriyet'in İç Borç Mahsubu, Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları Dergisi, Cilt 7, Şubat, Sayı 12.
- Arsan, H. Üren (1961). Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları, AÜSBF Maliye Enstitüsü Yayın No:17, Ankara.
- Aşçı, Hatice, B. (2016). Lozan Barış Antlaşmasında Osmanlı Borçları Me-selesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 5, s.1649-1666.
- Bal Harun ve Pınar Özdemir (2010). Türkiye Ekonomisinde İç Borçların Yeri ve Sürdürülebilirliği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Der-gisi, Cilt 19, Sayı 1, s.82-98.
- Bakkal Süleyman ve Temel Gürdal (2007). İç Borçlanmanın Türkiye Üzerine Etkileri, Akademik İncelemeler, Cilt 2, Sayı 2, s.147-173
- Bayraktar, Yüksel (2010). Borç Kısılacında Türkiye Ekonomisine Tarihsel Bir Bakış: Borçlanma Üzerine Çıkarılacak Dersler, Bilgi (20), Yaz, s.35-71
- Blejer, M. I. ve Cheasty, A. (1991), "The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues", Journal of Economic Literature, 24,1644-1678.
- Çöğürçü, İclal (2012). Türkiye'nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Gü-nümüze Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2 (1), s.93-104.
- Demircan, Siverekli Esra (2004). Türkiye'de Kamu Borçlarının Siyasi Analizi, Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı 22, s.117-125.
- Demircan, Siverekli Esra (2006). Yeni Ekonomik Düzendeki Bütçe Sistemlerinde-ki Değişim Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumu, Yönetim ve Eko-nomi, Cilt 13, Sayı 2, s.47-61.
- DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950 – 2003.
- Eğilmez, A. Mahfi (1997). Hazine, Ankara: Creative Yayınları.
- Eğilmez, A. Mahfi ve Ercan Kumcu (2006). Ekonomi Politikası, Teori ve Tür-kiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eğilmez, A. Mahfi (2009). Küresel Finans Krizi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gürler, Ayşe Sema (1998). Devlet İç Borç Yönetimi OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yıllık Programlar ve Konjonk-tür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Finansman Dairesi, Ağustos, Yayın No: 2488, Ankara.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Web Sitesi.
- Kanlıgöz, Cihan (1997). Kamu Borçlanma (İstikraz) Sözleşmeleri, Ankara Üni-versitesi SBF Dergisi, 52 (1), s.339-357.

- Kaya, Ayşe (2013). Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:292, İstanbul.
- KBYR (2023). Kamu Borç Yönetimi Raporu (2023). T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2024/01/2023-KBYR-TRK_V9.pdf (Erişim Tarihi 25.04.2024)
- Kolçak, Menşure (2014). Türkiye’de Devlet İç Borçlarının Yönetimi: 2000 Öncesi ve Sonrasının Karşılaştırılması, Sayıştay Dergisi, Sayı 93/Nisan-Haziran, s.5-30.
- Kongar, Emre (1995), Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kopar Metin ve Murat Yolun (2012). 18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış, International Journal of History, History Studies, Volume 4 (1). s.335-358
- Özbilen, Şevki (1999). Türkiye’de Kamu Borçlanması ve Ekonomik Etkileri. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Özcan, Süleyman Emre (2019). “Cumhuriyetten Bugüne Türkiye’nin Borç Sorunu”, Seçilmiş Göstergeler ile Geçmişten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Editör: Yavuz Odabaşı ve Zeki Yılmaz, Ekin Basın Dağıtım, s.163-206
- Sönmez, Sinan (2008). Türkiye’de İç Devlet Borçlanması’nın İşlevi ve Gelişimi, Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi, Editör Gülen Elmas ERASLAN, Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No 4, Ankara.
- Şen, Hüseyin, Abdullah Keskin, İsa Sağbaş (2007). Bütçe Açıkları ve Finansman Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, Orion Kitabevi, Ankara,
- Taş, Ramazan (1995). “Türk Mali Sisteminin Uzun Döneminin Yapısal ve Oransal Analiz Yöntemi ile Değerlendirilmesi (1923-1980)”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50 (01), s.355-382. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001797
- TCMB (1991), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 1990 Yıllık Rapor, Ankara.
- TCMB (2002), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2002 Yıllık Rapor, Ankara.
- Toprak, Düriye (2010). Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.1-14
- Tunçel Ahmet K. ve Yıldırım Murat (2014). 1854- 1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu? Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16 (1), s.1-26
- Turan, Zübeyir (2005). Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 – Şubat 2001 Krizleri, TÜHİS Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları. Ağustos 2005.

- Utkugün, Ceren ve Şaban Ortak (2019). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de İç Borçlanma Çabaları, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt 6, Sayı 11. s.1-21.
- Uygur, Ercan (2001). Krizden Krize Türkiye:2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2001/1, 7 Nisan 2001.
- Ünlüöner, Kurban (1988). Cumhuriyet Dönemi Devlet Borçları, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(4), s.313-335
- Yardımcıoğlu Mahmut, Hilal Kocaman ve Necdet Sezal (2012). Türkiye’de Günümüze Kadar İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, 1 – 2 Ekim 2012.
- Yavuz, Ali (2009). Başlangıcından Bugüne Türkiye’nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20, Aralık, s.203-226.
- Yeşilay, Rüstem Barış (2005). Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (1), s.117-132
- Yılmaz, Binhan Elif ve Azad Erdem (2022). Türkiye’de 2000 – 2020 Dönemi İç Borçlanma Politikaları ile Yurtiçi Orijinal Günah İlişkisi, Vergi Dünyası, 41, Sayı 487, Mart, s.27-42.

Türkiye’de Gelir Dağılımının Gelişimi

Ezgi Kopuk¹

Özet

Gelir dağılımı, ülke ve bireylerin refah düzeyleri, satın alma gücü, sosyal yaşam ve ekonomik varlıklarını adaletli bir şekilde sürdürmesi için önemli bir unsurdur. Gelir, bir ülkede yaşayan bireyler arasında ne kadar adil dağıtılsa, o ülkenin ekonomik gelişiminin artmasıyla birlikte medeni ve güvenli yaşam standartları neticesinde ekonomik kalkınmanın önü de açılmış olur. Gelir dağılımı harcama, tasarruf ve yatırım açısından bireysel ve ekonomik güçler üzerinde belirgin bir etkiye sahip olması ve ekonomi yönetiminin esas unsurlarından biri olması sebebiyle bu bölümde gelir dağılımının teorik yapısı ve ekonomik ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye’de uygulanmış gelir dağılımı politikaları incelenerek, mevcut verilerle Türkiye’de gelir dağılımını ifade eden Gini katsayısı ve yoksulluk oranları değerlendirilmiştir.

Giriş

Gelir ve gelirin dağıtılması uzun yıllardır ekonomi ve siyasetin gündemini oluşturmaktadır. Küreselleşme ve inovasyonun ilerleyişi gelir dağılımında farklılıkları ortaya çıkarmakta ve bu da gelir dağılımı konusunu güncel tutmaktadır. Hızla dönüşen dünyada gelir dağılımı adaletinin korunması ve gelirin eşit bir şekilde dağılımının sağlanması politik, siyasi ve ekonomik stratejilerle düzenlenmeye çalışılmaktadır. Çünkü bir toplumda yaşayan bireylerin gelirden eşit derecede pay alması kişilerin ekonomik özgürlük ve refah paylarını sektörel anlamda geliştirmelerine, istihdam çeşitliliğinin ve talebinin artmasına olanak sağlayarak mikro düzeyden makro düzeye ekonomik büyümenin önünü açmaktadır. Bu açıdan gelirin dağıtılması ekonomik bir olgu olsa da, kişilerin medeni yaşam standartlarına ulaşması kişisel ve toplumsal ahlaki değerlerin korunması bakımından da sosyal bir unsurun parçasını oluşturmaktadır (Güder, 2019: 199).

1 Dr., ezgiikopuk@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7242-1160.

Gelir dağılımının ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda çok yönlü bir nitelik kazanmasının altındaki varoluş yine ekonomi yönetimine dayanmaktadır. Bu doğrultuda gelirin dağılımı hakkında bilgi edinilmesi ve sistemik anlayışın geliştirilmesi için ekonomik gelişimler dikkatle takip edilmelidir. Bu bir ülkenin tüm toplumsal yapılanmasının esasını oluşturmaktadır. Gelir dağılımının bu kadar hayatın içinden bir unsur olması sebebiyle gelir adaleti anlayışının geliştirilmesi, bilincinin artırılması ve farkındalıkla farklı bakış açılarının ortaya çıkarılması için gelir dağılımının ekonomik gelişiminin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu önem kapsamında çalışmada öncelikle gelir dağılımının tanımı, çeşitleri, ölçütleri ve gelir dağılımını etkileyen faktörler ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye’de gelir dağılımının gelişimi hakkında bilgi verilmesi amacıyla Türkiye’de uygulanan gelir dağılımı politikaları ve istatistiki verileri incelenmiştir. İncelemeler sonucunda Türkiye’nin gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığı ve buna bağlı olarak yoksulluk sınırının da yükseldiği tespit edilmiştir.

1. Gelir Dağılımı ve Çeşitleri

Gelir dağılımı, bir ekonomide yaşayan bireyler tarafından üretilen hizmet ve ürünlerden elde edilen gelirin, o ekonomide yaşayan bireylere dağıtım araçları ile paylaşılmasını ifade etmektedir (Karabulut, 2006: 22). Bu gelir dağılımları özel sektör ve kamu tarafından dağıtılmakla birlikte, vergi ve sübvansiyonlardan önce veya sonra yapılabilmektedir. Özel sektör ve kamu, geliri dağıtırken yetenek, işleyiş, temel ihtiyaçlar ve insani gelişim gibi faktörleri göz önünde bulundurarak hareket etmektedir. Bu da ekonomide faaliyet gösteren bireylerin gelirlerinde farklılıklar ortaya çıkarmaktadır (Stewart, 2000: 4). Ayrıca ülkelerin uyguladıkları politikalar, üretim faktörlerine sahip olunması, işgücünün örgütlenmesi, kamusal yapılanma, siyasal etkinlik, geleneksel yaklaşımlar gibi birçok faktör gelir dağılımının farklı yapılanmasına neden olabilmektedir. Gelir dağılımının etkilendiği bu durumların aksine, gelir dağılımının da etkilediği unsurlar vardır. Özellikle harcama, üretim, sermaye birikimi ve servet edinimi gibi faaliyetlerin esas belirleyicisidir (Ulutürk ve Ersezer, 2005: 89).

Gelir dağılımı, hanehalkı, fonksiyonel, bölgesel, sektörel ve işlevsel gelir dağılımı gibi farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Burada hane halkı gelir dağılımı, nüfusun en düşük gelir gruplarından en yüksek gelir gruplarına göre sıralanması ve toplam gelir içindeki payı dikkate alınarak yapılırken fonksiyonel gelir dağılımında üretimde çalışan ücretli kesim ve diğer kesimlerin paylarının belirlenmesiyle gelir dağılımı yapılmaktadır (Akın, 2015: 10). Fonksiyonel gelir dağılımı, hane halkı gelir dağılımından farklı olarak refahın belirleyicisi niteliği taşımaktadır. Çünkü tasarruf, birikim büyüme gibi makro

ekonomik şartların ve hanchalkı gelir dağılımının esas belirleyicisidir. İşlevsel gelir dağılımı, diğer gelir dağılımlarından farklı olarak karlar, ücretler ve kira gibi unsurların dağılımını ifade etmektedir (Stewart, 2000: 4). Bölgesel gelir dağılımı, hanchalkı gelir dağılımıyla benzerlik göstermekle birlikte, gelirin dağıtımında bir ülkeyi oluşturan farklı bölgelerin milli gelirden aldığı pay esas alınmaktadır. Bu gelir dağılımında her bölgenin milli gelire katkısı farklı olduğu için gelirden aldıkları pay da farklılık göstermektedir. Son olarak sektörel gelir dağılımı ise bir ülkenin sahip olduğu sektörlerin elde ettikleri gelire göre dağılımını ifade etmektedir. Özellikle sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinden elde edilen karlılığın farklı olması sebebiyle paylaşılan gelir de farklılıklar içermektedir (Işık, 2006: 123).

2. Gelir Dağılımının Ölçülmesi

2.1. Lorenz Eğrisi

Lorenz eğrisi, 1905 yılında Lorenz tarafından gelir dağılımının tespit edilmesi için geliştirilmiştir. Eğrinin amacı, toplam gelirin ne kadarının belirli bir nüfus yoğunluğunda toplandığını göstermektir. Başka bir ifadeyle Lorenz eğrisi, gelirin kümülatif oranını bireylerin kümülatif oranıyla bağlantılandırmaktadır (Bellù ve Liberati, 2005: 2).

Lorenz eğrisi ile gelir eşitsizliğinin tespitinin yanı sıra gelir eşitsizliğinin zamansal değişimi, eşitsizlik yapısının nasıl farklılara uğradığı ve ülkeler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğinin nasıl gerçekleştiği hakkında çıkarımlar yapılabilmektedir. Bu kasamda Eşitlik Açığı eğrisi, Toplam Lorenz eğrisi ve Genelleştirilmiş Lorenz eğrisi olmak üzere üç farklı denklem içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bu üç eğri çeşidinin hesaplanmasında kullanılan denklemler aşağıda sırasıyla gösterilmektedir (Topuz ve Sekmen, 2020: 108-109)

$$EG_x^j(p) = p - \frac{\sum_{i=1}^N X_i I(X_i \leq Q_x^{p,j}) J_i}{\sum_{i=1}^N X_i J_i} = p - L_x^j(p). \quad (1)$$

$$TL_x^j(p) = \sum_{i=1}^N X_i I(X_i \leq Q_x^{p,j}) J_i. \quad (2)$$

$$GL_x(p) = \int_{-\infty}^{Q_x^p} x dF_x(x). \quad (3)$$

X: Gelir değişkeni

$F_x \cdot (x) = \Pr(X \leq x)$: X'in kümülatif dağılımı

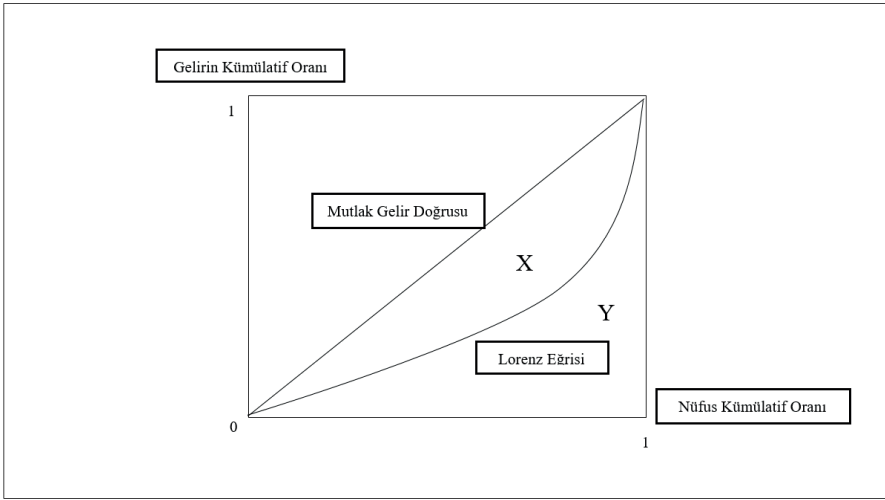
Kuantil fonksiyon: $p \in [0,1]$ iken $Q_x \cdot (p) = F_x^{-1} \cdot (p) = \inf\{x | F_x \cdot (x) \geq p\}$

$Q_x^{p,j}$: j alt nüfus kümesi içinde X'in p kuantili

Eşitlik açığı eğrisi: Nüfusun en yoksul px100'lük kesiminin toplam gelirden aldığı payın, bu nüfusun toplam paydan alması gereken orandan sapmasını göstermektedir.

Toplam Lorenz eğrisi: Alt nüfus grubunda yer alan en yoksul px100 arasındaki çıktının kümülatif toplamını ifade etmektedir.

Genelleştirilmiş Lorenz eğrisi: Kümülatif sonuç ortalamasını göstermektedir.

Şekil 1: Lorenz Eğrisi

Lorenz eğrisi kare şeklinde bir diyagram içerisinde yer almakta olup, yatay ekseninde nüfusun kümülatif payları, dikey ekseninde ise nüfusun belirli bir oranı için gelirin kümülatif oranı belirtilmektedir. Burada Lorenz eğrisi eşit kümülatif nüfus paylarının gelirden aldıkları kümülatif payların işaretlenmesi ile elde edilmektedir. Eğrinin mutlak eşitlik doğrusuyla çakıştığı durumda bireylerin gelirden %100 oranında eşit pay aldığı tespit edilirken, lorenz eğrisinin mutlak gelirden uzaklaştığı durumunda gelir eşitsizliğinin arttığı, eğrinin yatay ve dikey ekseninde yer alması ile de gelir eşitsizliğinin tam olduğu belirlenmektedir.

2.5. Atkinson Katsayısı

Gelir dağılımı ölçümünde kullanılan bir diğer önemli ölçüt Atkinson katsayısıdır. Atkinson, geliştirdiği katsayıyı sosyal refah fonksiyonu ile ortaya koymuştur. Katsayıya göre, bir ülkenin gelir dağılımına 0 değerini vermesi durumunda, o ülkenin gelir dağılımına kayıtsız kaldığı anlaşılabilir. Katsayı ne kadar fazla artarsa, o ülkenin gelir dağılımı eşitsizliğine verdiği tepki de artmaktadır. Kısaca bu katsayının artması ülkenin gelir dağılımında eşitsiz bir yapılanma eğilimini göstermektedir (Çobanoğlu ve Yılmaz, 2019: 2635). Diğer bir deyişle bir ülkede yaşayan bireylerin mevcut gelir dağılımından mutlak eşitlik gelir seviyesine geçerken vazgeçtiği gelir Atkinson ölçütü olarak tanımlanmaktadır. Burada toplumun vazgeçebileceği gelir miktarı, o toplumun sosyal refah fonksiyonu ile ilişkilidir (Kılıcı ve Karaca, 2019: 974).

3. Gelir Dağılımını Etkileyen Ekonomik Etkenler

Gelir dağılımını etkileyen yapısal ve yapısal olmayan birçok unsur vardır. Yapısal olarak özellikle inovasyon çağına etkisiyle dijitalleşme ve teknoloji üretimi istihdamın yeniden şekil almasına (Özçelik vd., 2018), yeni sektörlerin ortaya çıkmasına, ürün ve üretim sürecinin farklılaşmasına olanak sağlayarak milli gelirdeki payların değişimine sebep olmuştur. Bu da gelir dağılımının yeniden şekil alması için üzerinde baskı yaratmıştır. Yapısal olmayan etkenler ise ekonomik ve siyasi politikalar ve kararlarla gelişen makro ve mikro ekonomi uygulamaları ile mali yönetim anlayışına dayanmaktadır. Bu bölümde gelir dağılımına doğrudan etki eden ekonomik göstergeler dikkate alınmıştır.

3.1. Ülke Ekonomileri

Ülkeler ekonomik gelişimlerini sağlamak için ekonomi politikalarını büyüme ve kalkınma odaklı dikkate almalarının yanı sıra halkın gelirden eşit pay almasına yönelik politikaları da göz ardı etmemektedirler. Bu politikalarla hükümetler hem kişi başı gelirin artmasını hem de gelirden alınan payın tek bir yüzdelik kesime ait olmadan tüm bireyler tarafından eşit dağılımını hedeflemektedir (Acar, 2015: 49).

3.2. Enflasyon

Gelir dağılımındaki eşitsizliği artıran etkenlerin başında enflasyon gelmektedir. Enflasyon hanehalkının alım gücü ve refahında doğrudan bir etki yarattığı için öncelikli olarak gelir dağılımını etkilemektedir. Enflasyon oranlarındaki her bir artış gelir dağılımı eşitsizliğini de artırmaktadır.

Enflasyon oranları azaldıkça bu etkinin pozitifte döndüğü görülmektedir. Ayrıca makul düzeylerde seyreden enflasyonun rekabet ortamı yaratarak ekonomik gelişim ve gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etki yarattığı bilinmektedir (Çelik v e Erkişi, 2022: 255).

3.3. İşsizlik

İşsizlik hanehalkının gelirinde azalmaya sebep olduğu için gelirde eşitsiz dağılımı ortaya çıkarmaktadır. Özellikle teknoloji, ticaret kayması ve inovasyon kaynaklı meydana gelen kitlesel işsizlikler toplumsal gelir dağılımı eşitsizliğinde oldukça etkilidir. Aynı zamanda ülkede artan işsizlik nedeniyle ücret pazarlığı emek gücü üzerine baskı yaratarak reel ücret artışlarının azalmasına ve bu da gelirin adaletsiz dağılımına sebep olacaktır (Durak ve Akalın, 2022: 74).

3.4. Göç

Gelir dağılımını etkileyen başka bir unsur göçtür. Göç istihdamla ilişkili olarak gelir dağılımını etkilemektedir. Ülke göç alıp vermesine göre farklılık gösteren gelir dağılımı eşitsizliği, ülkenin göç alması durumunda artmakta, ülkenin göç vermesi durumunda ise azalmaktadır. Ayrıca ülke içerisinde sektörler arasın özellikle tarımdan sanayi sektörüne olan istihdam göçlerinde gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığı görülmektedir (Acar, 2015: 49).

3.5. Bütçe Açıkları

Bütçenin gelir ve gideriyle ilişkili olan gelir dağılımı, bütçenin açık verdiği durumlarda olumsuz etkilenebilmektedir. Bütçe açığı ile karşılaşıldığında, yüksek gelir gruplarının vergi oranlarının düşürülmesi, orta ve düşük gelirliden alınan vergi oranlarının artırılması sonucunda ciddi bir gelir dağılımı adetsizliği ile karşılaşmaktadır. Ayrıca bütçe giderlerinde faiz ödemelere büyük bir paya sahip ise bu da gelir dağılımını olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan bütçeden yapılan harcamalar personel, sosyal güvenlik, yatırım gibi bireylerin gelirini artırıcı sebeplerle yapılıyorsa, bu gelir eşitsizliğini azaltmaktadır (Dişbudak ve Süslü, 2007: 5).

4. Türkiye’de Gelir Dağılımı Politikaları

Sosyal devlet anlayışıyla ve ekonomik refah artışının sağlanması amacıyla elde edilen gelirin toplumda yaşayan bireylere eşit şekilde pay edilmesi toplumsal barışın ve adaletin sağlanmasında oldukça önemlidir. Sosyal refah devletinin toplumsal bilince nüfuz edilmesi için özellikle eğitim, sağlık, beslenme gibi insani yaşam alanlarının sadece toplumun belli kesimine değil, tamamına eşit bir şekilde ulaştırılması gerekmektedir. Sosyal devlet

anlayışından uzaklaşılması ile gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlik, hükümetlerin siyasi varlığını sürdürmelerinde en büyük engeldir. Bu sebeple hükümetler hem toplumun hem de iktidarın temelini oluşturmak için gelir dağılımını eşitliğini sağlamak zorundadırlar. Dolayısıyla hükümetler gelir dağılımına doğrudan gelir transferleri, vergi indirimleri veya ek vergiler, kamu sübvansiyonları gibi araçlarla gelir dağılımını eşitlemeye yönelik politikalarla müdahale etmektedir (Erçakar ve Güvenoğlu, 2018: 46).

Türkiye 1970’li yılların sonunda ortaya çıkan krizle birlikte küreselleşme ve hem ticari hem de ekonomik serbestleşme politikalarına yönelmiştir. Ülkenin kapalı ekonomi yönetim anlayışı tıkanmış ve böylelikle dışa dönük ihracata dayalı büyüme yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımla birlikte daha çok üretimin yapılması ve daha fazla pazara ulaşmanın önemi ortaya çıkmıştır. Kamu ihracata dayalı büyüme kapsamında 24 Ocak 1980 yılında istikrar kararlarını yayınlayarak istihdam, büyüme ve gelir paylaşımına yön vermeyi amaçlamıştır. Ülkenin aldığı serbestleşme hareketleri kapsamında özel sektörün yapılanmasına yönelik kredi faizlerinin serbest bırakılması, sübvansiyonlar, teşvikler, vergi indirimleri, ucuz krediler, vergi iadeleri gibi birçok alanda yenilikler yapılmıştır. Ancak ülkenin siyasi ve ekonomik sistemi düzenleyememesi ile birlikte istikrarlı bir politika uygulamasının engellenmesi sonucu istenilen hedefler ve seviye yakalanamamıştır. Türkiye olumsuz bu süreçlerin önüne geçmek için kalkınma planları ile sistemli bir yapılanmayı sürdürmeye çalışmıştır. 1985’li yılların sonunda hane halkının gelir ve refahını arttırmanın yanı sıra insani yaşamın desteklenmesi için düşük faizli krediler, toplu konut uygulamaları, ücretlilere vergi iadelerinin yapılması ile transferlerin sağlanması ve zorunlu tasarruf gibi girişimler faaliyete geçirilmiştir. Ülke ekonomik gelişimi yakalamak için 1980 yılından günümüze kadar gerek ülke içi yönetim gerekse uluslararası örgütlerle planlı bir ekonomi sistemini kurmaya çalışsa da ülkenin 1994, 2001, 2008 ve mevcut dönemdeki krizler sebebiyle gelir dağılımında eşitlik sürdürülebilir bir nitelik kazanamamıştır (Cicioğlu, 2013).

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, gelir dağılımında istenilen seviyeye ulaşmak için kuruluşundan bugüne birçok uygulamaları hayata geçirmiştir. Türkiye’nin gelir dağılımında eşitliği sağlamak için uyguladığı bazı politikalar şunlardır (Peçe, Ceyhan ve Akpolat, 2016: 139).

- Yeni ve genç girişimciler verilen destekler
- KOBİ verilen teşvikler
- Sosyal yardım destek programları ve bunlara ayrılan fonlar
- Asgari ücretin reel artışının sağlanması

- İşsizlik sigortası
- İşsizliğin azaltılması için uygulanan politikalar
- Kamuda çalışan ve emekli olanların ücret artışları, en düşük dereceli ücret alanların gelir düzeyleri dikkate alınarak artırımın gerçekleştirilmesi

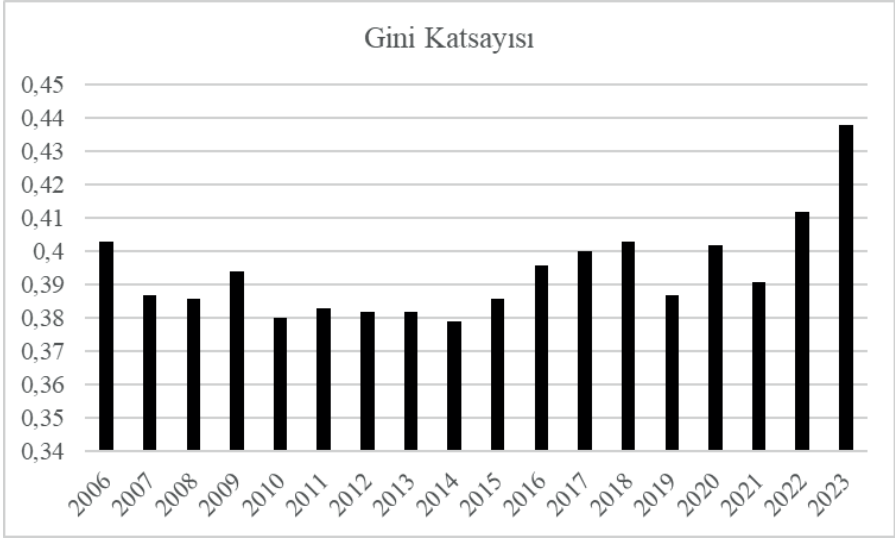
Türkiye’de 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), 2011 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) ve Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nün kurulması ile sosyal transferlere gelir dağılımının adil olması ve bireylerin refah düzeylerinin eşitlenmesi için büyük önem gösterilmiştir. Uygulanan bu politika doğrultusunda 2013 yılında GSYİH içerisinde %1,35 olan sosyal yardım payı, 2021 yılında %1,74 çıkmıştır. Oransal olarak artan bu payın gelir dağılımındaki etkisinin olumlu olması beklenmektedir. Ancak payın yükselmesi aynı zamanda sosyal yardıma muhtaç olan birey sayılarındaki artışla da doğru orantılı olabilmektedir. Bu da politikanın sosyal refah devleti anlayışından uzaklaştığını göstermektedir. Sosyal yardım payı her ne kadar oransal olarak artışla bir pozitif etki gösterse de, bu payın azalması ekonomik gelişimin de göstergesi olabilmektedir. Bu bakımdan sosyal yardım politikasının gelir dağılımındaki olumlu etkisini anlayabilmek için işsizlik oranları, beşeri sermaye, nüfusun yaş dağılımı gibi istihdamı ve istihdamın sosyal haklarının belirlenmesi gerekmektedir (Özsoy, 2024: 360).

Günümüz şartlarında artan dijitalleşme, Sanayi 4.0 ve teknolojik ilerleme istihdamın dönüşümünü ve bu da elde edilen gelirin yeniden şekil almasını ortaya çıkarmıştır. Gelir dağılımının hükümet politikalarıyla istenilen düzeye ulaşması için yetersiz kalınacağı bir piyasa gelişmiştir. 11. Kalkınma Planı’nda teknoloji üretiminin artmasıyla nitelikli işgücü talebine yanıt verebilmek için işgücüne gerekli niteliklerin kazandırılması ve yeniden beceri ediniminin sağlanması uzun dönemde gelir dağılımını olumlu etkileyeceği belirtilmiştir. Emegin yeniden nitelik kazandırılmasını içeren geçiş sürecinde ekonominin yanı sıra yeni gelişen durumlara adaptasyonun sağlanması için zamansal olarak gelir dağılımında eşitsizlikler meydana gelebilmektedir. Ülke mevcut dönemde gelir dağılımı eşitlemek için özellikle beşeri sermaye başta olmak üzere, ileri düzey teknoloji, inovatif ürün ve üretim süreci, dijitalleşme gibi bir dizi alanda strateji yönetimleri geliştirmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

5. Türkiye’de Gelir Dağılımı

Bir toplumda belli bir dönemde elde edilen gelirin o toplumda yaşayan bireyler arasında paylaşılmasını ifade eden gelir dağılımı, ülkenin ekonomik şartlarını, gelişimi, kalkınması, yoksulluk seviyesi, yolsuzluk düzeyi, gelir farkları, sermaye birikimi gibi birçok unsur hakkında çıkarım yapılmasına olanak sağlamaktadır (Çakır, 2022: 566). Bu bakımdan gelir dağılımının araştırılması ekonomik varlığın sürdürülmesi, mevcut durum hakkında bilgi edinilmesi ve gelecek ekonomi politikalarının şeklinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımında gözlemlenen dengesizliklerin giderilmesi ve takip edilmesi ekonomik niteliğin artırılmasında stratejik bir önem kazanmaktadır. Türkiye de gelişmekte olan ve geçmişinden bugüne yüksek enflasyona maruz kalan bir ülke olması nedeniyle gelir dağılımı dengesizliği ile sürekli karşılaşmıştır.

Şekil 3: Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Gini Katsayısı

Kaynak: TÜİK, 20.07.2024.

TÜİK’te var olan dönemler dahilinde ele alınan hanehalkı kullanılabilir gelire göre Gini katsayısı değerleri Şekil 3’de gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde gelir dağılımının eşitliğe en yakın olduğu dönemler 2010 ve 2015 yılları arasında gösterilmektedir. Diğer yıllarda özellikle 0,40 bandını geçen dönemlerde gelir dağılımındaki adaletsizlik hissedilir düzeylere ulaşmıştır. İncelenen dönemler arasında ise 2023 yılı yüksek enflasyon ve ekonomi politikasının düzensiz yönetimi sebebiyle çıkan kriz neticesinde

gelir dağılımı eşitsizliği en yüksek seviyeye ulaşmış ve gelir farklılıkları arasındaki makas daha fazla açılmıştır.

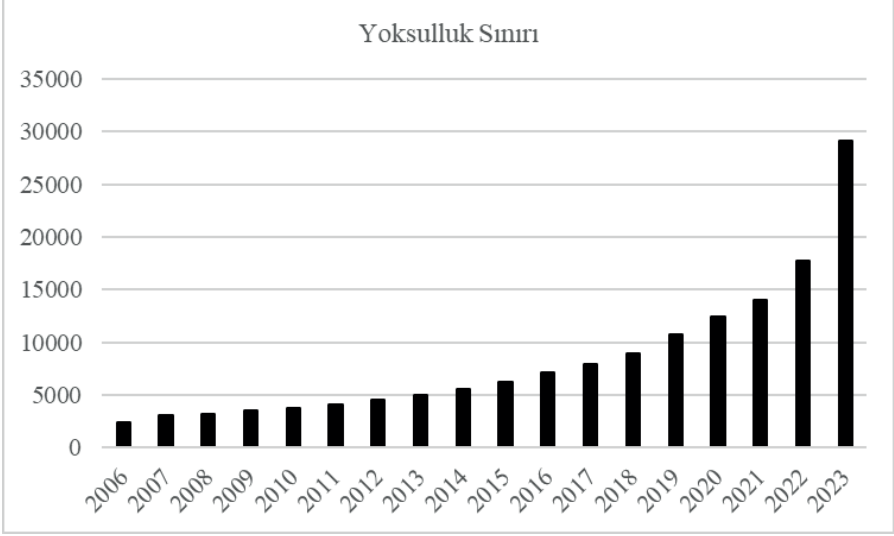
Tablo 1: Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Bölgesel Gini Katsayısı

Tarih	TR6	TR5	TR8	TR2	TR9	TR4	TR3	TRC	TRA	TR7	TRB
2006	0,40	0,39	0,36	0,35	0,39	0,39	0,41	0,38	0,36	0,35	0,38
2007	0,41	0,36	0,36	0,33	0,35	0,38	0,37	0,35	0,39	0,34	0,37
2008	0,37	0,39	0,37	0,33	0,37	0,33	0,38	0,39	0,43	0,34	0,36
2009	0,38	0,38	0,38	0,37	0,37	0,36	0,38	0,40	0,38	0,4	0,38
2010	0,38	0,35	0,34	0,37	0,32	0,32	0,38	0,38	0,37	0,36	0,38
2011	0,39	0,36	0,33	0,37	0,33	0,32	0,4	0,37	0,37	0,36	0,38
2012	0,39	0,35	0,33	0,38	0,33	0,34	0,39	0,34	0,37	0,36	0,35
2013	0,39	0,38	0,32	0,35	0,32	0,32	0,38	0,36	0,38	0,34	0,35
2014	0,39	0,39	0,33	0,37	0,33	0,35	0,37	0,36	0,39	0,36	0,36
2015	0,39	0,38	0,35	0,38	0,33	0,35	0,37	0,36	0,37	0,36	0,35
2016	0,39	0,39	0,36	0,39	0,36	0,34	0,38	0,34	0,35	0,38	0,37
2017	0,38	0,37	0,35	0,40	0,34	0,36	0,38	0,34	0,33	0,35	0,35
2018	0,39	0,38	0,37	0,41	0,34	0,35	0,37	0,37	0,34	0,37	0,33
2019	0,37	0,36	0,35	0,38	0,36	0,32	0,36	0,36	0,33	0,36	0,33
2020	0,39	0,38	0,35	0,37	0,36	0,32	0,38	0,36	0,34	0,36	0,33
2021	0,38	0,36	0,36	0,37	0,35	0,32	0,37	0,35	0,36	0,37	0,31
2022	0,39	0,41	0,38	0,38	0,37	0,35	0,39	0,35	0,37	0,4	0,33
2023	0,42	0,46	0,40	0,43	0,41	0,38	0,42	0,38	0,42	0,44	0,35

Not: Akdeniz-TR6, Batı Anadolu-TR5, Batı Karadeniz-TR8, Batı Marmara-TR2, Doğu Karadeniz-TR9, Doğu Marmara-TR4, Ege-TR3, Güneydoğu Anadolu-TRC, Kuzeydoğu Anadolu-TRA, Orta Anadolu-TR7, Ortadoğu Anadolu-TRB

Kaynak: TUIK, 20.07.2024.

Türkiye’nin bölgesel gelir dağılımını gösteren Gini katsayıları tablo 1’de gösterilmektedir. İncelenen dönemlerde gelir dağılımının en fazla eşitsiz olduğu bölgeler Akdeniz-TR6, Batı Anadolu-TR5 ve Ege- TR3 olarak görülmektedir. Bu bölgeleri sanayinin en fazla yoğunlaştığı bölgelerden biri olan Batı Marmara-TR2 takip etmiştir. Genel yapıda tüm bölgeler eşit seviyede Gini katsayılarına sahip olmakla birlikte, 2023 yılında her bölgenin Gini katsayısı yaklaşık olarak 0.04 puan artmıştır. Bu artış hem araştırılan dönemler içerisinde hem de 2022 yılına göre en fazla gerçekleşen artış olmuştur.

Şekil 4: Türkiye'nin Yoksulluk Sınırı

Not: Yoksulluk Sınır Riski %50 dikkate alınmıştır.

Kaynak: TÜİK, 20.07.2024.

Gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlik gelir grupları arasındaki farkı açmakla birlikte, nüfusun belli bir kesiminin daha fazla gelir elde etmesine, belli bir kesiminden daha fazlasının ise gelir kaybetmesine neden olmaktadır. Bu da ülkedeki refah düzeyini düşürerek yoksulluk oranlarını hızla artırmaktadır. Türkiye’de yoksulluk sınırı TÜİK’te yer alan veriler ışığında her geçen gün daha fazla artmıştır. 2006 yılından 2012 yılına kadar makul artışlar gözlemse de, 2012 yılından sonra bu artışlar daha yüksek seviyede gözlemlenmiştir. Özellikle 2022-2023 döneminde neredeyse yoksulluk sınırında %100’e yakın bir değerde artış gerçekleşmiştir.

Sonuç

Gelir, bireyin ekonomik yaşamını idame ettirebilmesinin ve insani yaşam standartlarını elde etmesinin birincil unsurunu oluşturmaktadır. Gelirin toplumda istihdam edilen ve aile bireylerinin refah düzeylerini dikkate alarak toplumun genel gelir yapılanmasına göre dağılımı eşitlik, adalet ve sürdürülebilir bir ekonomik varlık açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda her ülke gelirin eşit bir şekilde dağılımını sağlamaya yönelik politika, uygulama ve stratejik yönetimler geliştirmektedir. Gelir dağılımının en yüksek eşitsizliğe ulaştığı ülkeler gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler

bu politika ve stratejilerin yönetiminde zorlanabilmektedir. Çünkü gelir dağılımını eşitleyecek olan makro ekonomik unsurların, üretim artışının, katma değeri yüksek üretimde rekabet gücünü elde etmenin, inovatif yatırımların, teknoloji açığının kapatılmasının, beşeri sermaye oluşumunun desteklenmesi gibi birçok faaliyet alanın gözetilmesi gerekmektedir.

Gelişme niteliği taşıyan Türkiye, ekonomik dengelerin ve gelişimin sağlanmasında politik dengesizlik ve krizlerle karşılaştığı için gelir dağılımının eşitlenmesinde istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Özellikle 2015 yılından sonra gelir dağılımındaki eşitsizlik oranları gittikçe artmıştır. 2023 yılında ise araştırılan dönemler içerisinde en yüksek seviyeye ulaşarak, emeğin değeri göz ardı edilmiş, gelir farklılığında orta ve alt gelir düzeylerinde kalan bireyler refah seviyelerini kaybederek yoksullaşmışlardır. Nitekim 2012 yılından sonra hızla artan yoksulluk sınırı, 2023 yılında bir önceki döneme göre yaklaşık %100 oranında artmıştır.

Türkiye’nin sergilediği bu olumsuz tablo Gini katsayısının en düşük olduğu 2010-2014 döneminde ve yoksulluk sınırının daha fazla artmaya başladığı 2012 yıllarında kontrol altına alınabilseydi, bugün yüksek gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk sınırı ile karşılaşılmayacaktı. Bu durum ülke içerisinde ekonomik dengeleri altüst ettiği gibi sosyal yaşamın zorlaşmasına, insani yaşam standartlarının kaybedilmesine, suç oranlarının artmasına neden olabilmektedir. Ayrıca istihdamın açık verdiği bir ülkeye fazladan işgücü enjeksiyonu, yerel toplumun gelir dağılımının bozulmasına ve gelir kaybına yol açmıştır. Türkiye öncelikli olarak yerel olmayan fazla işgücü potansiyelini ortadan kaldırarak üretim artışının yeniden canlandırılması ve üretim artışının daha fazla potansiyel taşıdığı sektörlerde istihdamın önünü açmalıdır. Aynı zamanda küresel çapta Sanayi 4.0’ın getirdiği inovatif dönüşüme adaptasyonu sağlayabilmek için beşeri sermayenin yeniden beceri kazandırılması ve geliştirilmesi için uluslararası iş birliklerini artırmalıdır. Bununla birlikte vergi adaleti, sosyal yaşam destekleri, işgücüne dahil olamayan bireyler için gelir transferleri toplumsal gelir dağılımı eşitliğine göre mali açıdan yeniden düzenlenmelidir.

Kaynakça

- Acar, İ. (2015). Türkiye’de Gelir Dağılımı. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 43-59.
- Akın, F. (2015). Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımı Müdahale Gereği. *İş ve Hayat*, 1(1), 9-24.
- Başkanlığı, T. C. (2019). *11. Kalkınma Planı (2019-2023): 100. Yıl Türkiye Planı*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Bellù, L. G., & Liberati, P. (2005). Charting Income Inequality: The Lorenz Curve. *The EASTPol*, 1-17. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/7c681f66-90d8-4c4e-b006-8e6931bfb034/content> adresinden alındı
- Cicioğlu, Ş. (2013). Türkiye’de 1980 Sonrası Gelir Dağılımının Ekonomi Politikaları ve Krizler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(2), 29-49.
- Çakır, M. (2022). Türkiye’de Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörler: Bölgesel Analiz. *16th International Conference on Knowledge, Economy & Management Proceeding*, 566-576.
- Çakmak, A. İ., & Tosun, B. (2017). Ekonomik Büyüme-Gelir Dağılımı İlişkisi: Kuznets Hipotezinin Seçilmiş Ülkeler Üzerine Araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi KOSBED*(33), 33-44.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları*(59), 89-132.
- Çelik, D., & Erkişi, K. (2022). Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir Dağılımına Etki Eden Faktörler. *Erciyes Akademi*, 36(1), 253-269.
- Çobanoğlu, F., & Yılmaz, H. İ. (2019). Türkiye’de Yıllık Hanehalkı Kullanılabilir Gelir Eşitsizliğinin Ölçümü. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 2633-2646.
- Dereli, D. (2024). *Finansal Derinleşme ve Gelir Dağılımı Arasındaki İlişki: Farklı Gelir Grubuna Ait Ülkeler için Panel Veri Analizi* (Cilt Doktora Tezi). Çanakkale: T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Dişbudak, C., & Süslü, B. (2007). Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımını Belirleyen Makroekonomik Faktörler. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(65), 1-23.
- Durak, S., & Akalın, G. (2022). Türkiye’de Gelir Dağılımının Belirleyicileri. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(2), 69-86.
- Erçakar, M. E., & Güvenoğlu, H. (2018). Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Sosyal Koruma Harcamalarına Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Metinleri*(1), 38-53.
- Güder, F. (2019). Yüksek Gelirli Ülkelerde Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörler. *Fiscaoeconomia*, 3(2), 198-216.
- Işık, N. (2006). Sektörel Gelir Dağılımının Ekonomik Büyüme Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 119-127.

- Karabulut, T. (2006). Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(1), 21-36.
- Kubar, Y. (2011). Bir İktisat Politikası Amacı Olarak Gelir Dağılımı: Türkiye Örneği (1994–2007) Analizi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 227-246.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, XLV(1), 1-30.
- Kübra Karkuş Kılıcı, C. K. (2019). Gelir Dağılımın Ölçülmesi ve Devletin Gelir Dağılımına Müdahalesi. *ECONDER. I. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 671-678). Karabük: Karabük Üniversitesi.
- Özsoy, D. (2024). Türkiye’de Gelir Dağılımı Çalışmaları ve Gelir Dağılımında Sosyal Transferlerin Etkisinin Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(27), 356-372.
- Peçe, M. A., Ceyhan, M. S., & Akpolat, A. (2016). Türkiye’de Gelir Dağılımının Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2(1), 135-148.
- Stewart, F. (2000). Income Distribution And Development. *QEH Working Paper Series - QEHWPS37*, 1-37. doi:http://dx.doi.org/10.4337/9781843767473.00014
- Topuz, S. G., & Dağdemir, Ö. (2016). Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Kuznets Ters-U Hipotezi’nin Geçerliliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(3), 115-130.
- Topuz, S. G., & Sekmen, T. (2020). Türkiye’de Hanchalkı Gelir Eşitsizliğine Etki Eden Faktörlerin Lorenz ve Yoğunlaşma Eğrileri ile Analiz Edilmesi ve Bölgeler Arası Karşılaştırma. *Curr Res Soc Sci*, 6(2), 103-124.
- TUİK. (2024, 07 20). *Gelir Dağılımı İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1> adresinden alındı
- Ulutürk, S., & Ersezzer, D. (2005). Gelir, Gelir Dağılımı Yaklaşımları ve Devletin Rolü. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 88-105.

Türkiye İş Gücü Piyasasının 100 Yıllık Dönüşümü

Oktay Tosun¹

Özet

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren emek ve iş gücü piyasalarındaki yapısal dönüşümlerini tarihsel, ekonomik ve teknolojik bağlamda incelemektedir. Çalışma, Türkiye'nin yüz yıllık iş gücü gelişimini dört ana döneme ayırarak ele almaktadır: Erken Cumhuriyet Dönemi, sanayileşme ve şehirleşme (1950-1980), ekonomik-sosyal değişimler (1980-2000) ve küreselleşme ile teknolojik değişim (2000-2023). Erken Cumhuriyet döneminde, tarıma dayalı bir ekonomiden sanayiye geçiş hedeflenmiş, fakat savaşların etkisiyle iş gücü piyasası kadın ve çocuk emeğine dayanmıştır. Bu dönemde işçi hakları, sosyal güvenlik ve çalışma koşullarını düzenleyen ilk politikalar hayata geçirilmiştir. 1950-1980 arası dönemde sanayileşme ve kentleşme hızlanmış, iş göçler artmış, ancak ekonomik krizler ve yetersiz politikalar nedeniyle kalkınma süreci sekteye uğramıştır. 1980 sonrası dönemde, neo-liberal politikalar ve küreselleşme etkisiyle esnek iş gücü piyasaları ve dışı açık ekonomi yapısı gelişmiştir. Ancak bu süreçte işsizliğin artması ve iş gücü piyasasındaki eşitsizlikler önemli sorunlar olarak varlığını sürdürmüştür. 2000'li yıllarda teknolojik gelişmeler, iş gücü talebini nitelikli becerilere yönelmiş, buna karşın kayıt dışı sektör ve istihdam yetersizliği gibi yapısal sorunlar devam etmiştir. Bölüm, Türkiye'nin iş gücü piyasalarının sürdürülebilirliği için eğitim, teknolojik uyum ve istihdam politikalarının entegrasyonunun önemine dikkat çekmektedir.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık tarihi boyunca emek ve iş gücü piyasaları, ekonomik ve toplumsal dinamikler çerçevesinde önemli dönüşümler geçirmiştir. Üretim sürecine katılan bedensel ve düşünsel her türlü insan etkinliği olarak kavramsallaştırılan emek, iş gücü piyasasının

1 Bilim Uzmanı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, oktay.tosun@ogr.dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8489-3816

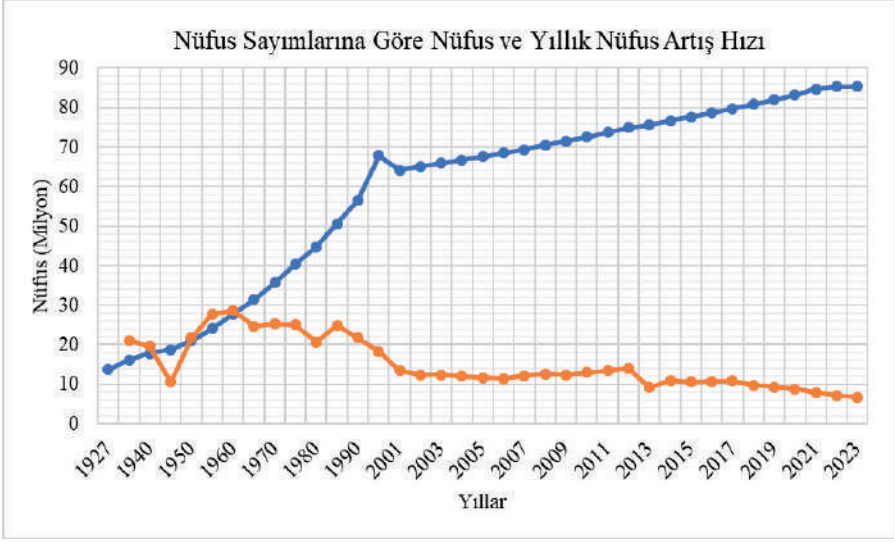
temelini oluşturur (Işığışık, 2014: 1). Emek, ekonomik faaliyetler arasında sermaye, girişimci ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerinin yanında yer alır ve doğrudan insan etkinliği olarak kabul edilir (Akbaş, 2015: 5).

Bu çalışmanın amacı, kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin emek ve iş gücünün gelişimini incelemektir. Bu bağlamda, erken Cumhuriyet döneminden başlayarak sanayileşme, şehirleşme, ekonomik krizler ve küresel entegrasyon gibi çeşitli aşamalar ele alınacak ve bu süreçlerin emek ve iş gücü üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarıma dayalı bir ekonomiden sanayiye geçiş hedeflenmiş, bu doğrultuda ilk modern emek politikaları oluşturulmuştur. 1920'lerin başında yabancı sermaye yatırımlarının önemi ve sektörel dağılımı dikkate alınarak ülke ekonomisi şekillendirilmeye çalışılmıştır (Tezel, 1982: 96). Ancak Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi art arda yaşanan savaşlar, iş gücü piyasasında mevcut iş gücünün tam kapasite ile kullanılmasını engellemiş, ağırlıklı olarak kadınlar ve çocukların iş gücü piyasasında yer almasına yol açmıştır (Özel, 2011: 76). Bu dönemde, emek ve iş gücü piyasasına ilişkin düzenlemeler, işçi hakları, çalışma koşulları ve sosyal güvenlik gibi konuları kapsayan bir dizi uygulamayı içermiştir (T.C. Resmî Gazete, 1936). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, Türkiye'de ekonomik ve sosyal alanda dikkat çekici dönüşümler yaşanmış, çok partili döneme geçişle birlikte uluslararası kuruluşlara üyelik, ekonomi politikalarını ve dolaylı olarak iş gücü piyasasını etkilemiştir (Küçükler ve Gürbüz, 2012: 52).

1950'li yıllarla birlikte iç göçlerin artması, kentleşme ve sanayileşme sürecini hızlandırmış; bu süreçler iş gücü piyasasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Sanayileşmenin gerektirdiği nitelikli iş gücünün sağlanması, emek piyasasında yapısal dönüşümlerin de önünü açmıştır (Makal, 2001: 104).

Nüfus ve nüfus artış hızı da Cumhuriyet Dönemi'nde emek ve iş gücü piyasasının dönüşümünde önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin 1927 yılında 13,64 milyon olan nüfusu, 2023 yılına gelindiğinde 85,37 milyona ulaşmıştır (Grafik 1). Yıllık nüfus artış hızı ise 1927 yılında %21,1 iken, 2023 yılında %6,7'ye gerilemiştir. Bu demografik değişim, emek piyasasında arz ve talep dengesini sürekli olarak etkilemiş, iş gücü politikalarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Kaynak: The World Bank, 2022; TÜİK, 2023

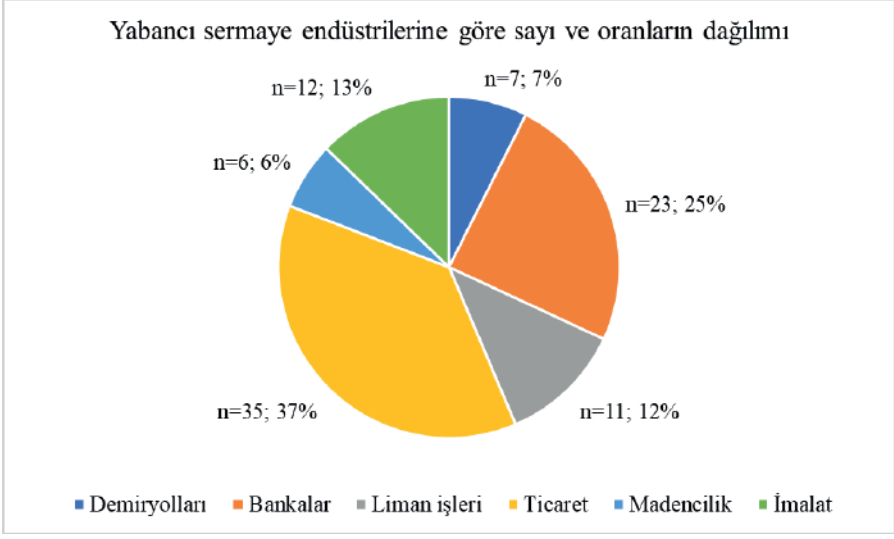
Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık sürecinde emek ve iş gücünün gelişimini tarihsel bir çerçevede ele almak, emek piyasasındaki dinamikleri ve değişimleri anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle, erken Cumhuriyet Dönemi olarak kavramsallaştırılan kısımda Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte başlayan ekonomik ve sosyal dönüşümlerin iş gücü ile bağlantısı detaylandırılmış; sanayileşme ve şehirleşme olarak kavramsallaştırılan kısımda 1950'lerden itibaren hızlanan sanayileşme süreçleri ve bunun iş gücü üzerindeki etkileri açıklanmış; ekonomik ve sosyal değişimler olarak kavramsallaştırılan kısımda ekonomik liberalizasyon, özel ve kamu sektöründeki değişiklikler ile iş gücü piyasası arasındaki ilişkiler ortaya koyulmuş; son olarak küreselleşme ve teknolojik değişim olarak kavramsallaştırılan kısımda ise küreselleşme ve teknolojik gelişmeler ile geleneksel iş gücü piyasası, Türkiye ölçeğinde detaylandırılmıştır.

1. Erken Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti, büyük bir tarım toplumundan ve onun oluşturduğu toplumsal yapıdan miras alarak kurulmuş, kuruluşundan itibaren modern dünyanın ekonomik ve toplumsal gelişmelerini takip etmeye ve uygulamaya odaklanmıştır. Bu bağlamda, ekonomik gelişimini sanayileşme hedefi doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır (Özaydın, 2018: 66). Cumhuriyetin kurulduğu henüz ilk yıllarda Türkiye'de çalışan nüfusun sektörel dağılımı incelendiğinde, iş gücünün %80,9'unun tarım,

%8,9'unun sanayi ve %10,2'sinin hizmet sektöründe istihdam edildiği görülmektedir (Toprak, 1999: 25). Tarım sektöründe çalışanların önemli bir kısmında kadın ve çocukların istihdam edildiği ileri sürülebilir.

Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşlarının arka arkaya yaşanması ve bu savaşlara on binlerce askerin katılması nedeniyle iş gücü piyasasını ağırlıklı olarak kadınlar ve çocuk işçiler oluşturmuştur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'na on binlerce vatandaşın katılmış olması iş gücü ve emek piyasasında olumsuz etkilere neden olmuş ve bu olumsuzluklar açık bir şekilde hissedilmiştir. Bu dönemde ayrıca girişimciler ve yabancı sermayenin Türkiye ekonomisindeki belirsizlikler nedeniyle yatırım yapmaktan kaçınması mevcut durumu daha fazla güçleştirmiştir (Özel, 2011: 76). Buna rağmen ülke ekonomisi içerisinde mevcut yabancı sermaye bu dönemde oldukça önemli bir yer tutmuştur. 1920'lerin başında Türkiye'de ekonominin para-piyasa ve ticaret-emek ilişkilerinin yaygınlaşabildiği bölümlerinde önemli bir yer tutan yabancı yatırımcı şirketlerin ülkedeki öz varlıklarının değeri 63 milyon sterlin düzeylerindedir. Bunun %45'i Alman, %26'sı Fransız, %17'si İngiliz, %4'ü Belçikalı ve %2'si Amerikalı sermayedarlara ait yatırımlardan oluşmuştur. Söz konusu yatırımların; 39,2 milyon sterlini demiryollarına, 10,2 milyon sterlini bankacılık sektörüne, 5 milyon sterlini liman işleri ile ilgili belediye hizmetlerine, 3,6 milyon sterlini ticarete, 3 milyon sterlini madencilik sektörüne ve son olarak 2,4 milyon sterlini ise imalat sanayine yapılmıştır (Tezel, 1982: 96). Yabancılar ait yatırım sermaye tutarlarının sektörel dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir (Grafik 1). Grafikte görüldüğü üzere bu dönemde yabancı sermaye payının en yüksek olduğu alan ticaret iken bunu sırasıyla bankacılık, imalat, demiryolları ve madencilik izlemiştir.

Grafik 1. 1923 yılında Türkiye'deki mevcut yabancı sermaye

Kaynak: Tezel, 1982: 96'dan uyarlanmıştır.

Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra işçi ve işverenler arasındaki ilişkileri düzenlemek, çalışma hayatını iyileştirmek ve işçilerin haklarını korumak amacıyla ilk modern emek politikaları 15 Haziran 1936 yılında onaylanarak Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (T.C. Resmî Gazete, 1936). Buna göre emek ve iş gücü piyasasına ilişkin aşağıda yer alan tabloda sunulan bir dizi uygulama hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk modern iş politikası ve kapsamı

Kapsam	Açıklama
Çalışma koşulları	<ul style="list-style-type: none"> İşçi çalışma saatleri, izin hakları ve dinlenme süreleri gibi çalışma koşullarını düzenlemek ve standardize etmek Gece çalışmaları, fazla mesai ve çalışma sürelerini düzenleyerek işçi sağlığı ve güvenliğini temin etmek
İşçi hakları	<ul style="list-style-type: none"> İşçi temel hak ve özgürlüklerini korumak, hak ve özgürlüklerin işverenler tarafından kötüye kullanılmasını önlemek İşçi haklarının ihlal edilmesi durumunda uygulanacak cezai müeyyideleri belirlemek
İş güvenliği ve sağlığı	<ul style="list-style-type: none"> İş yerlerinde iş güvenliği ve işçi sağlığıyla ilgili önlemler almak ve bu konularda işverenlere yükümlülükler getirmek İş kazalarını ve meslek hastalıklarını önlemek için gerekli düzenlemeleri yapmak

İşçi ve işveren ilişkileri	<ul style="list-style-type: none"> • İş sözleşmeleri ve toplu iş sözleşmeleri ile ilgili kuralları belirlemek • İşçilerin sendikal ve toplu pazarlık yapma haklarını temin etmek
Sosyal adalet ve refahı	<ul style="list-style-type: none"> • İşçilerin ekonomik ve sosyal refahını artırmak için gerekli düzenlemeleri yapmak • Sosyal güvenlik, işsizlik sigortası ve işçi tazminatları gibi konularda yasal düzenlemeler getirerek işçilerin sosyal güvencelerini sağlamak
Çocuk ve kadın işçiler	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuk işçiliği ile mücadele etmek ve onların çalışma koşullarını düzenlemek • Kadın işçilerin çalışma hayatında korunmasını sağlamak, doğum izni ve analık hakları gibi düzenlemeler getirmek
İşçi eğitimi ve yetiştirme	<ul style="list-style-type: none"> • İşçilerin mesleki eğitim ve yetiştirilmesine yönelik düzenlemeler yapmak, iş gücünün kalitesini ve verimliliğini artırmak

Kaynak: 3330 sayılı Resmî Gazete'den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Emek, çalışanların belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere ortaya koyduğu zihinsel ve fiziksel çabalar olarak nitelendirilir (Ehrenberg, Smith ve Hallock, 2021). Üst yöneticilerden alt kademe iş görenlere kadar üretim faaliyetlerine katılan emek faktörlerine katılımın toplamının iş gücü (Şahan Öztürk ve Akbulut, 2011: 20) olarak kavramsallaştırıldığı dikkate alındığında yukarıda sunulan 3008 sayılı İş Kanunu ile emek ve iş gücü arasındaki yakın ilişki açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Son olarak yukarıda sunulan düzenleme, Cumhuriyetin ilanından birkaç yıl önce erkeklerin önemli bir kısmının savaşa gitmiş olmaları nedeniyle kadın ve çocuk iş gücüne ayrıca kapsamlı bir yer ayırmaktadır. Bu dönemde kadın ve çocukların iş gücünde yer almalarının nedeninin, emek piyasasında meydana gelen gelişmeler veya ekonomik dinamiklerden ziyade, erkeklerin Balkan Savaşına katılmalarının sonucunda artan iş gücü talebini karşılamak olduğu öne sürülebilir (Yığıtbaş ve Özcan, 2021: 761).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de İkinci Dünya Savaşından sonra iktisadi, sosyal ve siyasal alanlarla ilgili dikkat çekici dönüşümler yaşanmıştır. Savaşın bitmesini takip eden birkaç ay içerisinde sosyal ve ekonomik düzeni doğrudan etkileyecek ilk radikal dönüşüm yaşanmış ve çok partili döneme geçilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden süreçteki ekonomik zorluklar nedeniyle korumacı ve devlet kontrollü bir sistem olmasına rağmen önceki döneme kıyasla göreceli bir ekonomik açıklık yaklaşımının izlendiği ifade edilebilir (Yardımcı ve Kutlutürk, 2019). Bu dönemde Türkiye’nin özellikle Uluslararası Para Fonu’na, Birleşmiş Milletler’e ve Dünya Bankası’na üye olması ekonomik politikalar üzerinde doğrudan; emek ve iş gücü üzerinde

ise dolaylı etkiler yaratmıştır (Küçükler ve Gürbüz, 2012: 52). Bu üyeliklerin ekonomik istikrar sağlama ve mali disiplin amacı taşıyan reformlar yapılmasına teşvik etmesi, iş gücü piyasasında sürdürülebilir iş ortamını; iş gücü talebinde artış sağlayan sanayileşme politikasını; iş gücü piyasasında rekabeti artıran ve emek piyasasında daha esnek yapının oluşmasına katkı sağlayan küresel ekonomiye entegrasyonu hızlandırmıştır. Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesiyle de fiili ve hukuki sendika kurma yasağı ortadan kalkmış ve sendikaların kurulması mümkün hâle gelmiştir. Böylelikle 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'la Türkiye çalışma ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır (Makal, 2001: 105).

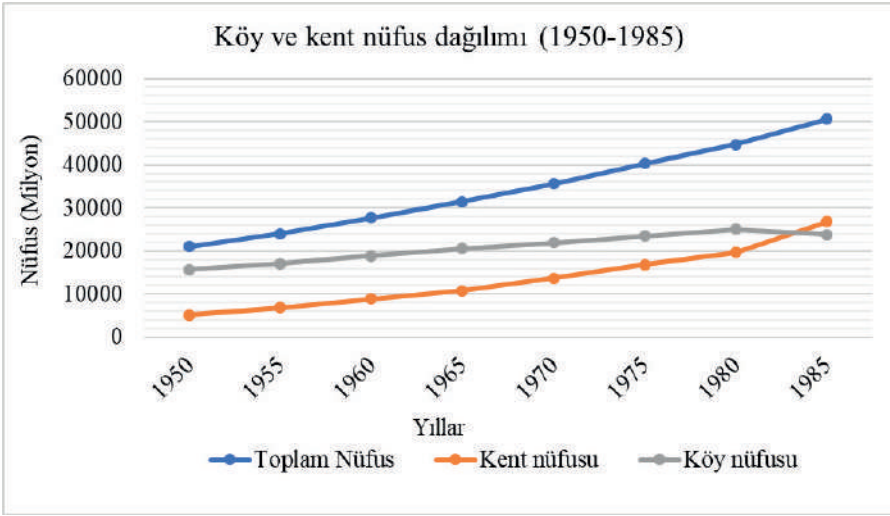
2. Sanayileşme ve Şehirleşme (1950-1980)

Türkiye'de bu dönemde, güncel küresel koşullara uyum sağlamak amacıyla eski yaklaşımlar dönüştürülmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki tarımı ve altyapıyı serbest piyasa düzeninde geliştirmeyi içeren bir programın uygulamaya alınması olmuştur. 1954 yılından başlayarak ekonominin içine düştüğü olumsuzluklar ve meydana gelen gelişmeler nedeniyle bu on yıl içerisinde planlanan dönüşümler arzulan biçimde uygulanamadığı gibi hedeflerin sürdürülmesine de olanak bulunamamıştır (Kazgan, 2006: 82). Bu dönemde uygulanan tarım odaklı ekonomik kalkınma modeli bağlamında takip edilen makineleşme ve modernleşme, göç eğilimi olan köylülerin değil büyük toprak sahiplerinin lehine sonuç vermiştir (Batmaz ve Erdem, 2016: 206-208). Verimlilik artarken emek gücüne duyulan ihtiyaç azalmış, köylüler diğer bir ifadeyle ırgatlar işsiz kalarak köylerini terk etmek durumunda kalmıştır. Sonuç olarak model 1950'li yılların ilk yarısında başarılı olmuşsa da ikinci yarısı ile birlikte ekonomik büyümeyi durgunluk ve sonrasında işsizlik, yüksek enflasyon ve dış ödeme güçlüğüne etkisiyle kriz dönemi takip etmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001). Bu dönemde başlayan sosyo-ekonomik değişimin hızlı bir iç emek göçünü başlatması, kentleşme ve kentlileşmeye yol açmış; mevsimlik göç yerini kalıcı göçe bırakmıştır (Zürcher, 1998: 329). Tıpkı bugün olduğu gibi o dönemde de gerçekleşen göçlerin arka planında bulunan en önemli itici güçlerden biri iş bulmaktır.

Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte iç göçler ağırlık kazanmaya başlarken bunun bir sonucu olarak nüfusun mekânsal dağılımında ve doğal olarak emek ve iş gücü piyasasında önemli değişimler meydana gelmiştir. Ayrıca kentlerin düzensiz büyümesi Türkiye'nin gündemine girerken, 1950'de nüfusun sadece %19'u 10.000 ve daha fazla nüfuslu kentlerde yaşarken, bu oran 1960'ta %26'ya çıkmıştır. Bu nüfus hareketliliği sonucunda, üretim gücü, yetenekler ve iş alanları ile nüfus artışı arasındaki fark beklenenden fazla genişlemiştir.

(Peker, 2009: 19). Göç bağlamında gerçekleşen hareketliliklerin baskın çoğunluğunu topraksız köylüler ile küçük toprak sahipli köylülerin bir kısmının köylerini terk ederek kentlere gitmeye başlamaları oluşturmuştur. Bu iki grubun köylüler içerisindeki büyük çoğunluğu kapsadığı dikkate alındığında yaşanan hareketliliğin oldukça büyük olduğu değerlendirilebilir.

Göç ve kentleşme hareketliliği Cumhuriyetin ilk dönemlerinin aksine bu dönemde sanayileşme bağlamında göreceli bir iyileşme yaşamıştır. Sermaye eksikliğinin yanı sıra 1920'lerde Türkiye'nin sanayileşme çabalarının önündeki en büyük engellerden biri gelişmekte olan sanayinin gereksinim duyduğu nitelikli işgücünün sağlanamaması olmuştur. Bu yetersizlik, sanayileşme açısından ciddi sınırlamalara ve sorunlara yol açmış, bu işgücü arzının oluşturulması da temel ekonomik hedeflerden biri hâline gelmiştir.

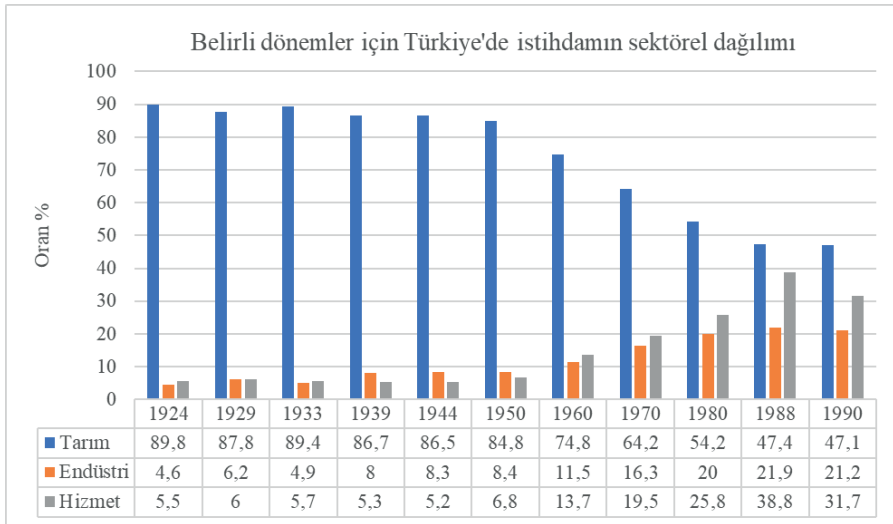
Grafik 2. Yıllara göre köy ve kent nüfusu (1950-1985)

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'de sürekli bir sanayi işçiliğinin oluşmadığının en önemli göstergelerinden biri olan işgücü devir oranlarının yüksekliği sonucunda, iktisadi kurumlar verimli bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmek için gerekli işgücünü sağlayamamış, düşük kapasiteyle çalışmak zorunda kalmış ve bu durum üretim düzeyinde potansiyel veya reel düşüşlere neden olmuştur (Makal, 2001: 104). Buna rağmen İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki küresel ölçekli sanayileşmenin yansımaları Türkiye'de 1950'li yıllarda görülmeye başlamıştır. Sanayileşmenin gelişmiş ülkelerde 18. yüzyılda başlayarak yeni bir ivme kazanmaya başladığı dönem, Türkiye için ancak bir başlangıç olabilmıştır. Bu durum halkın öncelikle en yakın yerleşim

merkezlerine sonrasında ise iletişim ve ulaşım olanaklarının yüksek ve sosyo-ekonomik açıdan daha iyi bir durumda olduğu metropollere yerleşmesine yol açmıştır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1607-1608).

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer konu sanayileşme, iş gücü piyasası, kentleşme ve iç göçlerdir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşme iç göçler ile başlamış ve beraberinde kentleşme gelmişken; Türkiye’de, iç göçler sanayileşme ile başlamış hatta iç göçler sanayileşmeye ivme kazandırmıştır (Öztürk, 2007: 255). Sözü edilen hareketliliğin doğal bir sonucu olarak aşağıda sunulan grafikte (Grafik 1) görüldüğü üzere yıllar içerisinde sanayi, tarım ve hizmet sektöründe diğer bir ifadeyle iş gücü piyasasında dikkat çekici bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönemde gerçekleşen değişimlerde, uygulanan yeni kalkınma projesinin de etkisi bulunmaktadır. Uzun yıllar izlenen devletçilik, diğer bir ifadeyle kısıtlama ve kontrol yaklaşımından uzaklaşarak özel girişimlerin teşvik edilmesinin ve alınan Marshall yardımlarının da etkisiyle makineleşmenin önü açılmıştır (Doğan, 2005).

Grafik 3. Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı (1924-1990)

Kaynak: Bulutay’dan (1995: 189) yararlanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Grafik incelendiğinde dikkat çeken eğilimler şu şekilde sıralanabilir: i) Tarım sektörü hâlâ baskın sektör konumundadır. ii) 1950’den önce oldukça küçük oranlarda olmakla birlikte ağırlığı giderek azalmaktadır. Bu zamandan itibaren diğer sektörler tarım karşısında kayda değer bir ivme kazanmıştır. iii) Sanayinin payındaki büyüme 1950’den önce hizmet sektöründen daha büyükken, 1950’den sonra daha düşük seyretmiştir. 1950’den sonra

işçilerin tarımdan ayrılma eğilimi iç göçün doğal bir sonucudur. Bu durum, yüksek nüfus artışı ve toplumun düşük üretim kapasitesi ile birleştiğinde, kentsel alanlarda kayıt dışı sektörün yaratılmasındaki başlıca etken olarak yorumlanabilir (Bulutay, 1995: 189-190). Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan yapının sürdürüldüğü anlaşılmakta; bu dönemde ülkenin emek ve iş gücü piyasasını tarımın domine ettiği görülmektedir. Atatürk dönemi olarak nitelendirilebilecek 1923-1938 yılları arası döneme bakıldığında tarımın iş gücü piyasasının önemli bir kısmını kapsadığı görülmektedir. Diğer yandan endüstri ve hizmet sektörünün Türkiye'nin kalkınması ve istihdam açısından önemli iki fenomen hâline geldiği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak bu dönemdeki sanayileşme ve kalkınma çabalarının istihdamda yapısal dönüşümler yarattığı da yukarıda sunulan grafikte açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Örnekle ifade etmek gerekirse makineleşme bir yandan iş gücüne duyulan ihtiyacı azaltırken diğer yandan kullanılan makinelerin kullanımı için nitelikli iş gücüne olan talebi görece arttırmaktadır.

Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanmaya başlanmış ve yüksek büyüme seviyesine ulaşılsa da dönemin sonunda yüksek ekonomik büyüme sürecinde ödemeler dengesi sorunu ortaya çıkmıştır. Detayları, takip eden kısımda tartışılan 24 Ocak 1980'de duyurulan yapısal değişim ve istikrar programı çerçevesinde büyüme ihracata dayalı büyüme stratejisine, sermaye piyasalarının ve dış ticaretin serbestleştirilmesine bağlı olarak gerçekleştirilmek istenmiştir. Serbestleşmenin doğal bir sonucu olarak Türkiye'de özellikle sanayideki iş gücü talebindeki artışı beraberinde getirmiştir (Sandalcılar ve Noyan Yalman, 2012: 52).

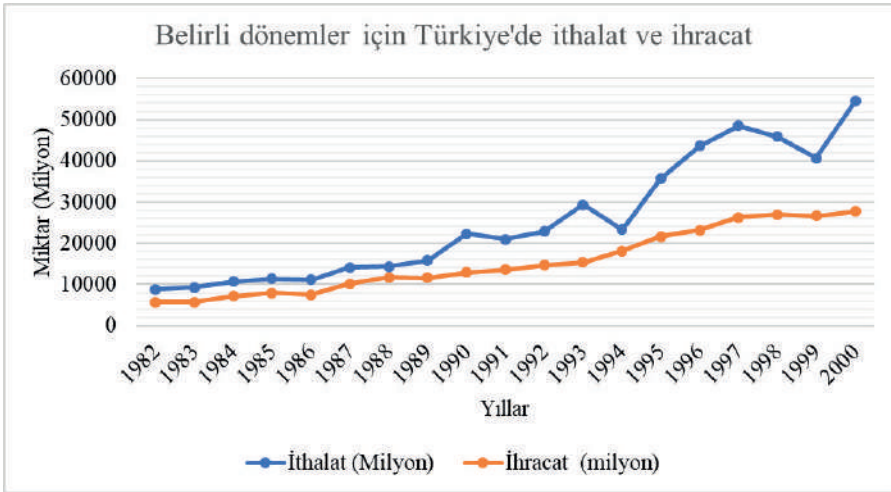
3. Ekonomik-Sosyal Değişimler (1980-2000)

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de Türkiye'de öncelikli olarak üstesinden gelinmesi gereken problemlerin en önemlileri, işgücü piyasasındaki problemler ve işsizliktir. 1960'ların başından 1980'e kadar Türkiye, ithal ikameci politikalar ve Kalkınma Planları kapsamında yoğun devlet müdahalesi yoluyla bir sanayileşme stratejisi izlemiştir. 1980 sonrası dönemde, neoliberal paradigmanın belirginleşmeye başlayan hakimiyeti ile birlikte ihracata dayalı bir sistem benimsenmeye başlanmıştır (Galbraith ve Galbraith, 2008).

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi doğrultusunda serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk adımlarının atıldığı bu dönemde, sözü edilen ekonomik yapının hayata geçirilebilmesi için makroekonomik istikrar tedbirleri, dış ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirme, devlet sübvansiyonlarının

azaltılması ve reel ücretlerin düşürülmesi gibi yaklaşımlar uygulanmıştır. Aşağıdaki grafikte söz konusu dönemde uygulamaya koyulan politikaların bir yansıması olarak nitelendirilebilecek istatistikler yer almaktadır. İthalat ve ihracat değerlerinin yer aldığı grafikte, hayata geçirilen uygulamaların etkisini gösterdiği, ithalat ve ihracatta dikkat çekici artışların söz konusu olduğu görülmektedir. Buna rağmen ihracata kıyasla orantısız büyüyen bir ithalatın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ticaret açığının olduğu anlamına gelen bu durum (Uddin ve Khanam, 2017: 41), bir yandan Türkiye’de yeterince üretim yapılmadığına, diğer yandan iş gücü piyasasının da etkili bir biçimde kullanılmadığına işaret etmektedir.

Grafik 4. Türkiye’de ithalat ve ihracat hacmi (1982-2000)

Kaynak: TÜİK, 2012: 478

Yukarıda sözü edilen ekonomi politikalarına uygun bir sosyopolitik zeminin oluşturulması ise 12 Eylül ile sağlanmıştır. Demokratik politik yapının askıya alındığı bu dönemde hazırlanan 1982 Anayasası ile emek kesiminin birçok kazanımı ortadan kaldırılmıştır. Bu süreçte, örneğin, işçi kesiminin en önemli örgütlerinden Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kapatılmış, sendikal faaliyetler yasaklanmış ve grevler durdurulmuştur. 1982 Anayasası’na uygun olarak, sendikal özgürlükler ve işçi hakları konusunda demokratik olmayan 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile 2821 sayılı Sendikalar Kanunu Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Bu düzenlemelerle, grev hakkı yalnızca toplu sözleşme anlaşmazlıklarıyla sınırlı tutulmuş, işçi sendikalarının siyasi faaliyetlerde bulunması ve siyasi partilerle ilişki kurması yasaklanmış, grev ertelenmesi

ise fiilen grev yasaklamasına dönüşmüştür (Ansal vd., 2000: 63-64; Kesici, 2011: 88).

Devletin ekonomide egemen olduğu 1980 yılına kadar planlı ekonomi ya da karma ekonomi modeli uygulanmış, devletçi politikalar aynı zamanda Cumhuriyetin modernleşme vizyonunun ve ulusal devlet inşasının bir aracı olarak benimsenmiştir. Cumhuriyetçi elitler, 1980 yılına kadar Anadolu'nun geri kalmış kentlerine bir dizi sanayi projeleri dağıtmıştır. İleri teknolojiye sahip ve büyük ölçekli devlet mülkiyetindeki bu sanayi işletmeleri için karma ekonomi modeliyle büyük bir altyapı oluşturularak sanayileşme süreci başlatılmıştır (Kabaş, 2021). Bu dönem içerisinde Türkiye ekonomisi küresel ekonomiye artan bir entegrasyon süreci yaşamış, bu süreçte uluslararası ticaret, doğrudan yabancı yatırım veya göçten çok daha büyük bir rol oynamıştır. Türkiye bu dönemde önemli ölçüde göç almamış veya vermemiştir (Kaya, 2008: 167).

Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra başlayan ticari serbestleşme, ekonomide birçok yeniliği ve yapısal değişimi beraberinde getirmiştir. Ekonomik liberalizasyon (24 Ocak 1980 Kararları) sürecine girilmesi, faiz oranlarındaki sınırlamaların kaldırılması (1981), döviz alım ve satımının serbestleştirilmesi (1984), kambiyo kontrollerinin tamamen kaldırılması (1989) bunlardan bazılarıdır. Bu inovasyonlar, Türkiye finans piyasalarının uluslararası sermaye hareketlerinin etki alanı girmesini sağlamıştır (Kar ve Tatlıöz, 2008: 4). Diğer yandan, Türkiye ekonomisinin bu dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde, makroekonomik dengeleri sağlamadan finansal liberalizasyon kararı alması ve uygulaması mevcut dengesizlikleri daha da artırmıştır. Emek piyasasında iş gücünün ekonomik faaliyetler içerisindeki mevcudiyetini arttırıcı bir gelişme gerçekleşmemiş ve işsizlik önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de bir problem olmayı sürdürmüştür. İş gücü arzında meydana gelen artışa rağmen tasarrufların finansal sektöre kayması ve sonuç olarak yatırımların gerilemesi, sermaye birikiminin yetersiz olması, iş gücü verimliliğindeki ve arzındaki artış arasındaki uyumsuzluk işsizliğin artmasına yol açmıştır (Erdoğan, 1999: 119).

Yukarıda ifade edilenler değerlendirildiğinde, Türkiye'de emek ve iş gücü piyasalarını canlandıracağı düşünülen 1980 liberalizasyon programının beklenen sonucu tam anlamıyla vermediği gibi sektörlerin istihdam oluşturma potansiyellerini düşürdüğü ve işsizliği arttırdığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin geçmişten bu döneme kadar geçen süreçte diğer birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi çözmek için üzerinde en fazla durduğu sorunlardan birisi işsizliktir. Ekonomik, sosyal, psikolojik ve siyasal etkileri ile toplumsal huzuru olumsuz etkileme potansiyeli olan bu problemin çözülmesine

yönelik, örneğin AB üyesi ve aday ülkelerde Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS) çerçevesinde çözüm arayışları gerçekleştirilmiş (Duruel ve Kara, 2009: 16) buna rağmen, kısa vadede gerçek bir çözüm üretilememiştir. Bu dönemde Türkiye’de istihdamla ilgili olarak, yeterli düzeyde sanayileşememe probleminin yanı sıra hızlı nüfus artışının yol açtığı fazla işgücü arzı sorunu da bulunmaktadır. Geleceğe yönelik olarak, büyük çaplı iç göç ve kayıt dışı sektörün istihdam içindeki önemli payının da bu sorunun önemli yan etkileri olduğu öne sürülmüştür (DPT, 1994: 23).

Yukarıda ifade edilenleri destekler biçimde, aşağıda verilen tablo (Tablo 2), Türkiye’nin 1988 ile 2000 yılları arasındaki toplam nüfus ile iş gücü piyasasına ilişkin bazı istatistikleri içermektedir. Tabloda görüldüğü üzere liberalizasyon programının Türkiye’nin iş gücü piyasasını canlandırmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Tablo incelendiğinde oldukça küçük dalgalanmaların olmasına rağmen verilen yıllar içerisinde istihdamın büyük ölçüde azaldığı görülmektedir.

Tablo 2. İşgücü durumuna göre kurumsal olmayan nüfus

Yıl	Toplam Nüfus (bin)	İş gücüne dahil olmayan (bin)	İş gücüne katılım (%)	İstihdam edilen (bin)	İşsiz (bin)	İşsizlik (%)	İstihdam (%)
1988	53 284	14 355	57,5	17 755	1 638	8,4	52,6
1989	54 047	14 385	58,1	18 222	1 709	8,6	53,1
1990	55 294	15 451	56,6	18 539	1 612	8,0	52,1
1991	56 407	15 859	57,0	19 288	1 723	8,2	52,3
1992	57 521	16 720	56,0	19 459	1 805	8,5	51,2
1993	58 478	18 643	52,1	18 500	1 815	8,9	47,5
1994	59 455	18 162	54,6	20 006	1 871	8,6	50,0
1995	60 585	18 890	54,1	20 586	1 700	7,6	50,0
1996	61 724	19 546	53,7	21 194	1 503	6,6	50,2
1997	62 871	20 544	52,6	21 204	1 552	6,8	49,0
1998	64 008	20 911	52,8	21 779	1 607	6,9	49,2
1999	65 139	21 433	52,7	22 048	1 830	7,7	48,7
2000	66 187	23 133	49,9	21 581	1 497	6,5	46,7

Küreselleşme ile birlikte uygulama alanı bulan özelleştirmelerin gündeme gelmesi, sendikaların geçmişteki gibi güçlü olmaması ve etkilerinin oldukça azalması, özellikle 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan ve çok uluslu şirketlerin işgücü maliyetlerini azaltmak amacıyla ucuz işgücü arayışına

girmesi vb. yeni ekonomik yaklaşımlar işsizliği tüm dünyanın olduğu gibi Türkiye'nin de karşı karşıya olduğu bir problem hâline getirmiştir. Ülkeler, bir yandan üretim ve teknolojik gelişmelere adapte olmaya, diğer yandan nüfus artışına paralel olarak artan iş gücüne istihdam olanakları yaratmaya çabalamıştır (Çondur ve Bölükbaş, 2014: 79).

Takep eden kısımda, emek ve iş gücü piyasası ile ilişkisi detaylandırılan küreselleşme, özellikle 1980'li yıllarda giderek daha fazla önem kazanmış; bu yıllar sonrasında endüstriyel kurumlar, hızlı pazar değişimi, üretim ve ürün teknolojilerindeki değişim ve zorlaşmaya başlayan rekabet şartlarından çarpıcı bir biçimde etkilenmeye başlamıştır. Bu dönemle birlikte pazarların doyuma ulaşması nedeniyle müşteriler görece seçici hâle gelmiş ve bu durum ürün yelpazesinin artmasına yol açmıştır. Buna ek olarak teknolojik gelişmeler ve artan rekabet ürün yaşam döngüsünü kısaltmış, sonuç olarak kurumlar stok seviyelerini minimize eden, kaliteli buna rağmen maliyeti düşük üretim yapan, ürün ve talepteki değişime karşı esnek olan üretim ve yönetim teknolojilerini geliştirmek ve kullanmak zorunda kalmıştır (Erdinç, 1999: 114).

4. Küreselleşme ve Teknolojik Değişim (2000-2023)

Türkiye 1980'li yılların başından bu döneme kadar geçen süreç içerisinde emek piyasası göstergelerinde istikrarlı gelişme yakalayamamıştır. Ekonomik iyileşme süreçlerindeki krizler ile sıklıkla kesintiye uğraması, söz konusu gelişimin önündeki engellerin en önemlilerinden biri olarak açıklanabilir. En ağır ekonomik bunalımlardan biri olarak kabul edilen 2001 Krizi'nden sonra bir dizi tedbirin alınmasıyla başta mali istikrar, enflasyon, büyüme gibi bazı makro göstergelerde kayda değer ölçüde düzelmeler sağlanmışsa da bu dönemde emek piyasası göstergelerinde olumlu sonuçlar elde edilememiştir (Kesici, 2011: 75).

Önceki dönemin aksine bu dönemin başlarında kamu sektörü bağlamında emek piyasasında önemli dönüşümler yaşanmıştır. “Güçlü ekonomiye geçiş programı”nın hayata geçirilmeye çalışıldığı 2001 Krizi sonrasında kamu açığının kapatılması amacıyla özelleştirmeler artmış, istihdamın ve ücretin verimlilik esasına dayandırılması kararlaştırılmış ve kamuda iş gücü azaltılırken kamu kurumlarında kapsam dışı, sözleşmeli ve taşeron personel istihdamı arttırılmıştır. Çalışma hayatındaki modern eğilimleri yakalamak, çağ dışı uygulamaları güncelleştirmek, yeni iş alanları oluşturmak, rekabet gücünü ve verimliliği arttırmak, dezavantajlı grupları (yaşlılar, engelliler, öğrenciler vb.) iş gücü piyasasına kazandırmak ve aynı zamanda dünyaya uyum sağlamak amacıyla yeni uygulamalar hayata geçirilmiştir. 2002 ile 2004 yılını

kapsayan bu süreçte hayata geçirilen tüm uygulamalara rağmen verimlilik artmışsa da iş gücü piyasasında bir artış kaydedilememiştir (Yavuz, 2016: 88). Bu durum takip eden yıllarda da değişmemiş; teknolojik olanakların gelişmesi ve küreselleşmeye rağmen iş gücü piyasasında sıkıntılar devam etmiştir. Dünyanın küçük bir köy hâlini almaya başlayan ve hemen her şeye erişimin olanaklı olduğu bu dönemde Türkiye'nin küresel ekonomiye tam anlamıyla adapte olduğunu söylemek zordur. Türkiye istatistik kurumunun yayımladığı hane halkı işgücü anketi temel işgücü göstergeleri de (Tablo 3) bu dönemdeki iş gücü piyasasının arzulanan düzeylerde olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Hane Halkı İşgücü Anketi Temel İşgücü Göstergeleri (2014 – 2023)

Yıl	15+Nüfus	İşgücü	İstihdam	İstihdam Tarım	İstihdam Tarım Dışı	İşsiz	İşgücüne Katılım (%)	İstihdam (%)	İşsizlik (%)	Atıl İşgücü (%)
2014	57,235	28,106	25,274	5,220	20,054	2,833	50,2	44,8	10	17,4
2015	57,869	29,05	26,126	5,357	20,769	2,924	50,6	45,2	10	17,1
2016	58,739	30,449	27,126	5,287	21,839	3,323	51,8	46,2	10,9	17,6
2017	59,893	31,015	27,6	5,151	22,449	3,415	51,8	46	11	16,8
2018	60,654	32,204	28,691	5,282	23,409	3,513	53,1	47,3	10,9	16,5
2019	61,468	32,505	28,042	5,096	22,946	4,463	52,8	45,6	13,8	19,1
2020	62,077	30,725	26,685	4,725	21,960	4,040	49,6	43	13,2	25,4
2021	63,208	32,243	28,327	4,949	23,378	3,916	51,4	44,7	12,2	24,4
2022	64,178	34,042	30,225	4,815	25,410	3,591	52,9	47,5	10,5	21,3
2023	65,424	34,881	31,106	4,628	26,478	3,275	53,3	48,3	9,4	22,8

Kaynak: TÜİK, 2023; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022

Çalışma potansiyeli olan nüfus hacminin geçmişten bugüne artmayı sürdürdüğü Türkiye’de, istihdam ve iş gücüne katılımında göreceli bir artışa rağmen bu artış, çalışma potansiyeli olan nüfusa paralel bir artış değildir. Bu durum, ülkedeki atıl iş gücü oranının her geçen yıl bir önceki yıla kıyasla artmasına yol açmaktadır.

Finansal piyasaların küreselleşmesi sonucu, Türkiye dahil gelişmekte olan birçok ülke spekülasyonlara karşı savunmasız hâle gelmiştir. Bu nedenle, bir ülkede başlayan finansal kriz diğer ülkelere sıçrayarak yayılabilmekte ve bu ülkelerde para politikalarının etkili bir şekilde kullanılmasını kısıtlamaktadır. Buna ek olarak asimetrik bilgi varlığı, makroekonomik dengeleri olumsuz

yönde etkileyebilmektedir. Kapitalizmin bir ileri aşaması olarak kabul edilen küreselleşme, sermayenin küreselleşmesiyle birlikte sermaye sahiplerinin zenginliklerine zenginlik katmıştır. Bununla birlikte emek faktörü küreselleşemediği için, esnek çalışma standartları, reel ücretlerin düşmesi, işten çıkarmalar ve artan işsizlik, üretimde taşeronlaşma, yarı zamanlı çalışma, düşük ücretli işler, sendikasız çalışma gibi düzensiz istihdam biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, sosyal devlet anlayışını zayıflatmış ve sermayenin küreselleşmesi sürecinde emek faktörü, yani işgücü küreselleşemediği için işçiler daha da yoksul hâle gelmiştir (Aktepe, 2019: 21-22).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, küreselleşme sürecinde üretimin hızla gelişmesinde kilit rol oynamıştır. Teknoloji, verimlilik ve istihdam ilişkisinde verimliliği arttırmakta, belirli bir üretim düzeyindeki emek talebini azaltmaktadır. Özellikle yeni teknolojik değişimler daha nitelikli iş gücü talep ederken, düşük nitelikli iş gücüne talep büyük ölçüde azaltmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, iş gücünün kayda değer bir kısmının niteliksiz veya yanlış nitelik ve yeniden eğitilmesi olanaksız gruplara dönüşmesine neden olmuştur (Erdoğan, 1999: 6-7). Böylelikle, 1990'lar ile başlayan ve etkisi belirgin şekilde bu dönemde hissedilen iş yaratma yaklaşımları, temel olarak yeni işgücü ihtiyaçlarını içermeyen mevcut işgücünün niteliklerini yükseltmelerini bir yönüyle zorunlu hâle getirmiştir.

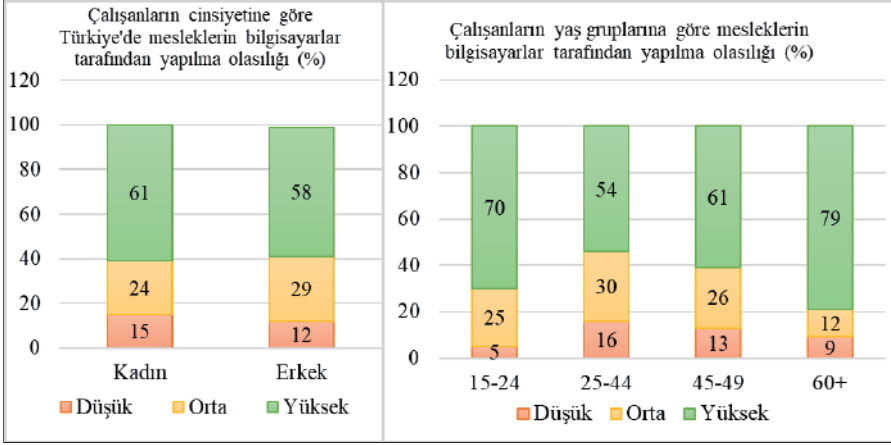
Küreselleşme, uluslararası alanda teknolojik, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkiler üzerinde etkili olmuştur. Bunun yanı sıra mallar, tüketiciler ve tüketici alışkanlıkları ile birlikte arz ve talebi de etkilemiştir. Bankaları, piyasalar arası ilişkileri ve mevzuatları etkileyerek hem ekonomik hem de politik açıdan dünyayı bir araya getiren küreselleşme, iletişim, ulaşım ve beyin göçünü etkileyerek iş gücü piyasasına da tesir etmiştir (Akca, 2012: 5).

Sanayide ileri teknolojinin entegrasyonunun, önceki teknolojik gelişmelerde olduğu gibi belirli bir düzeyde geleneksel işsizliğe neden olacağı öngörülmüştür. Buna rağmen, sanayide ileri teknolojinin kullanılması, verimlilik, standart ve kaliteyi artırarak nihai olarak ürünlere olan talebi yükseltecek, yeni pazarlar açacak ve iş fırsatları yaratacaktır. Meydana gelebilecek yapısal işsizlik sorununun çözümü, bu bireylerin farklı sektörlerde istihdam edilmesi ve yeni alanlarda eğitilmesi için alınacak tedbirlerle mümkün olacaktır. İleri teknolojilerin uygulanmasının, bilgi toplumunun sanayisinde yeni iş imkanları yaratacağı ve yeni ürünlerin ortaya çıkaracağı gerçeği göz önüne alındığında, bu değişimlerin oldukça olumlu olduğu ifade edilmiştir (Yücel, 1997: 91). Sonuç olarak, teknolojik küreselleşme, istihdamı ve işgücü piyasalarını önemli ölçüde etkilemiş ve değişime uğratmıştır. Esnek otomasyonu ve küresel üretim teknolojilerinin yaygınlaşması, rekabet

gücü kazanmanın ve verimlilik artışı sağlamanın etkili olmasına rağmen özellikle istihdam alanında karşılaşılan sosyal sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla, emek ve sermaye bağlamında, ücret ilişkileri ile iş süreçleri ve organizasyonu, küreselleşme sürecinin gerekliliklerine uygun bir şekilde düzenlenememiş (Çelik, 2012: 67) ve bu açıdan dünya ekonomisiyle entegrasyonda görece eksik kalmıştır. Günümüzün bilgi tabanlı yeni teknolojileriyle üretim yapan sanayiler, geleneksel teknolojilerin yerini aldığından uluslararası pazarlarda geleneksel teknolojilerle rekabet etmek ve pazar payını korumak eskisi kadar kolay değildir. Bu dönemde birçok ülke bilgiyi kullanma, bilgiye erişim ve sahip olma düzeyine göre uluslararası pazarlarda farklı paylara sahip olurken bunlar ülkelerin bilgi düzeyleri ile doğru orantılı olmaktadır. Bu denli bir uluslararası rekabette, ucuz iş gücü ve doğal kaynakların geleneksel yöntemlerle üretilmesine olan talep giderek azalırken; bilgiye dayalı yeni sanayiler öne çıkmaktadır. Pazarlar, ucuz, kaliteli, standartlara uygun ve pazar taleplerine esnek bir şekilde uyum sağlayabilen esnek üretim ve otomasyon ve robot teknolojilerinin geleneksel üretimin yerini aldığı göstermektedir. Türkiye'nin tarihi derinliği, nüfus büyüklüğü ve yapısı, yaş grupları, coğrafi konumu, eğitim seviyesi göz önüne alındığında, ülkenin mevcut teknoloji seviyesi ile ulaşması gereken seviye arasında bir uyumsuzluk olduğu ifade edilebilir (Yücel, 1997).

Teknolojik gelişmelerin yarattığı daha büyük risk günümüz emek yapısının gelişen teknolojiye uygun bir donanıma sahip bir biçimde geliştirilememesidir. Nitekim Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı tarafından desteklenen bir araştırmada Özen (2017) yaklaşık 2030 yılına kadar çok sayıda mesleğin neredeyse yok olabileceğini ve bunların yerine yeni meslek ve meslek gruplarının ortaya çıkabileceğine vurgu yapmaktadır. Aşağıda yer alan tabloda da görülebileceği üzere neredeyse her yaş grubundan kadın ve erkek çalışanların mevcut işlerinin gelişen teknolojiyle birlikte azımsanmayacak bir oranda etkilenebileceği görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de çalışanların cinsiyet ve yaş gruplarına göre mesleklerin bilgisayarlar tarafından yapılma olasılığı

Kaynak: Özen, 2017: 3

Yeni dünya düzenine ayak uydurabilmenin ve ortaya çıkabilecek yeni iş alanlarında mevcut iş gücünü etkili ve verimli bir biçimde kullanabilmenin yolları aranmalıdır. Bu bağlamda atılabilecek en doğru adımlardan birinin uzmanlar tarafından geleceğin emek ve iş gücü piyasalarına yönelik analizler yapılarak mevcut ve potansiyel iş gücü varlığının yönlendirilmesi gerekmektedir. Teknolojik gelişimin getirdiği beceri talebindeki artış nedeniyle gençlerin yüksek eğitim düzeyine olan talepleri teşvik edilmelidir. Bunun gerçekleştirilmesi piyasa güçleri tarafından mümkün olmadığından kamu sektörü aktif bir rol üstlenmelidir. Ancak, mezun sayısındaki artışın dengelemek amacıyla yüksek eğitilmiş gençler için iş fırsatlarının genişlemesini teşvik eden politika önlemlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Emeç vd., 2021: 151).

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de emek ve iş gücünün son yüz yıllık süreçteki gelişimini tarihsel, sosyal, ekonomik ve teknolojik bağlamlarda ele alarak kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur. Çalışma sonucunda, Türkiye’nin 1923’ten 2023’e kadar uzanan dönemde yaşadığı büyük değişimlerin, iş gücü piyasalarının dinamiklerini ve emek yapısını önemli ölçüde etkilediği anlaşılmıştır.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, Türkiye’nin ekonomi politikalarında ve emek piyasalarında önemli yapısal değişiklikler yaşanmıştır. 1950-1980 döneminde sanayileşme ve şehirleşme hareketleri hız kazanmış (Zeren ve

Savrul, 2012), ancak bu süreçte uygulanan politikalar ve karşılaşılan ekonomik krizler nedeniyle arzulanan gelişmeler tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. 1980 sonrası küreselleşme ve teknolojik değişim süreçleri, emek piyasalarını yeniden şekillendirmiş ve Türkiye, dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde önemli adımlar atmıştır.

2000'li yıllarla birlikte teknolojik gelişmeler ve küreselleşme, Türkiye'deki iş gücü piyasalarını derinden etkilemiştir (Serinikli ve İnan, 2011). Yeni dünya düzenine uyum sağlama çabaları, iş gücü piyasasında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle esnek üretim, otomasyon ve robot teknolojilerinin yaygınlaşması, geleneksel iş yapma biçimlerini dönüştürmeye başlamıştır (Özen, 2017). Bu süreçte Türkiye'nin teknoloji seviyesi ile ulaşması gereken seviye arasındaki uyumsuzluk, eğitim ve beceri geliştirme alanlarında yeni politikaların gerekliliğini ortaya koymuştur.

Geleceğin iş gücü piyasasına yönelik değerlendirmeler, genç iş gücünün yüksek eğitim düzeyine olan taleplerinin artırılması gerektiğini göstermektedir. Teknolojik gelişim, beceri talebinde önemli bir artış yaratmıştır ve bu talepleri karşılamak için kamu sektörünün aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, mezun sayısındaki artışı dengelemek için yüksek eğitilmiş gençler için iş fırsatlarını genişleten politika önlemlerine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

Teknolojik ve ekonomik değişimlerin istihdam üzerindeki etkileri, sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir. Esnek otomasyon ve küresel üretim teknolojilerinin yaygınlaşması, verimlilik artışı sağlarken, istihdam alanında sosyal sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır (Değer, 2021). Bu bağlamda, ücretlilik ilişkileri, iş süreçleri ve organizasyonların küreselleşme sürecine uygun bir şekilde düzenlenmesinin, dünya ekonomisiyle entegrasyonda önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin emek ve iş gücü piyasalarındaki gelişim, tarihsel, ekonomik ve teknolojik değişimlerin etkisiyle şekillenmiştir. Bu süreçte elde edilen bulgular, gelecekteki politikaların şekillendirilmesi ve mevcut iş gücünün etkin bir şekilde kullanılması açısından kritik öneme sahiptir. Eğitim, teknolojiye uyum ve istihdam politikalarının entegrasyonu, Türkiye'nin iş gücü piyasalarının gelecekteki sürdürülebilirliği için temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akbaş, S. (2015). Aktif işgücü piyasası politikalarının etki değerlendirmesi: Denizli ili örneği, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Akca, T. (2012). Global finansal piyasaların entegrasyonu üzerine ampirik bir çalışma: Türkiye nerede? Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aktepe, İ. (2019). Küreselleşmenin gelir dağılımı ve yoksulluk üzerine etkileri: 1980 sonrası Türkiye’de izlenen vergi politikaları açısından bir değerlendirme. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Ansal, H., Suat K., Özlem O. ve Benan Z. O. (2000). *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Batmaz, N. Y., ve Erdem, Ç. (2016). Türkiye’de 1950-1960 döneminde kentleşme sürecini siyasi iktidarın yapısı ve uygulamaları açısından yorumlamak. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 12(47), 201-213.
- Bulutay, T. (1995). *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*. International Labour Office, State Institute of Statistics, Ankara.
- Çelik, M. Y. (2012). Boyutları ve farklı algılarıyla küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 57-73.
- Çondur, F., ve Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de işgücü piyasası ve genç işsizlik-büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77-93.
- Değer, S. (2021). Otomasyon teknolojisinin üretim süreçlerine yarattığı değişim ve bu değişimin istihdam üzerindeki etkileri. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 135-164.
- Doğan, S. (2005). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi: İstanbul.
- Duruel, M., ve Kara, M. (2009). Yeni AB üyesi ülkeler ile Türkiye işgücü piyasasının karşılaştırmalı analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 53-76.
- Ehrenberg, R., Smith, R., ve Hallock, K. (2021). *Modern labor economics: theory and public policy*, Routledge.
- Emeç, H., Üçdoğruk Birecikli, Ş., ve Acar Balaylar, N. (2021). Türkiye’de Genç İşsizliğin Profili: Panel Logit Model Tahmini. *Journal of Management & Labor/Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 5(2).
- Erdinç, Z. (1999). Küreselleşmenin istihdama etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 111-120.

- Kabaş, T. (2021). *Türk Toplumunda İktisadî Hayat ve Sosyal Değişme*, Ekin Yayınevi, İstanbul. (Erişim Tarihi: 25.05.2024), <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=14008936235356326294&btnI=1&hl=tr>
- Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 436-458.
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980–2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2), 161-181.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, (3. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keşen, Y. ve Nurhan Y. (2001). *Türkiye Ekonomisi* (12. Baskı). Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Kesici, M. R. (2011). Avrupa emek piyasası dinamikleri ve Avrupa istihdam stratejisi temelinde *Türkiye’nin uyumu*. *Çalışma ve Toplum*, 1(28), 75-115.
- Küçük, E. ve Gürbüz, A. (2012). Türkiye’de uygulanan dış kaynaklı eğitim projeleri nasıl bir toplumsal dönüşümü hedefliyor? *Milli Eğitim Dergisi*, 42(194), 51-71.
- Makal, A. (2001). Türkiye’de 1950-1965 döneminde tarım kesiminde işgücü ve ücretli emeğe ilişkin gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(3), 103-140.
- Özaydın, M. M. (2018). *Sosyal politikanın Türkiye’deki tarihsel gelişimi*, (Editörler: Oral A. İ. ve Şişman, Y.) içinde *Sosyal politika I*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Özel, H.A. (2011). Türkiye’de ticari serbestleşmenin tarihsel gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 73-92.
- Özen, E. N. (2017). Bilgisayarlı Otomasyon ve Türkiye’de İşgücü Piyasasının Geleceği. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Tevap Değerlendirme Notu.
- Öztürk, M. (2007) Türkiye’de iç göçe katılanların kent yaşamına ve kentsel emek piyasalarına etkisi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 52(2007), 245-254.
- Öztürk, M. ve Altuntepe, N. (2008). Türkiye’de kentsel alanlara göç edenlerin kent ve çalışma hayatına uyum durumları: bir alan araştırması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(11), 1587-1625.
- Öztürk, N. Ş., ve Akbulut, Y. (2011). Hemşirelerin iş gücü verimliliğini etkileyen örgütsel faktörler konusundaki tutumlarının belirlenmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 10(1), 19-30.
- Peker, M. (2009). Türkiye’de nüfusbilimin kurumsallaşması ve bu süreçte Prof. Dr. Nusret H. Fişek’in yeri. *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(11), 132-162.

- Sandalcılar, A. R., ve Noyan Yalman, İ. (2012). Türkiye’de dış ticaretteki serbestleşmenin işgücü piyasaları üzerindeki etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 49-65.
- T.C. Resmî Gazete (1936). Kanunlar. <https://www.resmigazete.gov.tr/ar-siv/3330.pdf> (Erişim tarihi: 19.05.2024).
- Tezcel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. Yurt Yayınları 4, Ankara.
- The World Bank (2022). Population. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2022&locations=TR&start=1960&view=chart> (Erişim Tarihi: 28.05.2024).
- Toprak, M. (1999). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 75 yıl armağanı. Kara Harp Okulu Basımevi*, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), (1994). Nüfus ve nüfusun yapısı. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) İşgücü piyasasındaki gelişmelerin makro analizi raporları. <https://www.sbb.gov.tr/isgucu-piyasasindaki-gelismelerin-makro-analizi/> (Erişim tarihi: 30.05.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). İşgücü istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2023-53521> (Erişim tarihi: 30.05.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2012). *İstatistik göstergeler (statistical indicators) 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2023-49684&dil=1> (Erişim Tarihi: 28.05.2024).
- Uddin, H., ve Khanam, M. J. (2017). Import, export and economic growth: The case of lower income country. *Journal of Business and Management*, 19(1), 37-42.
- Yardımcı, M. E., ve Kutlutürk, D. (2019). İkinci dünya savaşında Türkiye’nin ekonomik kısıtları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 47-67.
- Yavuz, Ö. S. (2016). Türkiye’de emek piyasası esnekliği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yiğitbaş, Ç., ve Özcan, H. (2021). Çalışmayan kadınların cam tavan algıları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(53), 779-794.
- Yücel, İ. H. (1997), *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21 Yüzyılın Toplumu*, DPT, Ankara, <https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/yucel.pdf> (Erişim Tarihi: 28.05.2024).

- Zeren, F., ve Savrul, B. K. (2012). Türkiye’de şehirleşmeyi etkileyen faktörler: Mekansal ekonometri analizi. *Journal of Yasar University*, 28(7), 4749-4765.
- Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Çev. Sencer Gönen Y.), İletişim Yayınları, İstanbul.

100. Yılında Türkiye'nin Küreselleşme Süreci Üzerine Bir Değerlendirme¹

Cihat Erdem²

İlhan Korkmaz³

Özet

Literatürdeki çeşitli disiplinler tarafından yapılan tanımlamalara bakıldığında küreselleşme kavramı, malların, işgücünün, sermayenin, fikirlerin, dünya üzerinde serbestçe dolaşımı sonucu ülkelerin ve kültürlerin ortak değerlerde bütünleşme süreci olarak tanımlanabilir. Küreselleşmeyle beraber ülkeler arasında siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerde artış görülmektedir. İletişim ve ulaşım alanında ortaya çıkan teknolojik yenilikler küreselleşmeyi çok farklı boyutlara taşımıştır. Diğer taraftan dünya tarihinde yaşanan İstanbul'un Fethi, Sanayi Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışı gibi siyasi ve ekonomik kırılmalar da küreselleşme sürecinin gelişmesinde önemli yer tutmuştur. Gerek tarihsel geçmişi gerekse jeopolitik konumundan ötürü Türkiye dünyada yaşanan küreselleşme sürecinden çok boyutlu bir şekilde etkilenen bir ülke olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin küreselleşme sürecinin siyasi, sosyal ve daha spesifik olarak ekonomik boyutlarıyla incelenmesi amaçlanmıştır.

GİRİŞ

Küreselleşme olgusu hakkında literatürde birçok farklı tanımlama yapılmaktadır. Oxford sözlüğüne göre küreselleşme: siyasi, kültürel, ekonomik, dini ve sosyal alandaki entegrasyondur. Uluslararası Para Fonu (IMF, 2002) küreselleşmeyi fikirlerin, insanların, malların, hizmetlerin ve sermayenin giderek daha özgürce hareket etmesinin ekonomilerin ve

- 1 Bu çalışma 2022 yılında Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde kabul edilen “*Türkiye’de Ekonomik Küreselleşmenin Bölgesel Analizi*” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.
- 2 Bilim Uzmanı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, cihat3414@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0846-557X
- 3 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ilhan.korkmaz@dpu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-7503-6505

toplumların bütünleşmesine yol açtığı süreç olarak tanımlamıştır. TDK (2021) sözlüğünde küreselleşme için “*Dünya milletlerini ekonomi, siyaset ve iletişim bakımlarından birbirine yaklaştırmaya ve bir bütün olmaya götürmek*” tanımı yer almaktadır. Dünya Ticaret Örgütü, küreselleşme olgusuna örnek olarak Sanayi Devrimi’ni göstermiş ve küreselleşmeyi kapitalizmin genişlemesi olarak tanımlamaktadır (Lagos ve Walker, 2006). Dünya Sağlık Örgütü ise küreselleşme tanımında insanların, şirketlerin ve ülkelerin birbirlerine olan bağlılığı ve bağımlılığına vurgu yapmaktadır (Labonte ve Schrecker, 2006). Küreselleşme çalışmalarının önemli isimlerden biri olan Joseph E. Stiglitz ise küreselleşmeyi iletişim ve ulaşım maliyetlerinin azalmasıyla birlikte, mallar, hizmetler, sermaye, bilgi ve insanların sınırları aşmasının önündeki yapay engellerin kaldırılması olarak tanımlamaktadır (Stiglitz, 2004: 31).

Küreselleşme sosyal ve ekonomik yönden olumlu etkiler vaat eden bir kavram olmakla birlikte tarihsel süreç içerisinde olumsuz etkileri de tartışılan bir kavram olmuştur. Ekonomik küreselleşme sürecinde dünyada mal ve hizmetlerde serbest ticaretin önünün açılması pek çok faydayı beraberinde getirmiştir. Bu süreçte üretim maliyetlerinin azalması sonucu rekabet gücü gelişmesi ve bunun sonucunda kalitenin artması beklenmektedir. Küreselleşme ile teknoloji, istihdam, üretkenlik artacak; fiyatlar düşmüş olacaktır. (Trosic, 2016: 109; Özçelik vd., 2018: 58). Sosyal açıdan bakıldığında toplulukların birbirlerine benzer değerleri ortaya çıkmış, farklı kültür ve uygarlıklar bir araya gelerek ortak değerlerde birbirlerine yakınsamışlardır. Sağlık sektöründe ölümcül hastalıkların ülkeler arası iş birliği ile üstesinden gelinmiş, çocuk ve yeni doğan ölüm oranları azalmış, bireylerin ömürleri uzamış; böylece sağlıklı ve kaliteli hayat imkanları olmuştur. Uluslararası iş gücü çeşitlenmiş ve ülkeler arası dolaşımı sağlanarak üretim ve tüketimde rekabet daha da artmıştır. Bunun sonucunda, insanlar başka ülkelerinde ürettiği mal ve hizmetlerden faydalanmıştır (Balay, 2004: 64). İletişim-Haberleşme, ulaşım olanakları maliyetlerinin düşmesiyle büyük kitlelere yayılmıştır. Küresel olarak yeni iş sahaları ortaya çıkmıştır (Ekinci, 2019, 26). Küreselleşmenin diğer bir olumlu tarafı ise, teknoloji alanında finans sektörüne getirdiği yeniliklerdir. Bu yeniliklerden birisi olan bankalar ve elektronik paranın oluşmasıyla, yeni pazarlar kurulmuş ve birbirleri arasında bağlantı kurulmuştur (Yeşil, 2010: 30-32).

Bu olumlu etkilerinin yanında küreselleşmenin yerine getiremediği bazı vaatler bir başka deyişle negatif etkileri de mevcuttur. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını engellemekte; zengin ile fakir ülkeler arasındaki eşitsizlik artmaktadır (Milanovic, 2005; Trosic, 2016). Ülkelerin üretim ve tüketim imkanları birbirinden çok farklıdır. Bu konuda sanayileşmiş ülkelerin imkanları daha fazladır. Küreselleşme refah ve gelir

dağılımında olduğu gibi, eşitsizlik ve fakirliğin dağılımında da etkisini çabuk göstermiştir. Küreselleşme, sonucu ortaya çıkan insan hareketliliği zaman zaman sosyal uyum sorununa da yol açmaktadır. (Balay, 2004: 65). Ezcurra ve Del Villar (2021) ise 142 ülke için yaptıkları çalışmada küreselleşmenin ülke içi bölgesel eşitsizlikleri artırdığını vurgulamıştır.

Bu çalışmada Türkiye'nin küreselleşme sürecinin siyasi, sosyal ve daha ağırlıklı olarak ekonomik boyutlarıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın takip eden kısmında küreselleşmeyi ortaya çıkaran gelişmeler ve Türkiye'nin küreselleşme süreci siyasi, kültürel ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

1. Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Gelişmeler

Küreselleşmenin tarihi konusunda farklı görüşler vardır. Thomas Friedman, küreselleşmeyi 3 döneme ayırmaktadır. 1492 yılında Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi ile başlayıp; 1800'lü yıllara kadar olan dönemi küreselleşme 1.0 olarak adlandırmaktadır. Küreselleşme 2.0 ise makineleşme ve endüstrinin de gelişme gösterdiği 1800-2000 dönemidir. Son olarak küreselleşme 3.0 teknolojinin hızla gelişmekte olduğu 2000 yılı sonrası dönemdir (Sarıtaş, 2017: 8). Roland Robertson'a göre ise küreselleşme 5 evreden oluşmaktadır. Robertson, bu evreleri siyasi etkenleri dikkate alarak belirlemiştir. 1500-1750 arasını "*oluşum*" evresi olarak kabul etmiştir. Bu tarihten 1870 yılına kadar olan süre "*başlangıç*" evresidir. Başlangıç evresi sonrasındaki 50 yıl, "kalkış" aşamasıdır. 1920-1960 yılları arası, "*hegemonya için mücadele*" evresidir. 1960 sonrasında soğuk savaşın olduğu, krizlerin ortaya çıktığı, teknolojinin hızla geliştiği ve küresel sorunların olduğu bu dönemi "belirsizlik" evresi olarak kabul etmektedir (Dumanlı Kürkçü, 2013: 4-5).

Küreselleşmeyi ortaya çıkaran gelişmeler, teknolojik, siyasi ve kurumsal olmak üzere üçe ayrılabilir. İletişim ve ulaşım alanında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ülkeler arası etkileşimin artması için gerekli teknik alt yapıyı sağlamıştır. Küresel ekonomi denildiği zaman, akla gelen kavramlardan biri dijital ekonomidir. Dijitalleşmeye giden yol M.Ö. 5000'de hiyeroglifler ve M.Ö. 776'da posta güvercinleri ile başlamaktadır. Mors alfabesi, 1835 ve 1876 yılında telefonun icat edilmesiyle bireyler, toplumlar ve ülkeler arası iletişimi kolaylaşmaktadır (Helvacı, 2022: 2). Küreselleşme sürecinin hız kazanmasına neden olan teknolojik gelişmelerden en önemlisi 1960'lı yılların başında Amerika'da geliştirilen internet olmaktadır. 21.yy., dijital ekonomi devridir. Bu dönemde bankacılık döviz ve menkul kıymet işlemleri de sanal ortamda yapılmaya başlanmıştır (Akaner, 2020: 29).

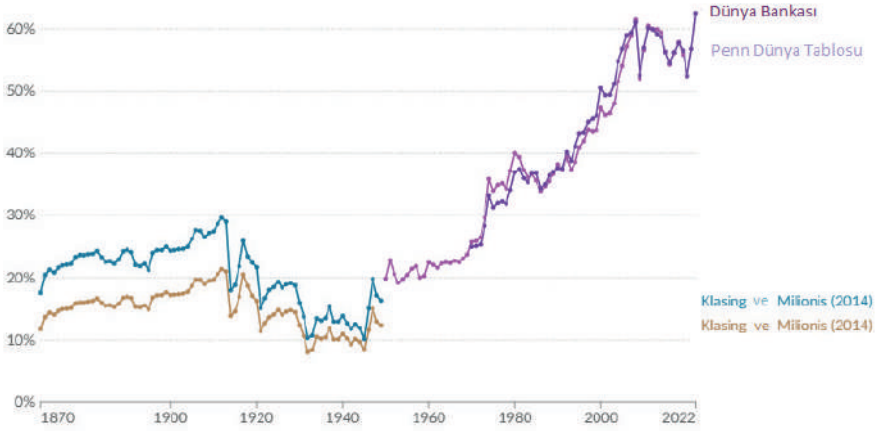
Teknolojik gelişmeler elverişli ortam sağlasa da ülkeler arasında ortaya çıkan siyasi gerginlikler ve savaş benzeri olaylar küreselleşmenin gelişimini sekteye uğratmıştır. I. Ve II. Dünya savaşı ve sonrasında yaşanan Soğuk Savaş dönemi, 1947-1991 yılları arası dünyanın çift kutuplaşma dönemini kapsamaktadır. ABD ve Sovyetler Birliği arasında siyasi ve askeri gerilim yaşaması, dünya ülkelerini Batı ve Doğu cephesi olarak iki gruba ayırmıştır. 1991 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi, özellikle siyasi anlamda küreselleşmenin önündeki en önemli engeli ortadan kaldırmıştır.

155 metre uzunluğunda “*utanç duvarı*” olarak bilinen, 28 yıl boyunca Doğu ve Batı olarak Almanya'yı ikiye ayıran Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılması ile Soğuk Savaş sona ermiştir (Değirmenci, 2011: 204). Aşçı (2016), bu tarihi olayla ilişkili olarak; piyasa ekonomisi ve siyasi kavramların bağlantılı olduğunu açıklayarak, siyasi ve ekonomik serbestliğin ayrı tutulamayacağını belirtmiştir. Sovyetler Birliğine üye ülkeler, bağımsızlıklarını kazandıklarında piyasa ekonomisini benimsemiş ve çok partili rejimi hayata geçmişlerdir. Bu ülkelerin Batı ülkelerine siyasi ve ekonomik olarak uyum sağlamak için yaptığı çalışmalar, küreselleşmenin hız kazanmasına neden olmuştur.

Dünya üzerinde ticaretin yayılması için bazı kurumsal gelişmelere de ihtiyaç olmuştur. 1944 yılında, ABD'de bulunan küçük bir kasaba olan Bretton Woods toplantısında “*uluslararası para antlaşması*” imzalanmıştır. İkinci Dünya savaşı sonrası, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) Bretton Woods konferansında alınan kararlar sonucunda kurulmuş olup bu kurumlar, küreselleşme sürecinin en önemli aktörleri olmuştur (Aytekin, 2013: 128). IMF 2004 yılında paylaştığı küreselleşme raporunda Bretton Woods kurumlarının rolünü şu şekilde anlatmıştır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve uluslararası para sisteminin işleyişi için uygulanan politikaları desteklemesine yoğunlaşmaktadır. GATT'ın getirdiği kurullarla, tarifeler indirilmiş; böylece sınır ötesi üretim ve dağıtım kolay hale gelmektedir (Landau, 2001: 79).

Buraya kadar bahsedilen gelişmeler sonucunda küreselleşme sürecinin nasıl bir seyir izlediği, dünyada gerçekleşen ticaretin grafiğine bakılarak gözlenebilir. Şekil 1'de “ticari açıklık endeksi” olarak bilinen dünya genelinde gerçekleşen ihracat ve ithalat toplamının küresel GSYİH'ye oranı verisinin tarihsel grafiği yer almaktadır. Endeksin yüksekliği, ticaret işlemlerinin küresel ekonomik faaliyet üzerindeki etkisinin büyüklüğünü göstermektedir.

Şekil 1. Dış Ticaret ve Küreselleşme

Kaynak: ourworldindata.org, 2023.

1800 yılına kadar, uluslararası ticaretin sürekli düşük seviyelerde seyrettiği uzun bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde küresel ticaretin ekonomik çıktıya oranı hiçbir zaman %10'u aşmamıştır. Ancak 19. yüzyılda teknolojik ilerlemeler, dünya ticaretinde kayda değer bir büyüme dönemini başlatmıştır. Bu süreç modern anlamda “birinci küreselleşme dalgası” olarak adlandırılmaktadır. Bu ilk küreselleşme dalgası, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sona ermiştir. Bu dönemde liberalizmin gerilemesi ve milliyetçiliğin tekrar yükselmesi, uluslararası ticarete ciddi bir durgunluğa neden olmuştur. İki savaş arasındaki dönemde grafikte belirgin bir düşüş gözlemlenmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından ticaret yeniden büyümeye başlamıştır. Bu ikinci ve halen devam eden küreselleşme dalgası, uluslararası ticaretin tarihte hiç olmadığı kadar hızlı büyümesine zemin hazırlamış olup günümüzde, ülkeler arasındaki ihracat ve ithalat toplamı, küresel ekonomik çıktının %50'sini aşmış durumdadır (Ortiz-Ospina vd., 2023).

2. Türkiye'nin Küreselleşme Süreci

Çalışmanın odak noktasını oluşturan bu bölümde Türkiye'de küreselleşme süreci İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü (KOF) endeksinin⁴

4 2002 yılında Dreher tarafından geliştirilen endeks; siyasi, sosyal ve ekonomik boyutları ile ele alınmaktadır. Küreselleşmenin ölçümünde 23 değişken bulunmaktadır (Samimi, Lim ve Buang, 2011: 9). 1-100 arası değerlerle küreselleşmeyi ölçen endeks, 1970-2021 yılları arası 195 ülkeyi kapsamaktadır. Ekonomik küreselleşme ticari olarak mal ve hizmet ticaretinin yanı sıra gümrük vergileri ve kısıtlamalarını, finansal küreselleşme ise yabancı yatırımları, yatırım kısıtlamalarını ve uluslararası yatırım anlaşmalarını içermektedir. Ayrıca sosyal ve siyasal küreselleşmeler alt başlıkları dâhil edilerek hesaplanmaktadır.

yaklaşımı takip edilerek siyasi sosyal ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. 2021 yılında yayınlanan KOF Küreselleşme endeksine göre 195 ülke arasında Türkiye, dünyanın en küreselleşmiş 58. Ülkesidir. Ekonomik küreselleşmede 115. sırada, sosyal küreselleşmede 117. sırada, siyasi küreselleşmede ise 13. sırada yer almıştır.

2.1. Siyasi Küreselleşme

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili, üç kıta arasında köprü görevi olan, 783.562 kilometrekare yüz ölçümüne sahip, sekiz ülke ile sınırı olan bir ülkedir. Bayar (2006) çalışmasında küreselleşme sürecinde Türkiye'yi incelediği çalışmasında Türkiye'nin Avrupa ülkeleri açısından Orta Doğu ülkelerindeki yeraltı kaynaklarına ulaşım açısından önemli olduğunu, Asya ülkeleri için ise Avrupa'ya açılan kapı olarak önemli olduğunu belirtmektedir. Türkiye, bu özelliklerinden ötürü uluslararası siyasi anlaşmalarda ve çeşitli konularda kurulan uluslararası örgütlerde her zaman dikkate alınan bir ülke olmuştur. KOF endeksine göre uluslararası anlaşmalar siyasi-politik küreselleşmenin önemli göstergelerindedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin üye olduğu uluslararası kuruluşlara kronolojik bir şekilde yer verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Uluslararası Kuruluşun Kısaltması	Uluslararası Kuruluşun Adı	Türkiye'nin Üyelik Tarihi
<i>AB*</i>	Avrupa Birliği*	-
	İnterpol	1930
<i>IMF</i>	Uluslararası Para Fonu	1947
<i>WB</i>	Dünya Bankası	1947
<i>COE</i>	Avrupa Konseyi	1949
<i>NATO</i>	Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü	1952
<i>İKÖ</i>	İslam Konferans Örgütü	1969
<i>AGİT</i>	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı	1973
<i>İKB</i>	İslam Kalkınma Bankası	1974
<i>G-20</i>	Gelişmiş Ülkeler	1976
<i>EİT</i>	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1985
<i>OECD</i>	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü	1985
<i>KEİ</i>	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	1992
<i>CICA</i>	Asya Karşılıklı Tedbir ve Güvenlik Önlemleri Konferansı	1993
<i>WTO</i>	Dünya Ticaret Örgütü	1995

<i>GDAÜ</i>	Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci	1996
<i>D-8</i>	Gelişen Sekiz Ülke	1997
-	Karayip Devletleri Birliği**	2000
<i>BLACKSEAFOR</i>	Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu	2001
-	Akdeniz İçin Birlik	2008
-	Afrika Birliği	2008
-	Türk Konseyi	2009
<i>AİD</i>	Asya İşbirliği Diyalogu	2013
<i>ŞİÖ</i>	Şangay İşbirliği Örgütü	2013
<i>TAKM</i>	Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı	2013
<i>ASEAN</i>	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği	2017
<i>ECLAC</i>	Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu	2017

** , katılım müzakereleri devam etmektedir. **, Türkiye daimi gözlemci statüsündedir.*

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı (aktaran Bayar, 2006: 143 yazar tarafından güncellenmiştir).

Türkiye 3 tane askeri, 10 tane ekonomik ve 15 tane sosyal uluslararası kuruluşa üye olmuştur. Asean ve ŞİÖ diyalog ortağı, AGİT, COE, BM, Akdeniz İçin Birlik, Türk Konseyi, G-20, D-8, ECO, OECD, BSEC, IKB, Blackseaför ve TAKM'de kurucu üye konumundadır. Karayip Devletleri Birliği daimî gözlemcisi olan Türkiye'nin, Avrupa Birliği ile görüşmeleri halen devam etmektedir.

2.2. Sosyal Küreselleşme

Ülkelerin sosyal anlamda ne kadar küreselleştiğini tespit etmek karmaşık bir konudur. Bu durumun üstesinden gelmek için KOF Küreselleşme Endeksi, ülkelerdeki Mc Donalds sayısını sosyal küreselleşmenin bir temsili değişkeni olarak kullanmıştır. Yemek kültüründe ülkeler arası benzeşme bir küreselleşme göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşımdan hareketle fast food alanında faaliyet gösteren Çok Uluslu Şirketler'in (ÇUŞ) sosyal/kültürel küreselleşmenin başlıca göstergesi olduğu söylenebilir. Özcan ve Sümer (2015) yaptıkları çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren bazı şirketlerin kuruluş yılı, kaç ilde faaliyet gösterdikleri ve şube sayılarını göstermiştir.

Tablo 2: Fast Food Sektöründe Yer Alan ÇUŞ'lar

Şirket Adı	Kuruluş Tarihi	Türkiye'ye Giriş Tarihi	Bulunduğu İl Sayısı	Şube Sayısı
Mc Donald's	1940	1986	39	+250
KFC	1952	1989	30	+140
Burger King	1954	1995	70	+600
Pizza Hut	1958	1989	6	39
D o m i n o ' s Pizza	1960	1996	69	530
Starbucks	1971	2003	39	523

Kaynak: Özcan ve Sümer, 2015 (veriler güncellenmiştir).

Tablo 2'ye göre Türkiye'de ilk faaliyet gösteren ÇUŞ fast food markası 1940 yılında ilk şubelerini açan Mc Donald's dır. An itibarıyla en çok şubesi olan firma Burger King aynı zamanda en fazla ilde şubesi olan firmadır. Onu sırasıyla Domino's Pizza Mc Donald's ve Starbucks takip etmektedir.

2.3. Ekonomik Küreselleşme

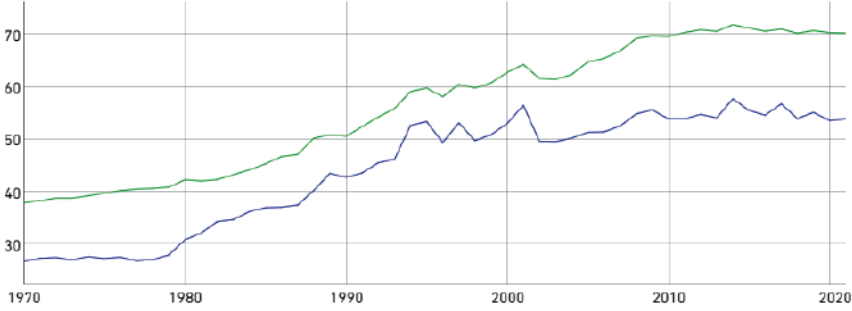
1970'li yıllarda gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Türkiye'de ithal ikameci ve korumacı devlet politikaları uygulanmaktaydı. İthal ikameci politikalar uygulayan ülkelerin dış ticaret alanında etkinliğinin bulunmaması ekonominin gelişmemesine yol açmaktadır. Bundan dolayı Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları ile ekonomik reformlar uygulanmıştır. Bu reformlar ile dışa açılma politikaları benimsenmiştir. Korumacı ve ithal ikameci politikalar yerine serbest pazar ve ihracat teşviklerine dayalı bir ekonomik düzen önem kazanmıştır. Bu doğrultuda dış ticaretin, kurun, faizin ve sermaye hesabının serbestleştirilmesi söz konusu olmuştur (Bayar, 2008: 33).

Serbest piyasa ekonomisine geçiş beraberinde bir dizi kurumsal düzenlemeyi de getirmiştir. Kurumların, şirketlerin ve tasarruf yapan kişilerin denetlenmesi, haklarının korunması amacıyla Sermaye Piyasası Kurumu (SPK) 1982 yılında kurulmuştur. Diğer taraftan Merkez Bankası paranın kontrolünü elinde tutmak için hisse senedi, tahvil ve hazine bonosunu piyasadan toplayıp gerektiğinde piyasaya sürmeye bir başka deyişle açık piyasa işlemlerine (1987) başlamıştır. 1989 yılında ise Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmış, 1990 yılında bu kanuna göre Türkiye tam konvertibilite'ye⁵ geçmiştir. (Oktayer, 2009).

5 Sermaye hareketlerinin serbest olduğu ekonomilerde paralarının birbirlerine araç olmadan (altın gibi) dönüştürülebilmesidir.

Bu politikalar Türkiye'nin küresel ekonomiye entegrasyonunu hızlandırmıştır. Ekonomik küreselleşmenin ölçülmesinde en yaygın kullanılan KOF endeksinin Türkiye için değerleri Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Türkiye KOF Ekonomik Küreselleşme Endeksi

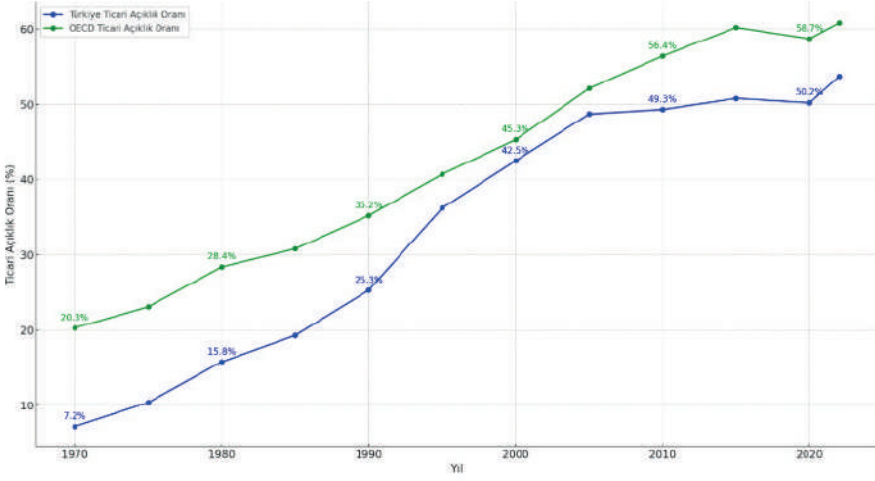

Kaynak: kof.ethz.ch alman verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1 incelendiğinde Türkiye açısından genel küreselleşme endeksinin ve ekonomik küreselleşme alt endeksinin 1970 yılından bu yana artış içerisinde olduğu görülmektedir. Ekonomik küreselleşme endeksi Türkiye'nin liberal politikaları yürürlüğe koymaya başladığı 1980 yılından itibaren an bir artış göstermiştir. Şekilde dikkat çeken bir başka durum ise son yıllarda ekonomik küreselleşme endeksinin genel endekse göre bir ivme kaybetmesidir.

Ekonomik küreselleşmenin en temel iki göstergesi ticari açıklık oranı ve doğrudan yabancı yatırımlardır. Ticaretin serbestleştirilmesi uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımların da artmasıyla sonuçlanacaktır (Gökçeli, 2023:239). Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) sağladığı, teknoloji transferleri, beşeri sermayenin etkinliği, rekabetçi iş ortamının geliştirilmesi, uluslararası ticaret entegrasyonuna katkı ve kurumsal kalitenin iyileştirilmesi ev sahibi ülkelere açısından oldukça önemlidir (Aslan ve Kılıç, 2023:25). Bu nedenle Türkiye'nin ekonomik küreselleşmesini daha iyi anlamak için bu iki değişkenin yıllar içerisindeki seyrine ayrıntılı olarak bakmak faydalı olacaktır.

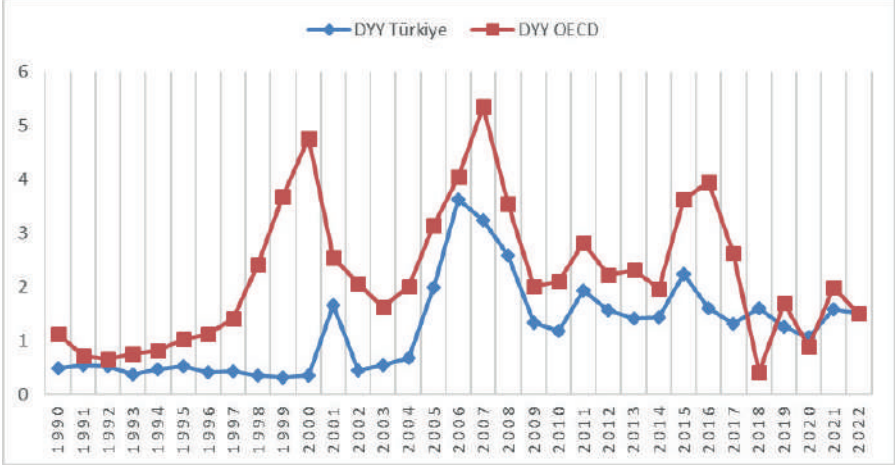
Şekil 3: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Ticari Açıklık Oranları (1970-2022)

Kaynak: Dünya Bankası (yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3'te 1970'ten günümüze Türkiye'nin ticari açıklık oranının seyrine yer verilmiştir. Türkiye'nin ticari açıklık oranı 1970 yılında %7,2 gibi düşük bir seviyedeysen, ithalat ikamesine dayalı ekonomik politikaların etkisiyle 1980'e kadar %15,8 seviyesine yükselmiştir. 1980 sonrası dış ticareti serbestleştirme politikaları ile oran hızla artarak 1990'da %25,3'e, 2000 yılında ise %42,5'e ulaşmıştır. Avrupa Birliği ile entegrasyon ve yapısal reformlar sayesinde 2010'da %49,3'e yükselen ticari açıklık düzeyi, 2008 küresel finans krizi gibi küresel olaylara rağmen artış eğilimini korumuştur. 2020 yılında %50,2'ye düşmesine rağmen, pandemi sonrası toparlanmayla 2022'de %53,7'ye ulaşmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir konu ise söz konusu dönemde Türkiye'nin açıklık oranının OECD ortalamasının altında kalmasıdır.

Şekil 4: Türkiye ve OECD Ülkelerinde DYY (1990-2022)

Kaynak: Dünya Bankası (yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 4'te ise 1990-2022 periyoduna ilişkin Türkiye'nin ve OECD ülkelerinin DYY'nin milli gelire oranına yer verilmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin DYY oranı düşük kalırken, OECD ülkelerinde istikrarlı artış yaşanmıştır. Özellikle 2001 krizinin ardından Türkiye'nin DYY oranında büyük bir artış görülmüş ve 2006 yılında OECD ortalamasına yaklaşmıştır. 2008 Küresel finansal krizin etkisiyle 2008-2009 yıllarında her iki grupta da belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 2010 sonrasında Türkiye'nin DYY oranı dalgalı bir seyir izlerken, OECD ülkelerinde daha stabil bir toparlanma gerçekleşmiştir. Son olarak, 2018-2022 döneminde Türkiye'nin oranı OECD ortalamasına yakınlaşarak benzer bir eğilim sergilemiştir.

Sonuç ve Tartışma

Küresel dünyaya entegre olmak ya da olmamak 21. yüzyılda bir ülkenin ekonomik performansını doğrudan etkileyen bir mesele haline gelmiştir. Bu entegrasyon süreci, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ülkeleri küreselleşmenin gerektirdiği belli standartlara doğru yakınsamaya zorlamaktadır. Her ne kadar küreselleşme olgusu çok boyutlu olsa da küreselleşme tarihi incelendiğinde bu olgunun altında yatan temel motivasyonun serbest ticaret olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülkelerin küreselleşme sürecinde en kritik olanının ekonomik küreselleşme olduğu söylenebilir. Ekonomik küreselleşmenin ülke ölçeğinde başlıca göstergeleri ticari açıklık oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları

ve gümrük tarifeleri gibi değişkenlerdir. Bunların yanında uluslararası karşılaştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılan KOF Küreselleşme Endeksi küreselleşme çalışmaları için çok kullanışlı bir araç olmuştur. Bu çalışmada KOF endeksinin yaklaşımını takip ederek Türkiye'nin küreselleşme süreci siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla incelenmiştir.

Türkiye'de 1980 sonrası uygulanmaya başlanan liberal ekonomi politikaları Türkiye'nin ekonomik küreselleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Takip eden yıllarda dış ticaret hacmi ve doğrudan yabancı yatırımlar ciddi oranda artış göstermiştir. 2021 yılı KOF endeksi verilerine bakıldığında genel endeks değerine göre Türkiye 58. Sırada yer almıştır. Endeks değerine göre üst sınırlarda görülmesine rağmen küreselleşme olgusunun temel kaynağı olan ekonomik küreselleşmede 115. sırada olup oldukça gerilerdedir. Türkiye'nin küreselleşme konusundaki en güçlü yanı siyasi küreselleşmedir. Her ne kadar endeks değerleri açısından zaman içerisinde sürekli bir yükseliş görünse de son 10 yılda bir ivme kaybı yaşandığı söylenebilir. Bu olgunun daha detaylarına bakmak için ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında Türkiye'nin OECD ülkeleri ortalamasının üzerine çıkmakta zorlandığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin uzunca bir süredir orta gelir tuzağında kalmasıyla ilişkilendirilebilir. Eğitim politikaları ve Ar-Ge harcamaları gibi alanlarda yapılacak iyileştirmeler katma değerli üretimi artırabilir ve böylelikle ülkenin küresel ihracat pazarındaki payı artırılabilir. Diğer taraftan son yıllarda yaşanan kur krizi ve dalgalı seyreden enflasyonla mücadeleler neticesinde belirsizlikler minimize edilerek DYY'ler açısından elverişli ortam sağlanabilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, M. (2013). Ekonomik küreselleşmenin Türkiye'ye etkileri. Akademik Bakış Dergisi, 35, 1-20.
- Akaner, Ü. (2020). *Türkiye'de çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlarını etkileyen faktörlerde küreselleşme etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Aslan, V. ve Kılıç R. (2022). Ekonomik özgürlükler, yabancı doğrudan yatırımlar ve yabancı portföy yatırımları arasındaki ilişki: OECD ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. Nobel Yayınları, 1. Basım, Aralık 2022.
- Aşçı, S. A. (2016). Piyasa ekonomisi ve Türk Cumhuriyetleri: Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreç üzerine bir değerlendirme. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 1, 57-72.
- Aytekin, İ. (2013). Küreselleşme ve ekonomik küreselleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 123-134.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37(2), 61-82.
- Bayar, F. (2006). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32 (4), 25-34.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32 (4), 25-34.
- Değirmenci, G. (2011) Batı şeria duvarı ve uluslararası hukuk. Bilge Strateji, 3(4), 203-223.
- Demir, D. (2018). Küreselleşme, doğrudan yabancı yatırımlar ve gelir dağılımı üzerine karşılaştırmalı bir analiz (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ETH Zürich KOF-Globalisation-Index. (2021, 4 July). Retrieved from: <https://kof.ethz.ch/en/news-and-events/media/press-releases/2018/12/kof-globalisation-index-globalisation-lull-continues.html>.
- Ekinci, İ. (2019). Küreselleşme, ülkeler arası gelir dağılımı eşitsizliği ve KOF küreselleşme endeksi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ezcurra, R., & Del Villar, A. (2021). Globalization and spatial inequality: Does economic integration affect regional disparities, *The Annals of Regional Science*, 67(2), 335-358.
- Gökçeli, E. (2023). Institutional quality and foreign direct investment: evidence from OECD countries. *Ekonomickı časopis*, 71(03), 222-257.
- Helvacı, Ü. (2022). Tüketim kültürünün oluşumunda sosyal medyanın etkileri: Instagram ve youtube kullanan bireylerin tüketim davranışlarının incelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

- IMF, (2002). Globalization: A Framework For Imf Involvement. Erişim Linki: <https://www.imf.org/external/np/cxr/ib/2002/031502.htm>.
- Kukoç, M. (2009). Liberal philosophy and globalization. *Synthesis philosophica*, 24(1), 65-78.
- Kürkçü Dumanlı, D. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar. *Türk Online Tasarım Sanat ve İletişim Dergisi*, 3(2), 1-11.
- Labonte, R. & Schrecker, T. (2005). Globalization and social determinants of health: Introduction and methodological background, *Global Health* 3(5), 1-10.
- Lagos, R. & Walker, I. (2022, 12 February). *Humanising globalization*. Retrieved From: https://www.wto.org/english/news_c/sppl_c/sppl16_c.htm.
- Landau, A. (2001). *The GATT/WTO: Instrumentalizing globalization, in redrawing the global economy*, London: Palgrave Macmillan.
- Milanovic B (2005). Can we discern the effect of globalization on income distribution? Evidence from household surveys. *World Bank Econ Rev* 19, 21-44.
- Oktayer, A. (2009). Türkiye'de finansal serbestleşme ve derinleşme süreci üzerine nitel bir inceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4(1), 73-100.
- Ortiz-Ospina, E., Beltekian, D., & Roser, M. (2023). Trade and globalization. *Our World in Data*.
- Özcan, A. ve Sümer, G. Ç. (2015). Küreselleşmenin kimliksiz kentleri ve McDonald's kent kültürü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 238-256.
- Özçelik, Ö., Aslan, V., & Özbek, R. İ. (2018). Arge harcamalarıyla yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişki: seçili 10 OECD ülkesi için panel veri analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 57-66.
- Sarıtaş, T. (2017). *Türkiye'de ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme süreci ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Samimi, P., Lim, G. C. & Buang, A. A. (2011). Globalization Measurement: Notes On Common Globalization Indexes. *Journal Of Knowledge Management, Economics And Information Technology*, 1(7), 197-216.
- Simpson, J., & Weiner, E. (1989), *The Oxford English dictionary* (3 rd.). Oxford: Clarendon.
- Stiglitz, J.E. (2004). *Küreselleşme büyük hayal kırıklığı* (A. Taşçıoğlu, D. Vural, Çev.), (1. Basım). İstanbul: Plan B Yayınları.
- TDK Sözlüğü, Küreselleşme. (2021, 3 Mayıs). Erişim Tarihi: <https://sozluk.gov.tr/>.

- Trošić, J. S. (2016). Economic globalization–advantages and disadvantages: the place of serbia and japan in the globalized world. Institute of International Politics and Economics, Kyoto, Japan.
- Yeşil, S. (2010). Küreselleşme ve işletmelerin küreselleşme süreçleri: Karşılaşılan fırsatlar ve tehditler. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 22-72.

Türkiye’de ve Dünyada Yenilenebilir Enerji

Volkan Aslan¹

Özet

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, fosil yakıtların sınırlı kaynakları ve çevresel maliyetleri nedeniyle günümüzde büyük önem kazanmıştır. Bu çalışma, Türkiye’nin güneş, hidro, rüzgar, biyoenerji, jeotermal ve dalga enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyelini inceleyerek, bu kaynakların Türkiye’nin gelecekteki enerji tüketimine yapabileceği katkıları analiz etmektedir. Türkiye’nin enerji kaynaklarına genel bir bakışla mevcut durum değerlendirilmiş ve yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılmasında kamuoyunun bilinçlendirilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Araştırma, Türkiye’nin enerji politikalarının sürdürülebilirliğini sağlama ve emisyonları azaltma hedefleri doğrultusunda yenilenebilir enerjiye olan geçiş sürecini hızlandırması gerektiğini vurgulamaktadır.

Giriş

Enerji, günlük yaşamda insan gelişimine katkısının yanında, üretimi ve verimliliği sağlayan önemli bir faktördür. Enerji kaynakları; fosil yakıtlar, yenilenebilir kaynaklar ve nükleer kaynaklar olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Dünyada teknolojiye gelişmelerle enerji tüketimindeki artış, çevresel sorunları beraberinde getirmiş ve yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmiştir (Gökçeli, 2023). Yenilenebilir enerji kaynakları, kendiliğinden yenilenen ve tükenmeyen temiz enerji kaynaklarıdır (Xu vd., 2013). Yenilenebilir enerji, fosil yakıtlardan türetilen enerji kaynaklarını, fosil kaynaklı atık ürünleri veya inorganik kaynaklardan gelen atık ürünleri içermez. Yenilenebilir enerji kaynakları; güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, biyoenerji, hidroelektrik, jeotermal enerji, ve okyanus (gelgit ve dalga) enerjisi bulunur. Bu kaynaklar, sürdürülebilir bir gelecek sağlamak için fosil yakıtlara alternatif olarak kullanılabilir ve çevresel etkileri asgari düzeyde tutarak enerji üretiminde önemli fırsatlar sunar. Yenilenebilir kaynakların

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, volkan.aslan@dpu.edu.tr, ORCID : 0000-0001-8874-9128

verimli kullanılması fosil yakıt tüketimin azalmasında ve küresel ısınma sorunlarını gidermede önemli rol oynayabilir (Momete, 2018). Sera gazları, CO2 emisyonları, iklim değişikliği ve enerji güvenliği gibi birçok sorun, yenilenebilir kaynaklara olan talebin artmasındaki en önemli nedenler olarak görülmektedir (Keramitsoglou vd., 2016).

Yerli enerji talebini karşılamada gün geçtikçe önemli bir seviyeye ulaşan yenilenebilir enerji kaynakları, neredeyse sıfır emisyonuyla enerji hizmetleri sağlama potansiyeline sahiptir (Fornara vd., 2016). Yenilenebilir enerjiye dönüş, iklim değişikliğini hafifletmeye yardımcı olacak mükemmel bir yoldur ancak sürdürülebilir bir gelecek sağlamak ve gelecek nesillerin enerji ihtiyaçlarını karşılamaları için sürdürülebilir olması gerekir. Bu temiz kaynakların optimal kullanımı çevresel etkileri azaltmakta, minimum ikincil atık üretmekte, mevcut ve gelecekteki ekonomik- sosyal ihtiyaçları sürdürülebilir hale getirmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojileri, geleneksel enerji kaynaklarının (fosil yakıt bazlı) yerine geçerek sıfır karbon emisyonu hedefi ve küresel ısınmanın hafifletilmesi için olağanüstü bir fırsat sunmaktadır (Panwar vd., 2011; Çınar vd. 2023).

Literatürde, dünyada fosil yakıt kullanımının azaltılması gerektiği konusunda önemli derecede bir uzlaşma vardır. Türkiye’nin enerji talebinin yarısı doğalgaz ve petrol ithalatı ile karşılanmaktadır. Türkiye’nin enerji talebi, ağırlıklı olarak fosil yakıtlar, kömür, petrol ve doğalgaz ve daha az oranda jeotermal ve hidroelektrik santraller tarafından karşılanmaktadır. Türkiye’nin elektrik kapasitesindeki yenilenebilir enerji payı 2014 yılında %40 iken bu oran yenilenebilir enerji yatırımları ile 2023 yılı sonunda %55’e yükselmiştir. Türkiye’de elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payı ise 2014 yılında yaklaşık %21 iken 2022 yılı sonu itibariyle dikkat çekici bir şekilde iki katına, %42’ye ulaşmıştır (REN21, 2024: 93-97).

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA, 2021) tarafından hazırlanan rapora göre, elektrik üretiminde fosil yakıt kullanım talebi 2019 yılından itibaren azalmakta ve yenilenebilir enerji kullanımının artmasıyla birlikte bu eğilim devam etmektedir. 2023 yılında, yenilenebilir enerji kapasitesine yapılan küresel eklemeler tahmini olarak %36 artarak 473 GW’ye ulaşarak art arda 22. yıl için yeni bir rekor kırdı. 130 ülke, 2023 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı’nda 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kapasitesini üç katına çıkarma ve enerji verimliliği iyileştirme oranını iki katına çıkarma taahhüdünde bulundular (REN21, 2024:10). Yenilenebilir enerji kaynaklarının 2023 yılında güneş ve rüzgârdaki büyümenin etkisiyle dünya genelinde elektrik üretimine %30 oranında katkıda bulunduğu görülmektedir. 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kapasitesinin üç katına

çıkarılmasıyla yenilenebilir enerjiden elde edilecek elektrik üretimi dünyada %60 oranında hedeflenmektedir. (Ember, 2024:6-8).

Yenilenebilir enerji, sadece temiz enerji talebini karşılamakla kalmaz aynı zamanda ekonomik öneme de sahiptir. Doğal, yenilenebilir kaynakları kullanarak enerji ürettiği için elektrik üretim maliyetini azaltıp enerji ithalatını azaltarak ekonomiye katkıda bulunmaktadır (Kardooni, 2016). Fosil yakıtların aksine yenilenebilir enerji kaynakları, kirlilikten arınmış bir çevre, enerji güvenliği ve ekonomik faydalar da sağlamaktadır (Bhowmik vd., 2016).

Dünyada yenilenebilir enerji sektöründeki istihdam, 2022'de %8 artarak 13,7 milyona ulaşırken, elektrik erişimi olmayan insan sayısı dünya genelinde 2022'de 756 milyondan 2023'te 745 milyona düşmüştür. 2023 yılında ortalama enflasyon dünya genelinde azalarak 2022'deki %8,7'lik projeksiyondan %6,9 civarına düşmesine rağmen, 2020 yılındaki %3,2 seviyesinin oldukça üzerinde kalmıştır. Enerji fiyatları, küresel ekonomik manzarayı şekillendirmeye devam ederken birçok ülkede, enerji emtialarının (fosil gaz ve kömür gibi) fiyatlarında 2023'ün ilk yarısında belirgin bir düşüş olmasına rağmen, toptan elektrik fiyatları yüksek kalmaya devam etmiştir. Yenilenebilir enerjiye küresel yatırım, yıl boyunca %8 artarak 2022'deki 576 milyar USD'den 622,5 milyar USD'ye ulaştı (REN21, 2024:10-11).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için yenilenebilir enerjiye geçişte dünyada gelişen yenilenebilir enerji teknolojilerinin ve bu teknolojilerin fosil yakıtlara oranla sağladıkları daha temiz enerji arzının, çevre ve iklim üzerindeki etkilerini gösterip Türkiye'nin gelecekteki yenilenebilir enerji projeksiyonuna katkı sağlayacak politika ve önerilerde bulunmaktadır.

1. Yenilenebilir Enerji ve İklim Değişikliği

Dünya genelinde "iklim değişikliği" konusu, bilimsel ve politik tartışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Son yıllarda, enerji ile ilgili sorunlar giderek daha önemli hale gelmekte ve kaynakların ideal kullanımı, karbon emisyonlarının olumsuz çevresel etkileri ve geleneksel enerji kaynaklarının tüketimi gibi konulara çözümler aranmaktadır (Stoppato, 2008). 1850'den bu yana, küresel fosil yakıt kullanımı enerji arzında baskın hale gelmiş ve karbondioksit emisyonlarının hızla artmasına neden olmuştur (Asumadu-Sarkodie ve Owusu, 2016). 2024 yılı sonunda elde edilen veriler, fosil yakıt tüketiminin küresel sera gazı emisyonlarının büyük bir kısmını oluşturduğunu doğrulamaktadır. Global Carbon Project'in 2024 raporuna göre, fosil yakıtlardan kaynaklanan karbon dioksit (CO₂) emisyonları 37,4 milyar ton

ile rekor seviyeye ulaşmıştır. Bu miktar, toplam CO₂ emisyonlarının yaklaşık %90’ını temsil etmektedir (Friedlingstein vd., 2024).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliğini, küresel atmosferin bileşimini doğrudan veya dolaylı olarak değiştiren insan faaliyetlerine bağlamaktadır (Frass-Ehrfeld, 2009). 21. Yüzyılda, küresel ısınmayı 2 °C’nin altında tutma hedefi uluslararası iklim tartışmalarının ana odak noktası olmaktadır. Karbondioksit büyüme oranını son yıllarda sürekli artması, iklim değişikliği hızını yükselttiği için dünyadaki en büyük çevresel tehditlerden biri olarak görülmektedir.

Tablo 1: Dünya Genelinde Enerji Tüketimi ve CO₂ Emisyonları (Milyon Ton Petrol Eşdeğeri - MTEP ve Milyar Ton CO₂)

Yıl	Toplam Fosil Yakıt Tüketimi (MTEP)	Yenilenebilir Enerji Tüketimi (MTEP)	Enerji Kaynaklı CO ₂ Emisyonları (Mt CO ₂)
1990	7.120	1.000	22,4
1995	7.600	1.200	23,8
2000	8.100	1.500	24,9
2005	8.800	1.800	27,0
2010	9.600	2.200	29,7
2015	10.300	2.800	32,1
2020	11.000	3.500	33,9
2024	11.600	4.200	35,5

Kaynak: BP (2024), IEA (2024)

Dünyada toplam enerji tüketimi ve CO₂ emisyonlarının verildiği tablo 1’de, dünya genelinde fosil yakıt tüketiminin 1990’dan itibaren istikrarlı bir şekilde arttığı, buna paralel olarak enerji kaynaklı CO₂ emisyonlarının da belirgin bir yükseliş gösterdiği görülmektedir.

Aşağıda, Türkiye’nin 1990’dan 2024’e kadar beşer yıllık aralıklarla fosil yakıt ve yenilenebilir enerji tüketimi ile enerji kaynaklı CO₂ emisyonları sunulmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin Enerji Tüketimi ve CO₂ Emisyonları (Milyon Ton Petrol Eşdeğeri - MTEP ve Milyon Ton CO₂)

Yıl	Toplam Fosil Yakıt Tüketimi (MTEP)	Yenilenebilir Enerji Tüketimi (MTEP)	Enerji Kaynaklı CO ₂ Emisyonları (Mt CO ₂)
1990	32,0	5,0	130
1995	40,0	6,0	170
2000	50,0	7,0	210
2005	60,0	8,0	250
2010	70,0	10,0	300
2015	80,0	12,0	350
2020	90,0	15,0	400
2024	100,0	18,0	450

Kaynak: BP (2024), IEA (2024)

Yukarda verilen Tablo 2'deki veriler dikkate alındığında 1990-2024 döneminde Türkiye'nin fosil yakıt tüketimi ve enerji kaynaklı CO₂ emisyonları istikrarlı bir artış göstermiştir. Fosil yakıt tüketimi 32 MTEP'den 100 MTEP'e, emisyonlar ise 130 Mt CO₂'den 450 Mt CO₂'ye yükselmiştir. Türkiye'de ve dünyada yenilenebilir enerji tüketimindeki artış umut verici olsa da fosil yakıt tüketimindeki artış hızını dengeleyecek düzeyde değildir. Bu durum, iklim değişikliği üzerindeki baskının artmasına neden olmaktadır. Özellikle 2024 itibarıyla yenilenebilir enerji tüketimindeki iyileşmelere rağmen, toplam CO₂ emisyonları halen yükseliştedir. Bu eğilim, Paris Anlaşması'nda belirtilen 1,5°C hedefinin tutturulmasını zorlaştırmaktadır (UNEP, 2023). Fosil yakıt bağımlılığını azaltan politikalar ve yenilenebilir enerjiye daha güçlü yatırımlar, karbon nötr bir geleceğe ulaşmak için kritik öneme sahiptir (Osman vd., 2022).

Yenilenebilir enerji teknolojisi ile temiz enerji kaynaklarının verimli kullanımı minimum ikincil atık üretip olumsuz çevresel etkileri azaltarak ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılayacak sürdürülebilir temiz enerjinin üretilmesi amaçlanmaktadır. Yenilenebilir enerji teknolojileri, geleneksel enerji kaynaklarının (fosil yakıt bazlı) yerine geçerek sera gazı emisyonlarının azaltılması ve küresel ısınma hızının düşürülebilmesi için çok önemli bir fırsat sunmaktadır (Panwar vd., 2011). Bunun yanında yenilenebilir enerji teknolojilerine yatırımlar, AR-GE faaliyetlerinin artırılması ve hükümetlerce desteklenmesi, karbon ayak izinin azaltılmasına yönelik uygulamalar, iklim değişikliğinin hafifletilmesine büyük ölçüde katkıda bulunabilir (IEA, 2020). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin yenilenebilir enerji teknolojilerine

ulaşımını kolaylaştıracak uluslararası işbirliği ve desteğin artırılması, iklim değişikliğinin ve etkilerinin hafifletilmesinin bir yolu olarak görülebilir (UNEP, 2020).

2. Yenilenebilir Enerji Teknolojileri

Yenilenebilir enerji kaynakları, doğal ve sürekli enerji akışlarından elde edilen ve dünya genelinde elektrik üretimi için daha geniş bir kullanım alanına sahip alternatif enerji kaynaklarıdır. Bunlar; güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, hidro enerji, biyoenerji, jeotermal enerji ve okyanus enerjisi (gelgit ve dalga enerjisi) gibi kaynakları içerir. Yenilenebilir enerji teknolojileri üzerine yapılan araştırmalar, özellikle enerji dönüşüm verimliliği açısından yenilenebilir enerji üretiminin performansını artırmak amacıyla sürekli olarak büyümektedir.

2.1. Güneş Enerjisi

Güneş enerjisi, dünya genelinde oldukça fazla kullanılan yenilenebilir enerji türlerinden biridir. Dünyada elektrik bulunmayan ancak güneş ışınımının bol olduğu uzak bölgelerde güneş enerjisinden elektrik elde edilmesi, güneş enerjinin en önemli avantajlarından (Demirbaş, 2007). Güneş enerjisi üretiminde maliyetlerin ve enerji dönüşümünün optimize edilmesiyle ortaya çıkabilecek çevresel etkilerin en az seviyeye indirilmesi amaçlanmaktadır (Nazari vd., 2021). Güneş termal enerjisi ve fotovoltaik enerji olmak üzere iki ana güneş enerji sistemi vardır. Bu iki sistem genellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaktadır (Ang vd., 2020). Güneş termal enerjisi, radyasyon enerjisinin ısı enerjisine dönüştürülmesiyle elde edilir (Cleveland, 2005). Bu sistemler, su ısıtma, endüstriyel ısıtma ve elektrik üretimi gibi çeşitli uygulamalarda kullanılır (Ang vd., 2020). Fotovoltaik enerji, gelecekteki potansiyel bir enerji kaynağı olarak en çok tercih edilen güneş enerjisi teknolojilerinden biridir (Alhafadhi vd., 2020). Mevcut fotovoltaik enerji üretimi, global elektrik talebinin yaklaşık %2'sini karşılamaktadır (Bughneda vd., 2020).

Tablo 3: Dünya ve Türkiye Güneş Enerjisi Üretimi (2005-2024)

Yıl	Dünya Güneş Enerjisi Üretimi (MW)	Türkiye Güneş Enerjisi Üretimi (MW)
2005	5000	0
2010	40000	4
2015	230000	249
2020	710000	6667
2024	900000	10000

Kaynak: BP (2024), IEA (2024)

Tablo 3'deki verilere göre 2005-2024 döneminde dünya genelinde güneş enerjisi üretimi hızlı bir büyüme göstermiştir. Dünya genelindeki üretim 2005'te 5.000 MW iken, 2024 yılında 900.000 MW'a ulaşmıştır. Türkiye'de ise güneş enerjisi üretimi, 2010 yılında 4 MW gibi çok düşük bir seviyede başlamış, 2024 itibarıyla 10.000 MW'a yükselerek önemli bir büyüme kaydetmiştir. Bu artış, yenilenebilir enerjiye yönelik küresel ve ulusal yatırımların, politikaların ve teknolojik ilerlemelerin etkisini açıkça ortaya koymaktadır ancak Türkiye'nin kurulu gücü, dünya geneline kıyasla halen sınırlı düzeydedir (Enerji Atlası, 2022). 2023 yılı itibarıyla Türkiye, güneş enerjisinde 11.293 MW kurulu kapasiteye ulaşarak Avrupa'da en yüksek kurulu kapasiteye sahip olan sekizinci ülke konumuna erişmiştir (REN21, 2024:41).

Güneş enerjisindeki bu büyüme eğilimi, karbon emisyonlarının azaltılmasına ve enerji arz güvenliğinin artırılmasına yönelik önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin yenilenebilir enerji politikalarını daha fazla destekleyerek dünya ortalamasına yaklaşması stratejik bir hedef olmalıdır.

2.2. Rüzgar Enerjisi

Rüzgar teknolojisi, hareketli havanın kinetik enerjisini rüzgar türbinleri kullanarak elektrige veya mekanik güce dönüştürür (Balat, 2005). Rüzgar enerjisi, çevresel etkileri düşük olan temiz bir enerji kaynağıdır. Dünya genelinde geniş bir kullanım alanı bulunur ve bazı yerlerde önemli enerji yoğunluğuna sahiptir (Manwell vd., 2010). Elektrik üretimine uygulanan yenilenebilir enerji teknolojileri arasında, rüzgar enerjisi kurulu kapasite açısından hidroelektrikten sonra ikinci sırada yer almakta olup hızlı bir büyüme göstermektedir (Panwar vd., 2011). Rüzgar enerjisi, gelişmekte olan, enerji kıtlığı çeken ülkelerde, uzak, erişilemeyen ve dağlık bölgelerde bile çok hızlı bir şekilde kurulup iletilebilen uygun bir elektrik kaynağıdır (Singh, 2004). Rüzgar enerjisi, karasal rüzgar (onshore) veya deniz üstü rüzgar (offshore) ile üretilebilir ve her ikisi de elektrik üretiminde diğer kaynaklarla kıyaslandığında çevreye olan etkisi daha düşük seviyededir (Kaldellis, 2016). Rüzgar enerjisi ile elde edilen elektrik üretiminin sürekliliği vardır ve fiyatı genellikle yükselmez. Bu sistemler tarafından üretilen elektrik, birkaç milyar varil petrol tasarrufu sağlayabilir ve milyonlarca ton karbondioksit ve diğer emisyonları önleyebilir (Thomas, 1996). Aşağıda, 2005-2024 yılları arasında dünyada ve Türkiye'deki rüzgar enerjisi kurulu güç kapasitesinin (MW cinsinden) beşer yıllık aralıklarla gösterildiği tablo bulunmaktadır.

Tablo 4: Dünya ve Türkiye Rüzgar Enerjisi Kurulu Güç Kapasitesi (MW) (2005-2024)

Yıl	Dünya Rüzgar Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	Türkiye Rüzgar Enerjisi Kurulu Gücü (MW)
2005	59.024	20
2010	180.854	1.329
2015	433.000	4.718
2020	743.000	8.056
2024	1.000.000	12.000

Kaynak: GWEC (2021), TÜREB (2021)

Tablo 4’e göre dünya genelinde ve Türkiye’de rüzgar enerjisi kapasitesinin yıllar içinde önemli ölçüde artmaktadır. Özellikle 2010 yılından sonra belirgin bir büyüme yaşanmıştır. Türkiye karasal rüzgar enerjisinden 2010 yılında 1.329 MW olan kurulu gücünü 2024 yılında 12.000 MW’a çıkararak önemli bir ilerleme kaydetmiş ve AB ülkeleri arasında yedinci sırada yerini almıştır (REN21, 2024:26-27).

2.3. Hidro Enerji

Hidroelektrik enerji, suyun daha yüksek bir seviyeden daha düşük bir seviyeye hareketi ile ilgili enerjiyi ifade eder. Hidroelektrik enerji diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına kıyasla yaklaşık % 90 ile en yüksek dönüşüm verimliliğine sahiptir. Hidroelektrik, dünya genelinde elektrik üretiminin %20’sine katkıda bulunmaktadır (Letcher, 2020).

Hidroelektrik enerji üç farklı teknoloji kullanılarak elde edilebilir. Bunlar: nehir akışı, rezervuar ve pompalı depolama santralleridir. Nehir akışı hidroelektrik santralleri, nehirlerin akışını kullanır ve daha fazla esneklik ve talebe uyum sağlamak için kısa vadeli depolamayı içerebilir ancak bu teknoloji esas olarak nehirlerin doğal akış koşullarına dayanır. Rezervuar hidroelektrik santralleri, çoğunlukla barajlarla oluşturulan su depolama rezervuarlarına dayanır ve büyük miktarlarda su depolayabilir. Pompalı depolama santralleri, talebi aşan üretim olduğunda suyu düşük rezervuarlardan yüksek rezervuarlara pompalar, böylece gerektiğinde arz garanti altına alınır (Perez vd., 2017).

Hidroelektrik üretimi sera gazı üretmez ve bu nedenle genellikle yeşil bir enerji kaynağı olarak kabul edilir ancak avantajlarının yanında bazı dezavantajları da bulunur. Hidroelektrik üretimi ülkelerin sosyo-ekonomik gelişimini iyileştirir ancak insanların evlerinden taşınmasına neden olacak

olumsuz sosyal etkileri de ortaya çıkarır. Hidroelektrik yapılar, nehirlerin ekolojisini, hidrolojik özelliklerini değiştirerek ve balık göçü gibi ekolojik sürekliliği kesintiye uğratarak etkiler (Edenhofer et al., 2011). Bir barajın inşası sırasında önemli bitki örtüsü veya ağaç örtüsü su altında kaldığında, bitkiler su içinde çürümeye başladığında metan gazı oluşabilir, bu gaz doğrudan veya su türbinlerde işlendiğinde serbest bırakılabilir (Førsund, 2015).

Aşağıda, 2005-2024 yılları arasında dünyada ve Türkiye'deki hidroelektrik enerji kurulu güç kapasitesinin (MW cinsinden) beşer yıllık aralıklarla gösterildiği tablo bulunmaktadır.

Tablo 5: Dünya ve Türkiye'de Hidroelektrik Enerji Kurulu Güç Kapasitesi (2005-2024)

Yıl	Dünya Hidroelektrik Enerji Kurulu Gücü (MW)	Türkiye Hidroelektrik Enerji Kurulu Gücü (MW)
2005	900.000	12.241
2010	1.000.000	15.831
2015	1.100.000	25.868
2020	1.200.000	28.503
2024	1.300.000	32.000

Kaynak: IHA (2021), TEİAŞ (2021)

Bu veriler, dünya genelinde ve Türkiye'de hidroelektrik enerji kapasitesinin yıllar içinde istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Özellikle Türkiye, 2005 yılında 12.241 MW olan kurulu gücünü 2024 yılında 32.000 MW'a çıkararak önemli bir ilerleme kaydetmiş ve bu kurulu kapasite ile Türkiye'de elektrik üretimine en çok katkıda bulunan yenilenebilir enerji kaynağı hidro enerji olmuştur. Türkiye, hidro enerji kurulu kapasite bakımından Norveç'ten sonra Avrupa'nın en büyük ikinci ülkesi olarak sıralamada yerini almıştır (REN21, 2024: 11). Hidroelektrik enerji, Türkiye için bugüne kadar olumlu sonuçlar veren yerel veya uluslararası enerji yasaları ile ilgili konular iyileştirilirse umut verici bir geleceğe sahip olabilecek bir yenilenebilir enerji kaynağıdır.

2.4. Biyoenerji

Biyoenerji; canlı organizmalardan veya yakın zamanda canlı olmuş olan bitkiler, hayvanlar vd. organik, fosilleşmemiş ve biyolojik olarak parçalanabilen tüm organik biyolojik kaynaklardan türetilen yenilenebilir bir enerji kaynağıdır (Mao vd., 2015). Biyoenerji kullanımına göre biyokütle (ısı), biyodizel (biyoyakıt) ve biyogaz olarak sınıflandırılır.

Biyokütle: Doğrudan topraktan veya gıda veya diğer ürünler için mahsullerin işlenmesi sırasında üretilen kalıntılardan elde edilir. Biyokütle enerjisi yenilenebilir ve sürdürülebilir olup, fosil yakıtlarla birçok ortak özelliğe sahiptir. Biyokütle doğrudan yakılarak enerji elde edilebilir, aynı zamanda çeşitli sıvı veya gaz yakıtlarına dönüştürülmek üzere hammadde olarak da kullanılabilir (Ellabban vd., 2014). Biyokütledeki enerji, yanma yoluyla kimyasal enerjinin ısı enerjisine dönüştürülmesiyle elde edilir ve bu enerji de elektrik üretmek için kullanılır. Yanma verimliliği ve biyokütlenin enerji kullanma yeteneği, yanma yöntemi, biyokütle türü ve ölçek uygulaması gibi çeşitli değişkenlere bağlıdır (Ang vd., 2022).

Biyokütle, sera gazlarını azaltma hedefine ulaşma ve gelecekte yakıt arzını güvence altına alma potansiyeline sahiptir. Biyokütle ile ilgili birçok araştırma, iklim değişikliğini hafifletmek için çevresel temiz enerji olarak kabul edilebilir ve sürdürülebilir bir kaynak olarak görülür (Demirbaş vd., 2009). Biyokütle kullanımı CO2 emisyonlarını azaltır, bu nedenle fosil yakıtların sürdürülebilir biyokütle yakıtıyla değiştirilmesi, CO2 emisyonlarını azaltma açısından dikkate alınması gereken bir seçenektir. Bunun yanı sıra bitkisel artıkların dönüşümü, tarımsal üretimin değerini artırır ve belediyelerin katı atıklardan kurtulma maliyetlerini de azaltır.

Biyokütlenin elektrik üretiminde fosil yakıtların yerine kullanılması, sera gazı emisyonlarının azalmasına ve dolayısıyla küresel ısınmanın azaltılmasına yardımcı olur. Biyoenerjinin çevresel avantajlarının yanında olumsuz çevresel ve sosyo-ekonomik etkilerini de ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Biyoenerji elde edebilmek için ormanın aşırı sömürülmesi, aşırı yoğun mahsul ve orman artığı çıkarımı ve suyun aşırı kullanımı ile ilgili olarak toprak ve bitki örtüsünün bozulmasına neden olabilir (Robertson vd., 2008). Biyokütle enerjisine dayalı elektriğin avantajı, yakıtın genellikle organik kaynaklardan elde edilen bir yan ürün, artık veya atık ürün olmasıdır ancak bu durumun gıda ve yakıt için arazi kullanımları arasında rekabete yol açmaması oldukça önemlidir (Urban ve Mitchell, 2011). Bunun yanında mahsul veya arazinin tamamen biyoenerji üretimine yönlendirilmesi, gıda emtia fiyatlarını ve gıda güvenliğini etkileyebilir (Headey ve Fan, 2008). Dünya genelinde, yoksul ülkelerde gıda yardımı gerektiğinde, gıda üretiminin yakıt sağlamak için kullanılıp kullanılmayacağı konusunda endişeler vardır. İnsan gıdasının yaklaşık %99.7’si karasal çevreden elde edilmekte ve dolayısıyla biyokütle üretimi için uygun olan arazilerin çoğu zaten kullanılmaktadır (Ajanovic, 2011).

Türkiye’nin biyokütle ve biyoenerji üretim potansiyeli büyüktür ve orman ve tarım kalıntılarına dayalı olarak kırsal enerji hizmetlerini

iyileştirme potansiyeline sahiptir. Türkiye'deki yenilenebilir temiz enerji kaynakları arasında biyokütle, toplam enerji tüketimindeki payı halen yüksek olduğu için önemlidir. Türkiye'nin yıllık biyokütle enerji potansiyeli ve yıllık potansiyel miktarı sırasıyla yaklaşık 32 MTEP (Milyon Ton Eşdeğer Petrol) ve 117 milyon tondur (Gokcol, 2009). Türkiye'de kullanılabilir biyokütleden elektrik üretimi yaklaşık olarak yılda 17 MTEP'dir (Demirtaş, 2008). 2023 yılı itibariyle Türkiye, biyoenerjide 2001 MW kurulu kapasiteye ulaşırken Avrupa'da en büyük sekizinci kurulu kapasiteye sahip olan ülke konumuna gelmiştir (REN21, 2024:58-59).

Biyodizel: Bitkilerden, hayvanlardan ve diğer organizmalardan termokimyasal ve biyokimyasal süreçlerle üretilen sıvı yakıtları ifade eder (Perez vd., 2017). Başka bir ifadeyle biyodizel, işlenmiş organik yağlar ve yağlardan elde edilen ester bazlı oksijenli yakıtlardır (Atadashi vd., 2012). Biyodizel, özellikle ulaşım ve elektrik üretimi sektörlerinde, günlük faaliyetlerimizde benzin ve dizelin yerini alma potansiyeline sahiptir (Hassan vd., 2013). Biyodizel ayrıca düşük miktarda sera gazı yayar (Pizarro ve Park, 2003).

Biyodizel, enerji ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve tarım endüstrisinde benzini ikame ederek yeşil kırsal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla sürekli olarak modern enerji sistemine daha uyumlu ve çekici hale getirilmekte ve geliştirilmektedir (Silitonga vd., 2011).

Biyogaz: Biyokütleden elde edilen gaz halindeki bir son üründür ve doğal gaz gibi konvansiyonel kaynaklara alternatif olarak görülmektedir (Appels vd., 2011). Biyogaz, elektrik üretmek için yakıt olarak kullanılabilirken atmosfere ve çevreye %50-90 daha az miktarda sera gazı salınımı sağlar (Lansing vd., 2008). Biyogazın elektrik üretimindeki faydalarından biri de organik atıkları kullanışlı ve çevre dostu bir ürüne dönüştürmesidir (Bellos ve Tzivanidis, 2019). Biyogaz, hem elektrik hem de ısı üretimi için kullanılabilen umut verici bir yenilenebilir enerji kaynağıdır (Gomez, 2013). 2023 yılı itibariyle Türkiye, biyogazda 1266 MW kurulu kapasiteye ulaşabilmiştir. Bu kurulu kapasite ile Avrupa'da Almanya, İngiltere ve İtalya'nın ardından en büyük dördüncü kurulu kapasiteye sahip olan ülke konumuna gelmiştir (REN21, 2024:76-77).

Aşağıda, 2005-2024 yılları arasında dünya ve Türkiye'deki biyoenerji kurulu güç kapasitesinin (MW) beşer yıllık aralıklarla gösterildiği tablo bulunmaktadır:

Tablo 6: Dünya ve Türkiye Biyoenerji Kurulu Güç Kapasitesi (2005-2024)

Yıl	Dünya Biyoenerji Kurulu Gücü (MW)	Türkiye Biyoenerji Kurulu Gücü (MW)
2005	35.000	28
2010	55.000	240
2015	105.000	540
2020	130.000	1.485
2024	150.000	2.439

Kaynak: IRENA (2021), T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2022).

Yukardaki verilere göre dünya genelinde ve Türkiye’de biyoenerji kapasitesinin yıllar içinde istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Özellikle Türkiye, 2005 yılında 28 MW olan kurulu gücünü 2024 yılında 2.439 MW’a çıkararak önemli bir ilerleme kaydetmiştir.

2.5. Jeotermal Enerji

Jeotermal enerji, yer kabuğundan doğal olarak elde edilen bir ısı enerji kaynağıdır. Jeotermal rezervuarlardan ısı, kuyular ve diğer yöntemler kullanılarak çıkarılır. Yüze çıkartıldığında, çeşitli sıcaklıklardaki sıvılar elektrik üretmek ve ısı enerjisi gerektiren diğer amaçlar için kullanılabilir (Edenhofer vd., 2011). Güneş enerjisi, rüzgar enerjisi ve hidro enerji gibi diğer kesintili yenilenebilir enerji kaynaklarına kıyasla, Dünya’nın içindeki jeotermal enerji zengindir ve tükenmez (Barbier, 2002). Ayrıca, jeotermal enerji doğal olarak durmaktadır ve CO2 emisyonu içermez (Li vd., 2015). Bu yönüyle jeotermal enerji güvenilir ve çevre dostu bir enerji kaynağı olarak kabul edilir (Hammons, 2003).

Jeotermal enerji, aktif volkanlara sahip ülkelerde özellikle hidrotermal enerji ile birlikte büyük ekonomik potansiyele sahiptir (Badescu, 2007). Günümüzde, Amerika Birleşik Devletleri, Meksika, Filipinler, Endonezya, İtalya, İzlanda ve Japonya gibi bir çok ülke elektrik üretimi için jeotermal enerjiyi kullanmaktadır.

Türkiye’de jeotermal keşifler 1960’ların başlarında başlamıştır. Türkiye, Alpin-Himalaya kuşağında yer aldığı için oldukça yüksek bir jeotermal potansiyele sahiptir. Türkiye’nin toplam jeotermal ısıtma kapasitesi yaklaşık 31,500 MWth’dır. Bu potansiyelin yaklaşık %80’i Batı Anadolu’da bulunmaktadır. Türkiye, konut ısıtması, bölgesel ısıtma, sera ısıtması ve kaplıcalar için kullanılan geniş jeotermal kaynaklara sahiptir. Türkiye’de ekonomik ölçekte kullanılabilir olan 186’dan fazla jeotermal saha ve sıcaklığı

20 ila 242 °C arasında değişen yaklaşık 1500 sıcak ve mineralli su kaynağı belirlenmiştir (Çapik vd., 2012).

Bu yüzyılda fosil yakıtların dünya genelinde kullanımının azalması beklenirken jeotermal enerji bu fosil yakıtların yerini alacak temiz çevre dostu kaynaklar arasında yer alacaktır. Jeotermal enerji, doğrudan ve dolaylı kullanımındaki avantajları ile dünyada ve ülkemizde çok ilgi görmeye başlamıştır. Nispeten düşük sıcaklıklarda dolaylı jeotermal enerji kullanımı, fosil yakıtlı enerji kaynaklarına göre verimsiz görünse de diğer yenilenebilir kaynaklara (hidroelektrik, biyokütle, rüzgar ve güneş enerjisi) göre daha yüksek enerji üretimi avantajına sahiptir (Yüksel ve Kaygusuz, 2011). Özellikle son zamanlarda artan petrol ve gaz fiyatları, Türkiye'nin jeotermal kaynaklarının geliştirilmesini daha önemli bir hale getirmiştir.

Aşağıda, 2005-2024 yılları arasında dünya ve Türkiye'deki jeotermal enerji kurulu güç kapasitesinin (MW) beşer yıllık aralıklarla gösterildiği tablo bulunmaktadır:

Tablo 7: Dünya ve Türkiye Jeotermal Enerji Kurulu Güç Kapasitesi (2005-2024)

Yıl	Dünya Jeotermal Enerji Kurulu Gücü (MW)	Türkiye Jeotermal Enerji Kurulu Gücü (MW)
2005	8.933	15
2010	10.898	94
2015	13.290	624
2020	15.400	1.515
2024	16.300	1.691

Kaynak: IRENA (2021), MTA (2023).

Tablo 7'de sunulan veriler, dünya genelinde ve Türkiye'de jeotermal enerji kapasitesinin yıllar içinde istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Özellikle Türkiye, 2005 yılında 15 MW olan kurulu gücünü 2024 yılında 1.691 MW'a çıkararak önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Türkiye jeotermal enerjide 2016 yılından beri AB ülkeleri içinde en yüksek kurulu kapasiteye sahip ülke konumundadır. 2024 yılı itibariyle 1.691 MW kurulu kapasitesi ile ABD, Endonezya ve Filipinlerden sonra dünyada jeotermal enerjide en yüksek kurulu kapasiteye sahip dördüncü ülke konumuna gelmiştir (REN21, 20024: 80).

2.6. Dalga (Gel-Git) Enerjisi

Dalga enerjisi, suyun hareketini kullanarak türbinleri döndürmek veya doğrusal jeneratörleri çekmek suretiyle elde edilir (Hammar vd., 2012). Yüzey dalgaları, rüzgarın suyun üzerinden geçmesiyle oluşur (okyanus). Rüzgar hızı ve rüzgarın sürekliliği ne kadar artarsa ve rüzgarın kat ettiği mesafe ne kadar büyükse, dalga yüksekliği o kadar büyük olur ve üretilen dalga enerjisi o kadar fazla olur (Jacobson ve Delucchi, 2011). Okyanus, dalgalar, gelgitler, akıntılar ve ısı biçiminde dünya genelinde enerji talebini karşılayacak potansiyele sahiptir. Güneş ışığının sınırlı olması ve düşük rüzgar koşullarında enerji üretememeleri gibi güneş ve rüzgar enerjilerinin sınırlamaları bulunmaktadır. Bu nedenle, okyanus enerjisi, Dünya yüzeyinin %70’ini denizlerin ve okyanusların kapladığı düşünülürse bol rezervleri ve sürdürülebilirliği nedeniyle umut verici bir yenilenebilir ve karbon içermeyen enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir (Yun vd., 2024).

Okyanus enerjisi, geleceğin enerji sisteminde önemli bir rol oynayabilirken, karbon emisyonlarının azaltılmasına ve kıyı ile uzak bölgelerde ekonomik büyümeyi teşvik etmeye katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. İlk okyanus enerjisi projesi, sera gazlarının azaltılması için, 2006 yılında Güney Kore tarafından kaydedilmiştir. Hindistan’da okyanus enerji santralleri inşa edilmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelerde birçok proje devam etmektedir (Bhuyan, 2008, Khan ve Bhuyan, 2009). Hükümetler tarafından radikal kararlar alınırsa 2050 yılına kadar okyanus enerjisinin dünya elektrik üretimine katkısının sırasıyla %1,7 ve %9,8 olacağı öngörülmüştür (Esteban ve Leary, 2012).

Aşağıda, 2005-2024 yılları arasında dünyada ve Türkiye’deki dalga (gel-git) enerjisi kurulu güç kapasitesinin (MW cinsinden) beşer yıllık aralıklarla gösterildiği tablo bulunmaktadır.

Tablo 8: Dünyada ve Türkiye Dalga Enerjisi Kurulu Güç Kapasitesi (2005-2024)

Yıl	Dünya Dalga Enerjisi Kurulu Gücü (MW)	Türkiye Dalga Enerjisi Kurulu Gücü (MW)
2005	0.3	0
2010	0.5	0
2015	1.0	0.05
2020	2.4	0.05
2024	3.5	0.05

Kaynak: IHA (2021), TEİAŞ (2021)

Tablo 8'deki veriler, dünya genelinde dalga enerjisi kapasitesinin yıllar içinde yavaş da olsa bir artış gösterdiğini ancak Türkiye'de bu alandaki kapasitenin sınırlı kaldığını ve Türkiye'nin dalga enerjisi potansiyelinin değerlendirilemediğini, yenilenebilir enerji kaynakları içinde bu alanda bir gelişim eksikliği olduğunu göstermektedir. Türkiye, 2015 yılında 0.05 MW olan kurulu gücünü 2024 yılında da aynı seviyede tutarak bu alanda sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Sürdürülebilir bir şekilde enerji hizmetleri sağlayan geniş bir enerji kaynağı ve sunucusu, uzun vadeli arz güvenliğini sağlamalı, uygun maliyetli olmalı ve çevreye olumsuz etkisi minimum düzeyde olmalıdır. Üretim aşamasında fosil yakıtların oranının yüksek olması nedeniyle, elektrik üretiminden kaynaklanan büyük olumsuz çevresel dışsallıklar bulunmaktadır. Fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye geçişi sağlamak için gerekli politikaların uygulanması yirmi birinci yüzyılın ilk yarısının en büyük zorluğu olarak tanımlanır (Verbruggen vd., 2010). Her ülkenin kolay ulaşabildiği yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak için tüm enerji sistemlerinde köklü değişiklikler gereklidir. Yenilenebilir enerji yatırım politikalarının devlet politikası olarak benimsenmesi ve bu politikanın etkinliği için; teşvikler, vergilendirme politikaları, regülasyonlar vb. politik araçların kullanımı oldukça önemlidir. Bu faktörlerin etkin kullanımı yenilenebilir enerji teknolojilerinin maliyetini ve rekabet gücünü doğrudan etkiler.

2023 yılında yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar, yüksek faiz oranları ve dünya genelindeki zorlu piyasa koşulları nedeniyle karmaşık bir hale geldi. Yüksek talep gören mineraller de dahil olmak üzere ana hammadde için daha yüksek girdi maliyetleri, yatırım ortamını daha da olumsuz etkiledi. Yüksek sermaye maliyetleri ve özellikle gelişmekte olan piyasalarda artan faiz oranları, yenilenebilir enerji projelerinin finansmanını zorlaştırdı ve bu durum, küresel yenilenebilir enerji geçişini yavaşlatıp enerji eşitsizliğini artırdı. Devam eden jeopolitik çatışmalar ve uluslararası gerilimler, küresel tedarik zincirlerini kesintiye uğratmaya ve enerji sektörünü etkilemeye devam etmektedir. Bu durum da yenilenebilir enerji sektörünü uluslararası anlaşmazlıklar ve lojistik kısıtlamalara karşı savunmasız hale getirmektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji sektörü, nitelikli personel talebinin yenilenebilir enerji teknolojilerinin dağıtım hızını aştığı bir uzman işgücü sıkıntısı ile karşı karşıyadır (REN21, 2024).

Yenilenebilir enerji teknolojilerinin maliyetini düşürmek ve verimliliğini artırmak ve başarılı bir şekilde uygulanabilmesini sağlamak için Ar-Ge

yatırımları ve teşvik edici politikalar gereklidir. Bunun yanında yatırım maliyetlerini düşürmek için teknoloji geliştirme ve ölçek ekonomilerine geçiş oldukça önemlidir. Elektrik üretimi için yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesine rağmen yenilenebilir enerjinin kesintili doğası ve yüksek başlangıç maliyeti nedeniyle elektrik üretiminin çoğu hala fosil yakıtlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Ang vd., 2022). Bu nedenle enerji güvenliği hedefleri ve sanayi stratejileri, yenilenebilir enerji yatırımlarını artırmaya yardımcı olmaktadır.

Ülkeler sürekli olarak yenilenebilir enerji politikalarını ve hedeflerini güncellemektedir. Sektörlerdeki enerji arz ve talebine göre yeni ve güncellenmiş yenilenebilir enerji politikaları, ağır sanayi ve ağır taşımacılıkta yenilenebilir enerjinin benimsenmesini artırma fırsatı sunmaktadır (REN21: 2024: 40). Ayrıca hükümetler tarafından yenilenebilir enerji kullanımı hakkında farkındalık artırma politikaları oluşturulmalıdır. Yenilenebilir enerji kavramları, ortaokul ve yüksek öğretim seviyelerinde eğitim programlarına dahil edilerek yaşam tarzı ve davranış kalıplarındaki değişiklikler aracılığıyla karbon ayak izimizin azaltılması ve böylelikle iklim değişikliğinin hafifletilmesine büyük ölçüde katkıda bulunabilir. Bu öneriler, yenilenebilir enerji teknolojilerinin gelişimini teşvik etmek ve sürdürülebilir enerji geleceğini sağlamak için kritik öneme sahiptir. Yenilenebilir enerji politikaları belirlenirken bu faktörler arasındaki ilişki dikkate alınmalı ve bütüncül bir yaklaşım sergilenmelidir.

1980’lerin başlarından bu yana, Türkiye’nin enerji politikası, artan iç enerji talebine yanıt olarak yatırımı teşvik etmek amacıyla piyasa liberalizasyonuna odaklanmıştır. Türkiye, fosil rezervlerinin sınırlı ve yetersiz olması nedeniyle enerji ithal eden bir ülkedir. Diğer ülkelere olan bağımlılığı azaltmak için, Türkiye’nin sürdürülebilir kaynaklarını kullanması gerekmektedir. Türkiye’nin yenilenebilir enerji kaynakları, uzun vadeli enerji taleplerini önemli ölçüde karşılayabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle hidroelektrik ve biyokütle başta olmak üzere yenilenebilir enerji kaynakları, Türkiye’nin temiz ve sürdürülebilir enerji geleceği için bir çözüm olarak görülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yenilenebilir enerji altyapılarının genişletilmesi, modern tedarik ve sürdürülebilir enerji hizmetleri için teknoloji kullanımında uluslararası iş birliği ve desteğin artırılması da iklim değişikliğinin ve etkilerinin hafifletilmesinin bir yolu olarak önemlidir. Yenilenebilir elektrik, enerji arzındaki değişimin itici gücü olmaktadır. Türkiye’de ve dünya genelinde yenilenebilir enerji yatırımları ve politikaları hızla artmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Ajanovic, A. (2011). Biofuels versus food production: does biofuels production increase food prices?. *Energy*, 36(4), 2070-2076.
- Ang, T. Z., Salem, M., Kamarol, M., Das, H. S., Nazari, M. A., & Prabaharan, N. (2022). A comprehensive study of renewable energy sources: Classifications, challenges and suggestions. *Energy Strategy Reviews*, 43, 100939.
- Alhuyi Nazari, M., Salem, M., Mahariq, I., Younes, K., & Maqableh, B. B. (2021). Utilization of data-driven methods in solar desalination systems: a comprehensive review. *Frontiers in Energy Research*, 9, 742615.
- Alhafadhi, L., Teh, J., Lai, C. M., & Salem, M. (2020). Predictive adaptive filter for reducing total harmonics distortion in PV systems. *Energies*, 13(12), 3286.
- Appels, L., Lauwers, J., Degreève, J., Helsen, L., Lievens, B., Willems, K., ... & Dewil, R. (2011). Anaerobic digestion in global bio-energy production: potential and research challenges. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(9), 4295-4301.
- Asumadu-Sarkodie, S. , & Owusu, P. A.(2016). “Multivariate co-integration analysis of the Kaya factors in Ghana. *Environmental Science and Pollution Research*”, *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 23, pp. 9934–9943,
- Atadashi, I. M., Aroua, M. K., Aziz, A. A., & Sulaiman, N. M. N. (2012). Production of biodiesel using high free fatty acid feedstocks. *Renewable and sustainable energy reviews*, 16(5), 3275-3285.
- Badescu, V. (2007). Economic aspects of using ground thermal energy for passive house heating. *Renewable energy*, 32(6), 895-903.
- Balat, M. (2005). Usage of energy sources and environmental problems. *Energy exploration & exploitation*, 23(2), 141-167.
- Barbier, E. (2002). Geothermal energy technology and current status: an overview. *Renewable and sustainable energy reviews*, 6(1-2), 3-65.
- Bellos, E., & Tzivanidis, C. (2019). Alternative designs of parabolic trough solar collectors. *Progress in Energy and Combustion Science*, 71, 81-117.
- Bhowmik, C. S. Bhowmik, A. Ray and K. M. Pandey, “Optimal green energy planning for sustainable development: A review”, *Renew. Sustain. Energy Rev.*, vol. 71, pp. 796-813, May 2017.
- Bhuyan, G. S. (2008). Harnessing the Power of the Oceans. *An IEA Open Energy Technology Bulletin*, 7.
- BP. (2024). *Statistical Review of World Energy 2024*. BP Global. <https://www.bp.com/statisticalreview> (ET: 26.11.2024)

- Bughneda, A., Salem, M., Richelli, A., Ishak, D., & Alatai, S. (2021). Review of multilevel inverters for PV energy system applications. *Energies*, 14(6), 1585.
- Cleveland, C. J., & Morris, C. G. (Eds.). (2005). *Dictionary of energy*. Elsevier.
- Çapik, M., Yılmaz, A. O., & Çavuşoğlu, İ. (2012). Present situation and potential role of renewable energy in Turkey. *Renewable Energy*, 46, 1-13.
- Çınar, İ. T., Korkmaz, İ., & Şişman, M. Y. (2023). Green complexity, economic fitness, and environmental degradation: Evidence from US state-level data. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(16), 43013–43023.
- Demirbas, M. F. (2007). Electricity production using solar energy. *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, 29(6), 563-569.
- Demirbas, A. (2008). Importance of biomass energy sources for Turkey. *Energy policy*, 36(2), 834-842.
- Demirbas, M. F., Balat, M., & Balat, H. (2009). Potential contribution of biomass to the sustainable energy development. *Energy Conversion and Management*, 50(7), 1746-1760.
- Edenhofer, O. , Pichs-Madruga, R. , Sokona, Y. , Seyboth, K. , Matschoss, P. , Kadner, S. , ... von Stechow, C. (2011). *Renewable Energy Sources and Climate Change Mitigation* . Cambridge : Cambridge University Press.10.1017/CBO9781139151153
- Ellabban, O., Abu-Rub, H., & Blaabjerg, F. (2014). Renewable energy resources: Current status, future prospects and their enabling technology. *Renewable and sustainable energy reviews*, 39, 748-764.
- Ember, Global Electricity Review Report, 2024, <https://ember-climate.org/insights/research/global-electricity-review-2024/supporting-material/> (ET: 03.05.2024).
- Enerji Atlası. (2022). *Ülkelere göre güneş enerjisi kurulu güç kapasitesi*. Enerji Atlası. <https://www.enerjiatlası.com/ulkelere-gore-gunes-enerjisi.html> (ET: 26.11.2024)
- Esteban, M., & Leary, D. (2012). Current developments and future prospects of offshore wind and ocean energy. *Applied Energy*, 90(1), 128-136.
- F. Fornara, P. Pattitoni, M. Mura and E. Strazzera, “Predicting intention to improve household energy efficiency: The role of value-belief-norm theory normative and informational influence and specific attitude”, *J. Environ. Psychol.*, vol. 45, pp. 1-10, Mar. 2016.
- Frass-Ehrfeld, C. (2009). *Renewable energy sources: A chance to combat climate change (Vol. 1)*. Kluwer Law International.
- Førsund, F. R. (2015). *Hydropower economics (Vol. 217)*. Springer.

- Friedlingstein, P., Jones, M. W., O'Sullivan, M., Andrew, R. M., Bakker, D. C. E., Hauck, J., ... & Peters, G. P. (2024). Global Carbon Budget 2024. *Earth System Science Data*, 16(11), 4653–4728. <https://doi.org/10.5194/essd-16-4653-2024> (ET: 26.11.2024).
- Global Wind Energy Council (GWEC). (2021). *Global Wind Report 2021*. GWEC. <https://gwec.net/global-wind-report-2021/> (ET: 26.11.2024)
- Gokcol, C., Dursun, B., Alboyaci, B., & Sunan, E. (2009). Importance of biomass energy as alternative to other sources in Turkey. *Energy Policy*, 37(2), 424-431.
- Gökçeli, E. (2023). Yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: BRICS ülkeleri örneği. Ö. Çalışkan (Ed.), *Makro boyutlarıyla enerji ekonomisi* (ss. 191-204). Özgür Yayınları.
- Hammar, L., Ehnberg, J., Mavume, A., Cuamba, B. C., & Molander, S. (2012). Renewable ocean energy in the Western Indian Ocean. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(7), 4938-4950.
- Hammons, T. J. (2003, June). Geothermal power generation worldwide. In 2003 IEEE Bologna Power Tech Conference Proceedings, (Vol. 1, pp. 8-pp). IEEE.
- Headey, D., & Fan, S. (2008). Anatomy of a crisis: the causes and consequences of surging food prices. *Agricultural economics*, 39, 375-391.
- International Energy Agency (IEA). (2020). *World Energy Investment 2020: RD&D and technology innovation*. IEA. <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2020/rd-and-technology-innovation> (ET: 26.11.2024)
- International Energy Agency (IEA). *Global Energy Review 2021*, International Energy Agency (IEA), Paris (2021).
- International Hydropower Association (IHA). (2021). *2021 Hydropower Status Report*. IHA. <https://www.hydropower.org/publications/2021-hydropower-status-report> (ET: 26.11.2024)
- International Renewable Energy Agency (IRENA). (2021). *Renewable Capacity Statistics 2021*. IRENA. <https://www.irena.org/publications/2021/March/Renewable-Capacity-Statistics-2021> (ET: 26.11.2024)
- Jacobson, M. Z., & Delucchi, M. A. (2011). Providing all global energy with wind, water, and solar power, Part I: Technologies, energy resources, quantities and areas of infrastructure, and materials. *Energy policy*, 39(3), 1154-1169.
- Kaldellis, J. K., Apostolou, D., Kapsali, M., & Kondili, E. (2016). Environmental and social footprint of offshore wind energy. Comparison with onshore counterpart. *Renewable Energy*, 92, 543-556.
- Kardooni, R., Yusoff, S. B., & Kari, F. B. (2016). Renewable energy technology acceptance in Peninsular Malaysia. *Energy policy*, 88, 1-10.

- Kaygusuz, K., & Kaygusuz, A. (2002). Renewable energy and sustainable development in Turkey. *Renewable energy*, 25(3), 431-453.
- Khan, J., & Bhuyan, G. S. (2009). Ocean energy: global technology development status. Report prepared by Powertech Labs for the IEA-OES, 83.
- K. M. Keramitsoglou, R. C. Mellon, M. I. Tsagkaraki and K. P. Tsagarakis, “Clean not green: The effective representation of renewable energy”, *Renew. Sustain. Energy Rev.*, vol. 59, pp. 1332-1337, Jun. 2016.
- Lansing, S., Botero, R. B., & Martin, J. F. (2008). Waste treatment and biogas quality in small-scale agricultural digesters. *Bioresource technology*, 99(13), 5881-5890.
- Letcher, T. M. (Ed.). (2020). *Future energy: improved, sustainable and clean options for our planet*. Elsevier.
- Li, K., Bian, H., Liu, C., Zhang, D., & Yang, Y. (2015). Comparison of geothermal with solar and wind power generation systems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1464-1474.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA). (2023). *Türkiye Jeotermal Enerji Potansiyeli ve Arama Çalışmaları*. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/aras-tirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari> (ET: 26.11.2024).
- Manwell, J. F., McGowan, J. G., & Rogers, A. L. (2010). *Wind energy explained: theory, design and application*. John Wiley & Sons.
- Mao, G., Zou, H., Chen, G., Du, H., & Zuo, J. (2015). Past, current and future of biomass energy research: A bibliometric analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 1823-1833.
- Momete, D. C., “Analysis of the potential of clean energy deployment in the European Union”, *IEEE Access*, vol. 6, pp. 54811-54822, 2018.
- Osman, A. I., Mehta, N., Elgarahy, A. M., Al-Hinai, A., & Rooney, D. W. (2022). Renewable energy policies and investments: Toward carbon-neutral energy systems. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 24(5), 1303–1317.
- Panwar, N. , Kaushik, S. , & Kothari, S. (2011). Role of renewable energy sources in environmental protection: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* , 15 , 1513–1524.10.1016/j.rser.2010.11.037
- Pérez-Denicia, E., Fernández-Luqueño, F., Vilarriño-Ayala, D., Montaña-Zetina, L. M., & Maldonado-López, L. A. (2017). Renewable energy sources for electricity generation in Mexico: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 78, 597-613.
- Pizarro, A. V. L., & Park, E. Y. (2003). Lipase-catalyzed production of biodiesel fuel from vegetable oils contained in waste activated bleaching earth. *Process Biochemistry*, 38(7), 1077-1082.

- REN21, Renewables 2024 Global Status Report – Global Overview. <https://www.ren21.net> (E.T., 20.07.2024).
- Robertson, G. P., Dale, V. H., Doering, O. C., Hamburg, S. P., Melillo, J. M., Wander, M. M., ... & Wilhelm, W. W. (2008). Sustainable biofuels redux. *Science*, 322(5898), 49-50.
- Silitonga, A. S., Atabani, A. E., Mahlia, T. M. I., Masjuki, H. H., Badruddin, I. A., & Mekhilef, S. (2011). A review on prospect of *Jatropha curcas* for biodiesel in Indonesia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(8), 3733-3756.
- Singh, S., Bhatti, T. S., & Kothari, D. P. (2004). Indian scenario of wind energy: problems and solutions. *Energy Sources*, 26(9), 811-819.
- Stoppato, A. (2008). Life cycle assessment of photovoltaic electricity generation. *Energy*, 33(2), 224-232.
- Thomas, B. G., & Urquhart, J. (1996). Wind energy for the 1990s and beyond. *Journal of Energy Conversion and Management*, 37(12), 1741.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). *Biyokütle*. <https://enerji.gov.tr/eigm-yenilenebilir-enerji-kaynaklar-biyokutle> (ET: 26.11.2024)
- Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ). (2021). *Türkiye Elektrik Üretim-İletim İstatistikleri*. TEİAŞ. <https://www.teias.gov.tr/tr/turkiye-clektrik-uretim-iletim-istatistikleri> (ET: 26.11.2024)
- Türkiye Rüzgar Enerjisi Birliği (TÜREB). (2021). *Türkiye Rüzgar Enerjisi İstatistik Raporu*. TÜREB. <https://www.tureb.com.tr/tr/ruzgar-enerjisi/istatistikler> (ET: 26.11.2024)
- Uluslararası Enerji Ajansı (IEA). (2024). *World Energy Outlook 2024*. IEA Publications. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024> (ET: 26.11.2024).
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2020). *Climate change mitigation: Accelerating access to renewable energy technologies in developing countries*. UNEP. <https://www.unep.org/gef/focal-areas/climate-change-mitigation> (ET: 26.11.2024)
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2023). *The Production Gap Report 2023*. UNEP. <https://productiongap.org/2023report> (ET: 26.11.2024)
- Urban, F., & Mitchell, T. (2011). Climate change, disasters and electricity generation. *Strengthening climate resilience discussion paper*, 8, 22-23.
- Verbruggen, A. , Fishedick, M. , Moomaw, W. , Weir, T. , Nadaï, A. , Nilsson, L. J. , ... Sathaye, J. (2010). Renewable energy costs, potentials, barriers: Conceptual issues. *Energy Policy* , 38 , 850–861.10.1016/j.enpol.2009.10.036

- Yuksel, I., & Kaygusuz, K. (2011). Renewable energy sources for clean and sustainable energy policies in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(8), 4132-4144.
- Yun, J., Cho, H., & Kim, D. (2024). Roly-poly inspired tribo-electromagnetic energy harvester toward sustainable ocean energy harvesting. *Nano Energy*, 125, 109484.
- Q. Xu, P. Lan, B. Zhang, Z. Ren and Y. Yan, “Energy sources part A: Recovery utilization and environmental effects”, *Energy Sources*, vol. 35, pp. 848-858, Mar. 2013.
- Verbruggen, A., Fishedick, M., Moomaw, W., Weir, T., Nadaï, A., Nilsson, L. J., ... & Sathaye, J. (2010). Renewable energy costs, potentials, barriers: Conceptual issues. *Energy policy*, 38(2), 850-861.
- Wang, Q., Guo, J., Li, R., Mikhaylov, A., & Moiseev, N. *Energy Strategy Reviews*.

Türkiye Ekonomisinin 100 Yıllık Panoraması I

Editörler:

Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ

Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-625-95526-0-6

9 786259 552606